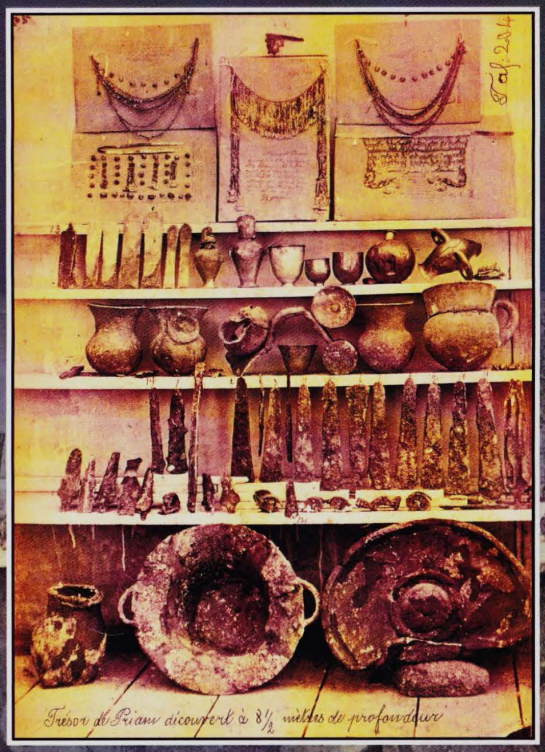
OSMANLI DEVLETİ'NDE

ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

TRUVA ÖRNEĞİ

ALİ SÖNMEZ

KRITER

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI
TRUVA ÖRNEĞİ

ISBN: 978-605-5863-80-9
Sertifika No: 11413
1. Baskı, x + 180 s, 13,5 cm x 21 cm
Kaynaklar var, İndeks yok.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI
TRUVA ÖRNEĞİ / ALİ SÖNMEZ

Birinci Baskı : Kriter Yayınevi 2014 İstanbul
Yayın Yönetmeni : Ekrem Ergül
Kapak Tasarımı : Serdal Dağ
Kapak Fotografi : Priamos Hazinesi'nin Heinrich Schliemann tarafından 1874 tarihinde yayınlamış ilk fotoğrafı
Mizampaj : Kriter Yayınevi
Baskı : Net Kırtasiye
Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
İnönü Cad. No: 23/A Gümüşsuyu / İstanbul
Sertifika No: 13723 Tel: 0212 249 40 60

© Kriter Yayınevi
Bu kitabın bütün yayın hakları yazarına aittir.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yazarın
yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İletişim
Hobyar Mah. Ankara Cad. No: 45/18-20. Eminönü-Fatih / İstanbul
Tel /Fax: 0 212 527 31 89

www.kriteryayinevi.com
info@kriteryayinevi.com
kriteryayin@gmail.com

OSMANLI DEVLETİ'NDE
ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI
TRUVA ÖRNEĞİ

ALİ SÖNMEZ

Istanbul
2014
KRİTER

Sevgili anneme ve rahmetli babamın aziz hatırasına...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ xi

KISALTMALAR xiii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER POLİTİKASI UYGULAMALAR VE KAÇAKÇILIK

A- Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve İlk Uygulamalar (1839-1868) 7

1- Tanzimat ve İlk Müze Kurma Teşebbüsü (1840) 7

2- Müze-i Hümâyûn'a Doğru İkili Koleksiyon: Mecmâ-i Eslihâ-i Atîka ve Mecmâ-i Âsâr-ı Atîka (1846) 9

3- Eski Eserleri Müzeye Kazandırma Çalışmaları 14

4- Eski Eserlerin Yurt Dışına Götürülmesinin Şifreleri: Yasal Boşluk ve Hediye 18

B- Osman Hamdi Bey Dönemine Kadar Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası: Müze-i Hümâyûn, Nizamnâmeler ve İhlaller (1869-1881) 34

1- Müze-i Hümâyûn'un Kuruluşu ve Çinili Köşk 34

2- 1869 Tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi 45

3- 1874 Tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi 50

4- Nizamnâmelerdeki Yetersizlikler ve İhlaller 53

C- Osman Hamdi Bey Dönemi (1881-1910) 65

1- Osman Hamdi Bey ve Müze-i Hümâyûn 65

2- 1884 ve 1906 Tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri 74

3- Uygulamalar ve Kaçakçılık 82

İKİNCİ BÖLÜM

YİTİK MİRAS TRUVA HAZİNELERİ

A- Truva: Düş mü? Gerçek mi? 91

B- Truva'da İlk Kazılar 95
1- Mühendis ve Defineci: John Brunton (1856) 95
2- Çanakkale'de Bir Diplomat ve Arkeolog: Frank Calvert 95

C- Heinrich Schliemann'ın Truva'ya Gelişi ve İlk Kazı Denemesi 98
1- Tüccar ve Hayalperest: Heinrich Schliemann 98
2- Schliemann'ın Frank Calvert'le Tanışması: 1868 101
2- Schliemann'ın Hisarlık'taki İzinsiz Kazıları: 1870 106

Ç- Schliemann'ın Truva'da Gerçekleştirdiği Kazılar (1871-1873)....110
1- Schliemann'ın Kazı İzni Alması: 29 Haziran 1871 110
2- İlk Dönem Birinci Sezon Kazıları (11 Ekim-24 Kasım 1871) 116
3- İlk Dönem İkinci Sezon Kazıları (1 Nisan-13 Ağustos 1872) 118
4- İlk Dönem Üçüncü Sezon Kazıları (2 Şubat- 14 Haziran 1873) 125

D- Truva Hazinelerinin Bulunuşu ve Atina'ya Kaçırılışı 129
1- Truva Hazinelerinin Bulunuşu: 31 Mayıs 1873 129
2- Hazinelerin Atina'ya Kaçırılışı: 6 Haziran 1873 130

E- Hazinelerin Kaçırılması ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler 136
1- Soruşturmalar ve Cezalar 136
2- Hukuk Mücadelesi Başlıyor: 6 Nisan 1874 145

3- Osmanlı Yönetiminin Schliemann'la Uzlaşması ve Truva Hazinelerinin Kaybedilişi: 3 Nisan 1875 152

F- Truva Hazinelerinin Sergilenmesi 156

SONUÇ 161

BİBLİYOGRAFYA 165

EKLER 177

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde eski eser politikasında ve uygulamalarında meydana gelen değişimi ve eski eser kaçakçılığının nedenleri ile kaçakçılığı önleme girişimlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra eski eserler ve müzecilik alanında başlayan faaliyetler, 1869'da Müze-i Hümâyûn'un kurulması ile sonuçlanmıştır. Hemen akabinde ise eski eserlerin bulunması, çıkarılması ve denetlenmesine yönelik olarak 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında yürürlüğe giren Âsâr- Atîka Nizamnâleri ile eski eser meselesi hukuki bir zemine oturtulmaya gayret gösterilmiş, ancak paha biçilmez değerdeki buluntuların yurt dışına götürülmesi ve kaçakçılık yapılan düzenlemelere rağmen engellenememiştir. Bu durum ise yabancı araştırmalarda genellikle, Osmanlı Devleti'nin eski eserleri koruma hususunda gösterdiği zaafiyetle açıklanmaya çalışılmışsa da, bu konuda bir yargıya varılabilmesi, özellikle Tanzimat sonrası eski eserler meselesini hukuki bir zemine oturtmak isteyen Osmanlı Devleti'ne karşı, Batılı devletlerin ve yabancı hafirlerin gösterdikleri tavrın incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Bu nedenle araştırmada, Batılı devletlerin yürürlüğe giren yasal düzenlemelere tepkisi ne olmuştu? Yasal düzenlemeleri kendi lehine çevirmek için nasıl siyasi ve ekonomik baskı yöntemleri izlenmişti? Osmanlı Devleti tüm bu süreç içerisinde hangi önlemleri almaya gayret göstermişti? sorularına cevap verilmeye çalışılmış, Truva Hazineleri'nin kaçırılışı da en çarpıcı örneklerden biri olarak araştırmanın kapsamı içerisine dahil edilmiştir.

Hiç şüphesiz tüm dünyanın ilgilendiği, destanlara, hikâyelere ve araştırmalara konu olan Truva, 19. yüzyılda hazinelerin bulunması ve kaçırılışı ile bir kez daha ilgi odağı olmuştur. Ancak bu süreç daha ziyade eserleri kaçıran Heinrich Schliemann'ın günlükleri, kazı notları, kitapları ve yabancı kaynakların sunduğu belgeler

üzerinden ve daha ziyade tek taraflı bakış açısıyla sunulmuş, konunun diğer muhatabı Osmanlı Devleti'ne ait arşiv belgelerinin bu konuda ortaya koyduğu bilgiler araştırmaların çoğunluğunda karşılaştırmalı olarak değerlendirilmemiştir. Oysa Osmanlı belgeleri incelendiğinde ortaya çıkan gerçek, Heinrich Schliemann ve Truva Hazinelerinin kaçırılışına ait yaşananların yeniden değerlendirilmesine ve Osmanlı Devleti'nin hazineleri geri alabilmek için verdiği büyük çabanın gözler önüne serilmesine katkı sağlayacak önemli veriler sunmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında fikir ve katkılarıyla bana destek veren Prof. Dr. Rüstem Aslan, Doç. Dr. Mehmet Fatih Yavuz, Doç. Dr. Reyhan Körpe, Yard. Doç. Dr. Aşkın Koyuncu ve yardımlarından dolayı Hayrettin İhsan Erkoç ile Erhan Acar'a teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmam sırasında büyük bir sabırla beni destekleyen, yönlendiren eşim ve meslektaşım Yard. Doç. Dr. Cahide Sınmaz Sönmez'e de sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ali Sönmez
Çanakkale 2014

KISALTMALAR

A.AMD. : Sadaret Amedî Kalemi
A.DVN.DVE. : Sadaret Düvel-i Ecnebiye Kısmı
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.t. : Adı geçen tez
A.MKT.MHM. : Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi
A.MKT.MVL. : Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ
A.MKT.UM. : Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet
A.MKT. : Sadaret Mektubî Kalemi
bkz. : Bakınız
BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO. : Bâbıâli Evrak Odası
C. : Cilt
C.MF. : Cevdet Maarif
HR.MKT. : Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi
İ.DH. : İrâde Dâhiliye
İ.HR. : İrâde Hâriciye
İ.HUS. : İrâde Hususî
İ.MMS. : İrâde Meclis-i Mahsus
İ.MSM. : İrâde Mesâil-i Mühimme
İ.MVL. : İrâde Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD. : İrâde Şûrâ-yı Devlet
MF.MKT. : Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi
MV. : Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL. : Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri
S. : Sayı
s. : Sayfa
ŞD. : Şûrâ-yı Devlet
Y.A.HUS. : Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y.PRK.UM. : Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı

GİRİŞ

Tüm uygarlıklar, kendinden önceki medeniyetlerin ürünleri ile ilgilenmişler, dini kökenli korku ya da saygı, sanatsal değer, ekonomik değer, kullanım değeri vb. birçok etmen hemen tüm devletleri taşınır veya taşınmaz kültür varlıklarına karşı bir tavır takınmaya zorlamıştır.[1] Bu açıdan bakıldığında, insanların eski çağlarda oluşturduğu maddi ürünleri incelemek suretiyle geçmişimizi aydınlatmaya çalışan bir bilim dalı olan arkeoloji, genellikle, Batı'ya özgü modern bir araştırma sahası olarak algılansa da; gerçekte geçmişin kalıntılarına bilinçli bir ilgi duyulması çok daha eskilere gider. Eski Mısırlılar, Babilliler ve Asurlular geçmişin yer altında yatan izlerini gün yüzüne çıkartmış ve muhafaza etmiştir. Antik eserlere ilginin yaygın olduğu Yunan ve Roma'da da metinler sık sık antik dönemlerin anıtlarını ve mimarisini konu almıştır.[2]

Bununla birlikte arkeoloji, kavramsal olarak Rönesans dönemin ürünüdür. Rönesans hümanistlerinin antik çağ sanat yapıtlarına yönelmeleri, eski eser toplamaları ve soyluların bu alanda yapılan çalışmalara parasal destek vermeleri arkeoloji alanındaki ilk kıpırdanmalardır.[3] Nitekim 16. yüzyıldan itibaren kadim döneme ait eserler, paganizm bağlamında değerlendirilmekten çıkmış ve hümanist ideallerin dayandığı bir dönemin göstergeleri olarak algılanmaya başlanmıştır. Maddi servetlerine manevi bir boyut katmak isteyen dönemin zenginlerinin oluşturduğu özel koleksi-

---

[1] Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler", *Belleten*, C: 49, S: 195, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s. 503.

[2] Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, "Arkeoloji ve İmparatorluk", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 16-17.

[3] Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, C. 3, Kısım: 2, Ankara 2002, s. 1083.

yonlarda bu sırada kurulmuştur.[4] Özel koleksiyonların malzemesi olan bu eserlerin sağladığı ilgi, özellikle 16. ve 17. yüzyıldan itibaren pek çok seyyah ve araştırmacının Osmanlı topraklarına akın etmesine, kendi kültürlerinin temeli olarak düşündükleri eserleri ülkelerine götürmek için çaba sarf etmeye başlamalarına sebep olmuştur.[5] Eskiçağa ve arkeolojiye karşı gelişen bu ilgi, Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda, eski eser koleksiyonculuğunun yerini alan ulusal müzeciliğin yaygınlaşması ile daha da artmıştır. Fransız aydınlanmacı düşünürlerin, krallığa ait koleksiyonların halka açılmasına ilişkin gösterdikleri çabalar, Louvre Sarayı'nın 27 Temmuz 1793 tarihli bir kararname ile müze olarak düzenlenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olay bilimsel müzecilik açısından bir dönüm noktası olacaktır. Bu tarihten itibaren gelişmekte olan müzelere antik eser kazandırma düşüncesi, Oryantalizm'in de verdiği bir hızla ön plana çıkmıştır. 18. yüzyılın sonunda Mısır seferi sırasında (1798-1801) Napolyon'a eşlik eden bir grup bilim adamının keşfettiği tarihî hazineleri Fransa'ya taşıma çabaları da, bunun bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti de kurulduğu tarihten itibaren sadece miras aldığı Türk-İslam Medeniyetine ait değil aynı zamanda kendisinden önceki medeniyetlere ait binlerce yıllık kültürel birikime karşı olumlu ve olumsuz belirli bir tavır oluşturabilmiştir. Bu tavrın olumsuz yönleri ilgisizlik, bilgisizlik, ekonomik nedenler, doğal afetler ve şehirleşmenin kültürel miras üzerinde yarattığı tahribatlardır ki, bu süreç dönemin kaynakları ve pek çoğu oryantalist bir bakış açısıyla ele alınmış da olsa yabancı seyyahların eserlerinden

---

[4] Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Osmanlı Tarihinin Görselleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.8-9. Bu dönemde önce İngiltere ve Fransa ardından ise Almanya ve Rusya'da, kentli zenginler tarafından birçok değerli koleksiyon oluşturulmuştur. (Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 2, İzmir 2004, s. 68.)

[5] Hüseyin Muşmal, Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası, Konya Vilayeti Örneği (1876-1914), *Kömen Yayınları*, Konya 2009, s.

gözlemlenebilir.[6] Bu konuda temel belirleyici unsur olarak bilgisizlik ve ilgisizlik ön plana çıkar. Nitekim yabancılar, Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki eski eserleri meydana çıkarmaya ve bulduklarını kendi müzelerine taşımaya başladıkları sırada gerek halk gerekse idarecilerin büyük çoğunluğu, eski eserlerin değeri hakkında bir fikre sahip değildir[7] ve bu durum aslında Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin konuya genel yaklaşımının da bir özeti gibidir.

Bununla birlikte, erken Osmanlı çağında seçilmiş nesnelerin yer aldığı az sayıdaki teşhir ve değerli sanat eserlerinin başka binaların yapımında yeniden kullanılmasını ifade eden *devşirme* yöntemi, nesnelerin bir araya getirilmesi, korunması ve bir koleksiyon biçimi oluşturmasına katkı sağlamıştır.[8] Bunlardan en önemlisi içerisinde el yazmaları, porselenler, eyer, mücevher, kostüm, silah ve diğer değerli eşyalar içeren Topkapı Sarayıdır. Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferlerinden sonra getirdiği ve kutsal emanetlerin de içerisinde olduğu eserlerle Topkapı Sarayındaki koleksiyon daha da zenginleşmiştir. Eski eserlerin, korunmaları gayesiyle depolanmış ve saklanmış olmaları her ne kadar çağımızın müzeciliğine ters düşen bir durum olsa da, birçok eserin saklanarak yok olmaktan kurtarıldığı ve günümüz müzelerine kaldığı bir gerçektir.[9]

Bunun yanı sıra; İstanbul'un fethinden sonra gerek Osmanlı silahları, gerekse savaş ganimeti olarak ele geçirilen nesnelerin yer

---

[6] Geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir. Petrus Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Latinceden Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayınları, İstanbul 1997; Jean Ebersolt, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, Çeviren: İlhan Arda, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul 1999; Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

[7] Emre Madran, a.g.m., s. 513.

[8] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 20-21.

[9] Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1596.

aldığı ve bir savaş deposuna *Cebehane'ye* dönüştürülen Aya İrini Kilisesi de,[10] yalnız kilise mimarisi açısından değil, barındırdığı askeri malzeme ve kutsal emanet koleksiyonları açısından da simgesel bir değer olarak ortaya çıkmıştır. Bizans İmparatorluğu'ndan devralınan kutsal emanetlerin –*Vaftizci Yahya'nın altın kılıf içinde saklanan kaval kemiği ve kafatası kemiği gibi*- bulunduğu kilise, Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte, dinsel egemenlik kadar askeri egemenliğin de simgesi haline gelmiştir. Ayrıca bu nesnelerin korunması için Aya İrini Kilisesi'nin kullanılması, eskiden Hıristiyanlara ait olan kentte Osmanlı egemenliğini sürekli olarak anımsatan fiziksel bir araç işlevi görmüştür. Bir sergi işlevini görmekten uzak olan bu koleksiyonları müze olarak nitelendirmek mümkün değildir. Ancak bu eşyalara atfedilen ve toplanmalarına neden olan değer, daha sonraki Osmanlı müzelerinin tohumlarını atacaktır.[11] Nitekim on sekizinci yüzyıla kadar Cebehane olarak anılan Aya İrini Kilisesine, Sultan III. Ahmet devrinde (1703-1730), 1726 yılında, silah anbarı anlamına gelen *Dârü'l-Esliha* ismi verilmiş, binanın ana giriş kapısı üzerine de III. Ahmet'in

---

[10] Bizans dönemine ait en önemli eserlerden olan Aya İrini, Topkapı Sarayının inşası sonrasında sarayın bahçesinde kalmış ve içindekilerle beraber askeri eşyanın muhafazasına tahsis kılınmıştır. (Aziz Ogan, *Aya İrini Kilisesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1946, s. 1.) 2 Aralık 1655-30 Ağustos 1656 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan Jean Thevenot Aya İrini Kilisesini, Topkapı Sarayının ana giriş kapısının hemen solunda, çatısı kurşun kaplı Cebehane veya zırh deposu olduğunu belirtmektedir. (Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi Stefanos Yerasimos'un Anısına*, Editör: Stefanos Yerasimos, Çeviren: Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 53.) Onyedinci yüzyıl Ermeni edebiyatının en önemli isimlerinden Eremya Çelebi Kömürciyan (1637-1695) ise Cebehaneyi, silah, zırh, bayraklı mızrak ve her türlü harp malzemesinin bulunduğu bir silah deposu ve vaktiyle bir imparatorluk kilisesi olarak tanımlar. (Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Eren Yayınları, İstanbul 1988, s. 12.) Sarkis Sarraf Hovhannesyan ise 1800 tarihinde kaleme aldığı eserinde, Cebehane'de bulunan silahları ve diğer malzemeleri Cebecilerin koruduğunu belirtir. (Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Çeviren: Elmon hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 14.)

[11] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 21-22.

Dârü'l-Esliha'yı tamir ettirdiğine dair bir de kitabe konulmuştur.[12] Böylece birçok değerli nesne, cephanelikte ilk kez resmi olarak teşhir edilmeye başlanmıştır. Gerçi halk bu kutsal eşyaları görmek için Dârü'l-Esliha'ya alınmamıştır. Ancak, bu durum hiçbir zaman onların belleklerinden kutsal eserlerin silinmesine yol açmadığı gibi bu koleksiyon asıl gücünü de büyük ölçüde ulaşılamaz olmasından almaktadır.[13]

Erken Osmanlı döneminde eski eserlerin korunmasında göze çarpan bir diğer önemli husus, eski nesnelerin yeni yapılarda kullanılmasını ifade eden devşirme yönteminin kullanılmasıdır. Kamu binaları, askeri yapılar ve surlarda eski eserlere ait parçaların kullanılması sıklıkla göze çarpar. Eski yapılar, gündelik yaşamın bir parçası konumunda oldukları için korunmaları, onarımlarının yapılması gerekli görülmüş ve yapının kullanılır halde kalması için azami çaba sarf edilmiştir.[14] Bugün Anadolu'nun birçok yerinde, eski bir mabet veya kilisenin restore edilip hemen yanına yapılan bir minare ile camiye çevrilerek günümüze kadar ayakta kaldığını veya geçmiş çağlara ve uygarlıklara ait bazı kalıntıların çeşitli mimari eserlerde ikinci kez kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin, İstanbul'da Rumeli Hisarı'nın tahkimatında ve Ankara Kalesi'nin duvarlarında Hellenistik döneme ait parçalar kullanılmıştır. Özellikle Ankara Kalesi'nde, Hellenistik döneme ait heykeller kale içi surların tepesine yakın bir bölümde yatay konumda ve göze çarpacak biçimde dizilmiş;[15] böylece bu eserlerin bir yandan korunması diğer yandan ise halka teşhiri sağlanabilmiştir.

Erken Osmanlı döneminde Padişahların, eski eserleri korumaya çalıştıklarına dair örnekleri de görmek mümkündür. Tarihçi Tursun Fakih, Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453 günü Ayasofya'ya girişinde, Ayasofya'nın zamanında iyi bakılmadığını,

---

[12] Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 80.
[13] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 24-25.
[14] Emre Madran, a.g.m., s. 515-516.
[15] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s.

binanın harap ve yıkık durumda olduğunu, insanların bu duruma ilgisiz kaldığını söylediğini belirtmiştir.[16] Fatih'in eski eserlere olan bu saygısına Ubicini de değinmiştir: "*...Türkler Ayasofya'nın bu Grekçe adını muhafaza ettikleri gibi, binaya da saygı göstermişlerdir. Konstantiniye'nin düştüğü gün ünlü yapının önünde atından inen Fatih Sultan Mehmed bir askerin avludaki mermerleri kırdığını görünce, ganimetleri size bıraktım, fakat binalar benimdir...*"[17] diyecektir. Hiç şüphesiz ki Fatih Sultan Mehmed'in bu davranışı yönetim anlayışının özelliği olduğu kadar, bir merak ve beğeniden de kaynaklanmaktadır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed, kendi adıyla anılacak yapı grubu için İskenderiye'den, Baalbek'ten, Zeyrek İmaretinden, Truva'dan ve diğer örenlerden derleme taşlar gönderilmesini talep etmiştir.[18] Sultan III. Murad da (1574-1595), Eğriboz Beyi ile Atina ve Livâdiye kadılarına verdiği emirde, isimleri geçen yerlerde bulunan yontulmuş direkler ve somaki mermerlerin yabancılar tarafından alınıp satıldığı haberleri üzerine, eserlerin kadılar tarafından korunmasını ve alınıp satılmasına izin verilmemesini emretmiştir.[19]

19. yüzyıla kadar, münferit hadiseler şeklinde ortaya çıkan bu uygulamaların, eski eserlerin korunması ve müzecilik faaliyetleri olarak belli bir sistem dâhilinde geliştiği dönem ise Tanzimat Fermanı ilanından sonra başlayacaktır.

---

[16] Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Hazırlayan: Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s. 63.

[17] Emre Madran, a.g.m., s. 514.

[18] Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 25.

[19] İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 203.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER POLİTİKASI UYGULAMALAR VE KAÇAKÇILIK

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin toplanması ve kaçakçılıkla ilgili ilk ciddi düzenlemeler, bürokrat aydın grubun öncülüğünde 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında başlatılmıştır. Yaklaşık bir asırdır Osmanlı Devleti'nin Batı ile olan ilişkilerinde Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulan ve Tanzimat döneminde siyasi, mali, askeri ve sosyal alanlarda belirleyici unsur olarak ön plana çıkan bu aydın zümre, Yunan-Roma eserlerinin Avrupa'nın kültürel değerleri açısından sahip olduğu önemin farkındadır. Osmanlı topraklarından çıkarılan tarihi eserlere 19. yüzyıldan itibaren Avrupalıların artan ilgisi ve bu ilginin giderek dış siyasetin önemli bir aracı haline gelmeye başlaması da, Tanzimat sonrasında Osmanlı aydınlarının yeni düzenlemeler yapmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.[1] Bu nedenle Osmanlı Devleti, 1840'tan itibaren eski eser politikasını, bir yandan zaten sahibi olduğu Yunan-Roma eserlerini kadim dünyanın kültürel mirasçıları olduklarını savunan uluslar kulübüne girmek, diğer taraftan ise Osmanlı toprağında ortaya çıkarılan arkeolojik eserleri Osmanlı mirasına dâhil etmek olarak benimseyecektir.[2]

A- Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve İlk Uygulamalar (1839-1868)

1- Tanzimat ve İlk Müze Kurma Teşebbüsü (1840)

Tanzimat döneminde başlayan Batılılaşma hareketinin ilk yansımalarından birisi, eski eserlerin toplanmaya başlaması ve

---

[1] Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 1.

[2] Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 75.

organizasyonu olmuştur. Öncelikli hedef, taşradan eserlerin toplanarak, Avrupa'da olduğu gibi, merkezde büyük bir müzenin kurulmasıdır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde müzeciliğin başlangıcı, ilgili literatürde Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa'nın 1846 yılında Müze kurma girişimine dayandırılsa da,[3] aslında ilk adım Tanzimat Fermanı'nın hemen sonrasında 1840'da atılmıştır. Buna göre, eski silah ve eserlerin toplandığı ve Tanzimat'ın ilanından beri Harbiye Anbarı olarak anılan Darü'l-Esliha'nın (Aya İrini Kilisesi) içerisinde, Avrupa'da olduğu gibi bir müze oluşturulması düşünülmüş, hatta kurulması tasarlanan müzede sergilenmek üzere ülke genelinde bulunan veya çıkarılan eski eserlerin İstanbul'a bildirilmesi gerektiğine dair valiliklere talimatlar da gönderilmiştir. Ancak talimatnamede eski eser kapsamı içine nelerin dâhil edileceğinin belirtilmemesi karmaşaya ve şikâyetlerin artmasına neden olunca Maarif Nezâreti, 4 Mart 1840'da hazırladığı tezkirede, eski eser kavramının neleri kapsadığını tanımlamak zorunda kalmıştır. Buna göre, *yeraltından çıkarılan taş kapaklar, üzeri yazılı sandık şeklinde olan mezarlar ve her türlü antikalar* eski eser olarak belirlenirken, bu tür eserlere rastlayan veya bulanların derhal İstanbul'a bilgi vermeleri istenir.[4] Böylece Harbiye Anbarı'nda, eski silahların yanında küçük bir eski

---

[3] Nitekim Servet-i Fünûn dergisindeki *Osmanlı Müzesinin Süret-i Tesisi* isimli makalesinde Düyûn-u Umumiye Mektupçusu Vahid, müzenin kurulmasıyla ilgili gelişmeyi, Sultan Abdülmecid'in Yalova seyahati sırasında yaşanan bir hadiseye bağlamaktadır. Buna göre; bir gün Abdülmecit Yalova'dayken yaldızlı birçok taşlara tesadüf eder. Bunların ne olduğunu sual ettiği zaman taşların üzerinde Kral Konstantin'in nâmı muharrer bulunduğu kendisine söylenir. Bunun üzerine Sultan, *böyle büyük bir hükümdarın nâmını taşıyan şeylerin yerlerde yatması doğru değildir* diyerek taşların toplanıp İstanbul'a getirtir. O zaman Tophâne Nâzırı olan Damat Fethi Ahmet Paşa, bu taşları muhafaza ederek eskiden esliha deposu olan Ayasofya Camiinin yanındaki binaya naklettirir ve orada ilk müzeyi vücuda getirir. (Vahid, "Osmanlı Müzesinin Sûret-i Tesisi", *Servet-i Fünûn*, Sayı: 984, Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1326, s. 347-348.)

[4] BOA, C. MF, 5/221, 4 Mart 1840. Hüseyin Türkseven, *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümâyun'un Kuruluşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2010, s. 27.

eser koleksiyonu yerini almış,[5] ancak bu koleksiyonun teşhiri ve asıl düzenlemesi, 1846 yılında Ahmet Fethi Paşa'nın çabalarıyla gerçekleşmiştir.[6]

2- Müze-i Hümâyûn'a Doğru İkili Koleksiyon: Mecmâ-i Eslihâ-i Atîka ve Mecmâ-i Âsâr-ı Atîka (1846)

Rodoslu Hafız Ahmet Ağa'nın oğlu olan ve Enderun'da eğitim alan Ahmet Fethi Paşa (1801-1851), asker olarak uzun yıllar görev yapmasının yanı sıra, Viyana, Paris ve Londra'da elçilik görevlerinde bulunmuş ve[7] 10 Ağustos 1845'te Tophane Müşirliğine getirilmiştir.[8] Batı dünyasını yakından tanımasının getirdiği avantajla, 1840 yılından beri Harbiye Anbarı'nda kurulmaya çalışılan müzeyi Avrupa'daki benzerleri gibi yeni baştan tanzim etmek isteyen Fethi Paşa, 11 Şubat 1846'da Sadârete yazdığı tezkirede, Avrupa'da eski eserlerin toplanması ve müzeciliğin önemine değinerek, Harbiye Anbarı'nda birkaç adet eski eserin bulunduğundan bahisle, burasının müze olarak düzenlenmesini ve ülke genelinde toplanacak eserlerin müze koleksiyonuna dâhil edilmesini istemiştir.[9] Yapılan değerlendirmeler neticesinde Fethi Paşa'nın bu öneri-

---

[5] Harbiye Anbarı'nın 1846 yılında müze olarak düzenlenmesi çalışmaları esnasında, daha önce böyle bir müzenin kurulması için girişimlere başlandığı ve hali hazırda küçük bir eski eser koleksiyonunun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. (BOA, İ.DH, 6662, 17 Kasım 1846.; Wendy W. K. Shaw, a.g.e., s. 45.)

[6] *Servet-i Fünûn*, "Cümle-i Müessesât-i İlmiyye-i Cenab-ı Padişahiden Müze-i Hümâyûn", İstanbul 1319, s. 338; Vahid, *Rehnümâ*, Konstantiniye 1330, s. 10; Kâmil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, İstanbul 1965, s. 7; Remzi Oğuz Arık, a.g.e., s. 1.

[7] Tahsin Öz, *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948, s. 2; Semavi Eyice, a.g.m., s. 1596; Aziz Ogan, a.g.e., s. 3.

[8] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 2, İstanbul 1996, s. 522. Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel, C. 6-7-8, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 1198.

[9] BOA, İ.MSM., 17/387, Lef 1, 11 Şubat 1846; Hüseyin Türkseven, a.g.t., .s. 28.

sinin kabul edilmesi üzerine de yeni düzenlemeler, 15 Şubat 1846 da çıkan irâde ile yürürlüğe konulmuştur.[10]

Çalışmalarına süratle başlayan Ahmet Fethi Paşa, ilk olarak Harbiye Anbarı'nı ikiye bölerek koleksiyonları bu bölmelere yerleştirmiştir. Bu bölümlerden birincisine eski silahların sergilendiği ve daha sonra askeri müze ismini alacak olan Mecmâ-i Esliha-i Atîka; ikinci bölüm ise 1869'da Müze-i Hümâyun adı verilecek olan ve Yunan ve Bizans dönemine ait eserlerin bulunduğu Mecmâ-i Âsâr-ı Atîka ismi verilmiştir. Ancak bu düzenleme, bugünkü anlamda bir müze olmaktan ziyade, bir müze deposu görünümündedir ve anlaşılan halkın ziyaretine açılması da henüz düşünülmemektedir.[11] Daha önce bir araya getirilen nesnelerde olduğu gibi, bu yeni koleksiyonların da başlıca izleyicileri, padişah ve seçkin konukları olmuştur. Nitekim Osmanlı arşivine yansıyan az sayıda belgeye göre, aralarında Avusturya,[12] İngiltere[13], Rusya[14], Amerika,[15] Yunanistan[16] ve Prusya'nın[17] da bulunduğu pek çok devlet, kendi tebaasından önemli şahsiyetlerin bu ikili koleksiyonu gezebilmeleri için Hariciye Nezâreti vasıtasıyla izin istemiştir. Bu konuklardan biri olan ve Kasım-Aralık 1850'de İstanbul'a gelen Gustave Flaubert kaleme aldığı eserinde, *Aya İrini Kilisesindeki Eski Cephanelik* başlığıyla eski silahların bulunduğu sergi salonunu şu sözlerle anlatır:

"*Silahlar için ayrılmış, kubbeli güzel bir oda, tonozlu, güzel bir salon...kötü durumdaki basit tüfek mekanizmaları; üst katta, paha biçilmez eski silahlar, kakmalı Pers miğferleri, silah kılıfları, çok büyük iki elle tutulan Norman kargıları... Sağ tarafta,*

[10] BOA, İ. MSM., 17/387, 15 Şubat 1846; Hüseyin Türkseven, a.g.t., .s. 28.
[11] Tahsin Öz, a.g.e., s. 7-8; Kâmil Su, a.g.e., s. 7.
[12] BOA, HR.MKT., 139/16, 15 Mart 1856.
[13] BOA, HR.MKT., 198/64, 21 Temmuz 1857.
[14] BOA, HR.MKT., 234/68, 12 Nisan 1858.
[15] BOA, HR.MKT., 238/33, 18 Mayıs 1858.
[16] BOA, HR.MKT., 287/24, 14 Mayıs 1859.
[17] BOA, HR.MKT., 288/96, 23 Mayıs 1859.

Mehmet'in kılıcı, balina kemiği gibi büyük ve esnek... ve yeşil deri kaplı kını; benim dışımda herkes bu kılıcı alıp havada savurdu. Bize bunlardan başka, padişahlar tarafından fethedilen kentlerin camekânlarda saklanan anahtarlarını da gösterdiler... Geçmişe ait bütün muhteşem ve ağır silahlar...[18]

İlk müzeyi görenlerden biri de tanınmış Fransız yazarı ve sanat eleştirmeni Theophile Gautier'dir. 1852 yılında İstanbul'a gelen Gautier, *Constantinople* isimli eserinde, eski eserlerin bulunduğu Mecmâ-i Âsâr-ı Atîka bölümünden bahseder:

"*Bir ilerleme gösteren, dikkate değer bir özellik de, Harbiye Anbarı yapılan ve sarayın müştemilâtından olan eski Aya İrini Kilisesi'nin önündeki avluda çeşitli antik eşyanın toplanmış olmasıdır; bunlar heykel başları, gövdeleri, kabartmalar, kitabeler, lahitler olup, bir Bizans müzesinin nüvesini teşkil ederler. Yeni buluntuların katılmasıyla bu koleksiyon hayli ilgi çekici olabilir. Kilisenin yanında, Yunan haçlarıyla bezenmiş porfir taşından iki veya üç lahit herhalde evvelde imparator ve imparatoriçelerin cesetlerini muhafaza ediyordu. Kırılmış kapaklarından yoksun bu lahitlere biriken göğün yağmur sularını, kuşlar sevinçli ötüşleriyle içmeye geliyorlardı.*"[19]

Osmanlı açısından koleksiyonu ziyarete gelenlerin sadece bu eserleri değil, İmparatorluk başkentinin sahip olduğu Yunan ve Bizans mirasını görmeleri de arzu ediliyordu. Bizans mirasına ait kiliselerin, anıt sütunların görünür hale gelmesi, İstanbul'un fethini kamusal bellekte canlı tutmaya yardımcı olacak sembolik birer araç olarak düşünülmekteydi.[20] Bu konudaki çalışmalar da ilk müzecilik faaliyetleri gibi, 1840 yılından itibaren başlatılmıştı. İronik olmakla birlikte, imparatorluk başkentindeki eski eserlere ilişkin düzenle-

---

[18] Gustave Flaubert, *Voyage en Orient (1849-1851)*, Paris 1925, s. 248; Wendy W. K. Shaw, a.g.e., s. 47.

[19] Semavi Eyice, a.g.m., s. 1597.

[20] Göksun Akyürek, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 151.

melerde Osmanlı yöneticilerinin rahat hareket etmesini sağlayan unsurlardan birisi yangınlardı. İstanbul'un ahşap konut dokusu kentin tarihi boyunca tehlike oluşturmuştu. 1840'tan sonra yangınları önlemek üzere köklü çözüm arayışları, kent tasarımında yeni bir anlayışa yol açarken,[21] Yunan ve Bizans mirasına ait eski eserler de bu bağlamda yeniden düzenleme kapsamına alındı. Örneğin Çemberlitaş ile ilgili Tanzimat sonrası ilk tamir faaliyeti, İstanbul'un tanık olduğu en büyük felaketlerden biri olan Hocapaşa yangını sonrası hayata geçirildi.[22] Hocapaşa'da 5 Eylül 1865 günü saat beş civarında başlayan yangın, kısa sürede Çiftesaraylar, Cağaloglu, Sedefçiler, Sultanahmet Meydanı, Kadırga, Kumkapı, Nişanca ve Çiftegelinleri yakıp yıkmıştı.[23] Bu felaketin ardından İstanbul'un en yoğun yapılaşmış ve en varlıklı kesiminin geleneksel yapısına, yapılaşma özelliklerine ve kentsel kimliğine yönelik ilk kapsamlı müdahaleler dizisi başlatılmış;[24] 1869 yılına kadar Ayasofya ve Beyazıt meydanlarının düzenlenmesi, Mercan ve Fincancılar yokuşları ile Sultanhamam ve Bahçekapı semtlerinin modern bir görünüme kavuşturulması ve Beyazıt-Aksaray yolunun hizmete sokulması gibi birçok başarılı çalışmanın altına imza atılmıştı.[25] Bu çalışmaların en önemli sonuçlarından birisi de, Divanyolu caddesinin genişletilmesi sırasında anıtların etrafının

---

[21] Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Çeviren: Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 45.

[22] Çemberlitaş'ın Tanzimat sonrası onarım sürecine ilişkin geniş bilgi için bkz. Ali Sönmez, "Osmanlı'da Bürokratik Tartışmalar ve Mali Sorunların Gölgesinde Çemberlitaş'ın Tamiri Meselesi", *Tarihin Peşinde*, S. 11, Konya 2014, s. 1-26.

[23] *Tasvir-i Efkâr*, Sayı: 328, 16 Rebiyülahir 1282; Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Başkenti'nde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Osmanlı*, C. 5, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.696. Takvim-i Vekâyi'de yangına dair ilk haber, olayın gerçekleşmesinden 11 gün sonra yayınlanmıştır. (*Takvim-i Vekâyi*, Sayı: 815, 27 Rebiyülahir 1282/16 Eylül 1865.)

[24] Uğur Tanyeli, "Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik", *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*, Editörler: Selim İlkin-Orhan Silier-Murat Güvenç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 505.

[25] Osman Nuri Ergin, *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri*, İstanbul 1938, s. 42-43'den nakleden; Kemalettin Kuzucu, a.g.m., s. 696.

açılarak ön plana çıkartılmasıydı. Nitekim bu iş için görevlendirilen İtalyan Mimar Giovanni Battista Barborini'nin yaptığı çalışma sonrasında Çemberlitaş,[26] etrafını saran evlerden temizlenerek sütunun çevresinde üçgen biçiminde küçük bir alan açıldı.[27]

Özellikle yabancı konukların yoğun olarak ilgi gösterdiği Sultan Ahmet Meydanının düzenlenmesi faaliyetlerine de bu dönemde hız verildi. Sultan Ahmet Meydanı'ndaki en önemli anıtlardan olan Burmalı Sütun ve Dikilitaş'ın etrafı temizlenerek demir parmaklıklar konulurken, Ayasofya da hızlı bir şekilde tamir ve düzenleme faaliyeti kapsamına alındı. Sultan Abdülmecit 1847'de kapsamlı tamir emri verdiğinde Ayasofya, İstanbul'a gelen ziyaretçilerin dikkatini çekecek kadar kötü bir durumdaydı. 1847'de İsviçreli Fossati kardeşlere verilen tamir işini Abdülmecit bizzat takip etmiş ve sürecin tamamlanması anısına Paris'te, hâkimiyet sembolü olarak düşündüğü, bir tarafı kendi tuğrası diğer tarafında ise Ayasofya Camiinin görüntüsü olan bir madalyon yaptırmıştı.[28]

İşte İstanbul'a gelen ziyaretçiler öncelikle başkentin sahip olduğu bu yeni kimliği görüyor ve ardından Harbiye Anbarı'ndaki koleksiyona ulaşıyorlardı. Burada ise onları, müzenin iç avlusunda yer alan Bizans lahitleri karşılamaktaydı. Lahitler, bir yandan Bizans yöneticilerinin fiziksel ölümünü temsil ederken, diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisinden önceki kültürler üzerinde hak iddia edişindeki askeri ve kültürel süreçleri görsel olarak anlatıyordu. Hem de İmparatorluğun el değiştirmesine tanıklık

---

[26] Çemberlitaş'ın tamirin ilişkin İtalyan mimar Barborini'nin görevlendirildiği haberi 13 Mart 1866 tarihli Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis gazetesinde yayınlanmıştır. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 360, 25 Şevval 1282/13 Mart 1866. Göksun Akyürek gazete haberinin tarihini sehven 20 Şevval 1282/8 Mart 1866 olarak vermektedir. Göksun Akyürek, a.g.e., s. 160.

[27] Zeynep Çelik, a.g.e., s. 49-50.

[28] Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Çeviren: Zülal Kılıç, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 405. Ayasofya'nın tamiri için on iki bin keselik bir bütçe ayrılmıştı. (Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., C. 6-7-8, s. 1258.)

edercesine suskun duran, eski Ayasofya Kilisesinin çanı eşliğinde.[29]

Ancak bu ilk müze denemesi 1869 yılına kadar tam anlamıyla klasik Avrupa müzeleri standardını yakalayamadı. Hatta bu küçük müzenin ilk basit kataloğu, 1867'de İstanbul'a gelen ve özel izinle müzeyi gezip inceleyen Fransız Arkeolog Albert Dumont tarafından, ancak 1868'de yapılabilmişti.[30] Dumont, *Revue Archeologique* dergisinde yirmi altı sayfa olarak yayınlandığı katalogda, bu koleksiyondan pek çok arkeologun haberi olmadığını, görmek isteyenlerin ise özel bir izin almaları gerektiğinden bu formalitelerden bezdiklerini belirtmektedir. Dumont'a göre, Aya İrini'deki heykeller, kitabeler, kabartmalar intizamsız biçimde sergilenmekteydi ve birçok eser bakımsızlıktan hatta rutubetten her gün biraz daha fazla zarar görüyordu. En üzücü nokta ise her eserin geldiği yerin güvenilir bir notla bildirilmemiş olmasıydı. Boşlukta oldukları için kolayca yer değiştirilebilen etiketlerin üzerinde sadece *İstanbul dışında bulunmuştur* cümlesi olduğunu ifade eden Dumont, sözlerini eski eserleri tasnif edecek Batılı bir arkeologun göreve gelmesini tavsiye ederek bitiriyordu.[31] Dumont'un bu temennisi yaklaşık bir yıl sonra, 1869'da kurulacak olan Müze-i Hümâyûn'un başına, Mekteb-i Sultâni hocalarından Edward Goold'un getirilmesiyle gerçeğe dönüşecekti.[32]

3- Eski Eserleri Müzeye Kazandırma Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde ilk müzecilik faaliyetlerinin en önemli yansımalarından biri de, müzede sergilenecek eserlerin toplanmasıdır. Osmanlı topraklarından çıkarılan tarihi eserlere Avrupa'nın ilgisinin giderek artması, Osmanlı yönetimini bu eserlerin toplanmasında ve değerlendirilmesinde uyguladığı yöntemleri değiştir-

[29] Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 93.
[30] Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 83.
[31] Semavi Eyice, a.g.m., s. 1597.
[32] Aziz Ogan, a.g.e., s. 4; Remzi Oğuz Arık, a.g.e., s. 1; Kâmil Su, a.g.e., s. 15.

meye yöneltmişti. Böylece Bâbıâli, bir yandan vilayetlerdeki resmi görevlileri ve halkı tarihi eserleri toplama konusunda teşvik etmeye, bir yandan da tarihi eser koleksiyonlarını tescil ederek kayıt altına almaya başladı. Bu konuda halkı teşvik edebilmek için atılan ilk adım, şahıslar tarafından bulunan eserlerin bedel tespitinden sonra, yaklaşık üçte birinin ödül olarak verilmesiydi. Osmanlı Devleti bu şekilde, şahısların buldukları eserleri devletten saklamasının önüne geçmeye çalışıyordu. Nitekim Saruhan'ın Nif kazasının Sofular köyünde eski sikkeler bulan ve yetkililere teslim eden köylülere, ödül verilmesi kararı alınırken;[33] tarlasından Yunanlılara ait olduğu sanılan bazı eski eserler bulup, yetkililere teslim eden Yenişehirli Halil Bey'e de bu kapsamda ödeme yapılmıştı.[34] Benzer bir şekilde 1847 yılında Lâpseki'deki tarlasında altın ve gümüş kaplar ile bir takım eski eserler bulan Süleyman adında bir köylüye de, yapılan değer tespitinden sonra yedi bin beş yüz kuruş ödenmesi kararı alındı.[35]

Eski eserlerin yeni oluşturulmaya çalışılan müzeye getirilmesinde kilit rol oynayan kesim ise taşra yöneticileriydi. Bölgelerinde bulunan eski eserlerin tespiti, tahrip edilmesinin önlenmesi ve hatta resimlerinin çizilerek İstanbul'a bilgi vermeleri bu süreçte hayati öneme sahipti. İlk veriler 1847'den itibaren İstanbul'a ulaşmaya başladı. Kudüs mutasarrıfı, Gazze civarında Askalon'da, 3600 yıllık olduğu belirlenen ve üzerinde insan ve hayvan figürlerinin olduğu mermer kabartmalar bulunduğunu bildirmişti. Eserlerin çizimi ile çok kıymetli olabileceği bilgisini de veren Gazze mutasarrıfına, buluntuları İstanbul'a gönderme emri verildi. Eserler 26 Ekim 1847'de İstanbul'a ulaşmış[36] ve iki şamdan ile bir mermer bloktan oluşan eserler,[37] 21 Şubat 1848'de müzedeki yerini almış-

[33] BOA, A.MKT., 78/20, 22 Nisan 1847.
[34] BOA, A.MKT., 81/51, 15 Mayıs 1847.
[35] BOA, İ.DH., 150/7791, 22 Haziran 1847.
[36] Alev Koçak, *The Ottoman Empire and Archaeological Excavations*, The Isis Press, İstanbul 2011, s. 44-45.
[37] BOA, A.MKT., 100/58, 1 Kasım 1847.

tı.[38] Aynı şekilde, Halep'teki resmi görevliler de vilayette bulunmuş seramiklerin, heykellerin ve madeni paraların listesini göndermiş;[39] 1863'de ise İzmit'te eski Roma döneminden kalma eserlerin bulunduğu İstanbul'a haber verilmişti. Bahçe içerisinde yer alan ve antika mermerler olarak tabir edilen heykellerin Sokrates, Markus Aurelius gibi önemli kişilere ait oldukları vurgulanmakta ve söz konusu heykellerin, her hangi bir zarar görmeden Harbiye Nezâreti'nin yardımıyla müzeye taşınmasının yerinde olacağı belirtilmekteydi.[40]

Yöneticilerin eski eser konusundaki hassasiyetlerini sürekli hale getirmek isteyen Ahmet Fethi Paşa, vilayetlere sık sık kendi bölgelerindeki eserlerin envanterlerini çıkarmalarını istediği gibi, 1852 yılında eski binalar ve eserlere zarar verilmesini önlemek amacıyla tüm kaymakamlıklara ve müdürlüklere bir talimatname daha gönderdi.[41] O günün şartlarında eserlerin vilayetlerde tespiti ve İstanbul'a gönderilmesi masraflı bir iş olduğundan, daha ziyade bu masrafların hazineden karşılık bulunarak ödenmesi esas alınmaktaydı. Nitekim Sisam Kaymakamı 7 Mart 1857'de Tophane Müşirine yazdığı arîzada, Sisam'da pek çok eski eser bulunduğundan bahisle, bu eserlerin çıkarılması ve bölgedeki harp gemileriyle yakın iskelelere taşınması için yüz bin kuruşluk bir bütçenin ayrılması halinde, Osmanlı müzesinin Avrupa'nın en önemli müzelerinden biri olabileceğini düşünmekteydi.[42] Tophane Müşiriyeti'nin Sadârete havale ettiği konu,[43] 22 Mart 1857'de çıkan irâdeyle onaylandı ve ödemeye ilişkin hususlar için Maliye Nezâretine gönderildi.[44] Bununla birlikte zaman zaman, Gazze'nin Askalan bölge-

[38] BOA, A.MKT., 3/29, 21 Şubat 1848.
[39] İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1599.
[40] BOA, A.MKT.MHM., 271/24, Lef 1-2, 26 Temmuz 1863
[41] BOA, A.MKT.UM., 102/88, 15 Temmuz 1852.
[42] BOA. İ.DH., 372/24654, Lef 1, 7 Mart 1857.
[43] BOA. İ.DH., 372/24654, Lef 2, 14 Mart 1857.
[44] BOA. İ.DH., 372/24654, Lef 3, 23 Mart 1857.

sinde bulunan antika taşın müzeye gönderilmesinde olduğu gibi, eserlerin taşınma masraflarının yerel bütçeden karşılandığı da oluyordu.[45]

Osmanlı Devleti bu dönemde sadece merkeze gönderilen eserlerle ilgilenmemiş, aynı zamanda ülke dışından eski eser araştırması yapmak amacıyla gelen kişi ve heyetlerin gezdikleri bölgelerin takibi ve söz konusu bu kişilerin kaçak kazı yapmalarının engellenmesi için de çalışmalar başlatmıştır. Nitekim Fransız araştırmacıların Ermenistan ve Adana bölgesinde araştırma yapacaklarının haber alınması üzerine, bu kişiler hakkında valiliklerden bilgi toplamaları istenirken, kazı müsaadesi alınmadan araştırma yapmamalarına azami dikkat gösterilmesi vurgulanmıştır.[46] Aynı şekilde, Irak bölgesinde yer alan ve Fırat, Dicle nehirlerinin arasında bulunan bölge için altı aylık kazı ruhsatı alan Fransız heyetin ruhsat sürelerinin uzatılması talebi, valiliğin görüşleri doğrultusunda uygun görülmüştür.[47]

Osmanlı Devleti bu dönemde, eski eserlere zarar verilmesinin önüne geçmeye de çalışmıştır. Taşınmaz olarak kabul edilen eski eserlerin parçalarının başka yerlerde kullanılmalarını yasaklayan Osmanlı Devleti, bunları kullanan kişilerin cezalandırılacağını vilayetlere bildirmiş;[48] ayrıca, çıkarılan eserlerin yerlerini tamir ettirerek bozulmamasına özen göstermiştir. Örneğin, 1857 yılında Bodrum kalesinin duvarında bulunan mermerden bir aslan başının müzeye konulmak için yerinden çıkarılması sonrasında kale duvarında boş kalan bölge, gönderilen bir taş ustası marifetiyle yeni baştan doldurularak düzeltilmiştir.[49]

---

[45] BOA, A.MKT.MHM., 3/29, 20 Nisan 1848.
[46] BOA. HR.MKT., 47/59, 8 Ağustos 1852.
[47] BOA. İ.HR., 100/4906, 12 Ağustos 1852.
[48] BOA. A.MKT.UM., 436/44, 15 Kasım 1860.
[49] BOA. İ.DH., 368/24347, 3 Şubat 1857. Hüseyin Tükseven, a.g.t., s.

4- Eski Eserlerin Yurt Dışına Götürülmesinin Şifreleri: Yasal Boşluk ve Hediye

Osmanlı Devleti'nde eski eser bilincinin oluşmaya başladığı dönem, aynı zamanda Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik etkinliklerini yoğunlaştırdığı sürece denk gelmektedir. 19. yüzyıl ortalarında doruğa ulaşan bu ilginin temelinde ise, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ve Philhellenizm gibi konular yatmaktadır. Nitekim Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi Avrupa'ya, kendi mirası ile Kitab-ı Mukaddes'de anlatılan Yakındoğu (Osmanlı sınırları içinde bulunan Mısır, Mezopotamya ve Filistin) mirası arasında, kültürel kalıntıları kullanarak maddi bağ kurması için yeni ve modern bir yöntem sunarken; Philhellenizm de Avrupalıların kadim Yunan eserlerini modern kimliğin simgeleri olarak kullandıkları bir pan-Hellenist girişimi haline gelmiştir.[50] Bu nedenle, özellikle 19. yüzyıldan itibaren batılı devletlerin büyük çoğunluğu, eski eserlerin toplanması, sergilenmesi ve kamuya teşhirinde daha geniş programları yürürlüğe koymaya başlamıştır. Üstelik 22 Mayıs 1834'te eski eserlerin ihracatına dair Yunanistan'ın getirdiği yasak, Avrupa müzeleri için klasik Yunan eserlerin tek kaynağı olarak neredeyse Osmanlı coğrafyasını bırakmıştır.[51] Bu sebeple 19. yüzyılın yeni ve yenilenmiş müzecilik anlayışında Avrupalı devletler ve Amerika koleksiyonlarını geliştirmek için dikkatlerini, bu konuda hukuki bir engel bulunmayan Osmanlı topraklarına çevirmeye başlamışlar;[52] özellikle Fransa ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile olan siyasi

---

[50] Geniş bir değerlendirme için bkz. Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 60-67.

[51] Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010, s. 54.

[52] Wendy M.K. Shaw, "Museums and Narratives of Display from the Late Ottoman Empire to the Turkish Republic", *Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the İslamic World*, Edit: Sibel Bozdoğan-Gülru Necipoğlu, Vol. 24, Brill, London 2007, s. 254.

ve ekonomik ilişkilerini eserlerin toplanmasında ideal bir arka plan olarak kullanabilmişlerdir.[53]

Aslında Tanzimat dönemine kadar, tarihi eserlerin imparatorluk dışına çıkarılmasını engelleyen hiçbir yasa olmamakla birlikte, Osmanlı topraklarına gelen yabancıların eski eserlerin dökümünü çıkarmaları ya da ölçülerini almaları, yani yapılacak her türlü gezi ve araştırma için devletten izin almaları gerekiyordu. Örneğin 1814 yılında Britanyalı gezgin C. K. Cockerell başkanlığındaki bir kazı ekibi, Atina'nın güneyindeki Aegina adasından kadim döneme ait mermer eserler toplamaya koyulduğunda, Osmanlı Devleti'nden izin almamışlardı. Geceleri çalışıyorlar ve onları uzaklaştırmaya çalışan yöre halkına izin belgesiyle çalıştıklarını söylüyorlardı. Mermerler çıkarıldıkça, derhal limanda bekleyen bir gemiye yükleniyor ve bölgenin resmi yetkilileri durumu fark edene kadar tarihi eserler, kolayca imparatorluk sınırları dışına kaçırılıyordu.[54] Böylece Tanzimat öncesinde, bu ve benzeri yöntemlerle Avrupalı birçok devlet; Yunanistan, Mısır, Mezopotomya ve Anadolu'da yaptıkları izinsiz kazılar vasıtasıyla binlerce eseri ülkeleri müzelerine kaçırmayı başardılar.[55]

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı bürokratları, gerek eserlerin toplanması faaliyetleri gerekse de müzenin kurulma çalışmaları sayesinde, eski eserlerin yurt dışına götürülmesinin engelleneceğini düşünmekteydi. Hatta 1840'dan itibaren, yabancıların Osmanlı topraklarındaki eski eserlerle ilgili olarak yapacakları kazı faaliyetleri de devletin vereceği izne bağlanmış[56] ve bu süreç artık

---

[53] Margarita Diaz-Andreu, *World History of Nineteenth-Century Archeology: Nationalism, Colonialism, and the Past*, Oxford University Press 2007, s. 112.

[54] Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 80.

[55] Geniş bilgi için bkz. Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 13-17; Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 450-453.

[56] Kâmil Su, Osmanlı Devleti'nde ilk ruhsatlı kazı izninin 1840'ta verildiğini belirtmektedir. Kâmil Su, a.g.e., s. 8. Buna karşılık Halit Çal ilk kazı izninin 1843'te; İsmail Günay Paksoy ise 1844'te verildiğini iddia etmektedir. Halit

rutin bir uygulama haline gelmişti. Bununla birlikte iznin niteliği kişinin bağlı olduğu devlete ve ilişkilerinin boyutuna göre değişiyordu. Gelen siyasi baskılara göre Osmanlı Devleti bazen kazıya izin verirken, bazen de reddedebilmekteydi. Üstelik genellikle yabancı bir devletin aracılığı ve baskısıyla alınan kazı izinleri, eski eserlerin Osmanlı sınırları dışına çıkarılmasını önleyecek hukuki bir düzenlemenin yürürlüğe konulmamış olması nedeniyle, pek bir işe yaramıyordu.

Nitekim 1869 tarihli ilk Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nden önce eski eserlerin hukuki durumu, 1858 tarihli Arazi kanunnâmesi'nin 107. maddesinde *bi'l cümle arâzide bulunup mâliki ve sahibi ma'lum olmayan meskûkât-ı atîka ve cedide ve defâin-i mütenevviânın ahkâmı kütüb-ü fıkhıyyede tafsil olunmuştur*[57] cümlesiyle ifade edildiği üzere, fıkıh hükümlerine göre düzenlenmişti. Fıkıh kitapları ise eski eserlerden ancak *malik ve sahibi belli bulunmayan* taşınabilir eşyalar dolayısı ile bahsetmekteydi. Fıkıh hükümlerine göre taşınmaz eski eserler ya vakıflara, ya özel kişilere veya devlete aitti. Mevâd arazide bulunan taşınmaz mallardan, o arazi ihya yoluyla iktisab edilmemişse herkes faydalanabilmekteydi. Ayrıca, taşınmaz eski eser devlete ya da özel kişilere ait olursa, onların bu mallar üzerinde her türlü tasarruf hakları da vardı. Örneğin taşınmaz eski esere sahip şahıs, pek değerli bir antik harabeyi tahrip edebilir, mevâd arazi üzerinde ve kimseye ait olmayan taşınmaz eski eserler rahatça sökülüp, bozulabilirdi.[58]

Hangi tür arazide bulunursa bulunsun, kimin malı olduğu belli olmayan taşınır eşya ile ilgili ise iki tür işlem yapılmaktaydı:

Çal, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Nizamnâmeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 26, Ankara 1997, s. 391; İsmail Günay Paksoy, a.g.m., s. 210, not. 24.

[57] *Düstur*, Tertib-i Evvel, C. 1, İstanbul 1289, s. 193; Sarkis Karakoç, *Âsâr-ı Atîka ve Müze Nizamnâmeleri*, İstanbul 1341, s. 589.

[58] Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4, Ankara 1969, s. 66.

1- Üstü kelime-i şahadet ya da islâm için tanınmış başka bir işaretle süslü ise bu eşyalar lukata hükmündeydi ve lukata hükümlerine göre, eşyayı bulan, sahibinin adem-i talebine zan hasıl oluncaya kadar durumu ilân eder; sonuç çıkmazsa bakılır, eşyayı bulan yoksul ise kendisi alır, zengin ise, ya fakirlere ya da Beytülmal'e verirdi.

2- Üzerine İslâm'dan başka dinlere ait işaretler ya da İslâm olmayan hükümdarların adları kazınmış eşyaların ise, beşte biri Beytülmal'e alınırdı. Geriye kalanı, arazi, fethedildiği zaman Padişah tarafından kime tahsis edilmişse ona, yahut hayatta bulunan mirasçılarına verilirdi. Mirasçı da yoksa eşyanın hepsi Beytülmal'a kalır, eğer arazi kimseye tahsis edilmemişse ve mirî de değilse eşyanın beşte biri alındıktan sonra geri kalan bölümü onu bulana verilirdi. Bulanın Müslim veya zimmî, kadın ya da erkek, küçük veya büyük olmasının önemi yoktu. Ancak, yabancı bir ülke uyruğundan bulunan kimseler bu hakka sahip değildi. Bu halde eşyanın sahibi devlet'ti. Ancak, yabancı birisi Sultan izni ile define arıyorsa, kendisine şart edilen hisse verilirdi. Fıkıh hükümlerinde, kaçak kazıları ve eski eser kaçakçılığını önleyecek hususlara ise yer verilmemişti. Hatta taşınabilir eski eserlere sahip olmak bir hayli kolaydı ve bu durumda devlete kalan pay da sınırlıydı.[59]

Eski eserlere ilişkin bir diğer düzenleme ise 8 Ağustos 1858 tarihli (27 Zilhicce 1274) Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesinde yer almaktaydı. Kutsal ve anıtsal yapılara yönelik tecavüzleri sınırlandırmak için hazırlanan bu maddeye göre; "...*hayrât-ı şerîfe ve tezyinât-ı beldeden olan ebniye ve âsâr-ı mevzûayı hedm ve tahrib veyâhut bazı mahallerini kırıb rahnedâr edenlere...*", zararları tazmin ettirildikten sonra, bir aydan bir seneye kadar hapis, bir mecidiye altından on mecidiye altına kadar para cezası öngörül-

[59] Ahmet Mumcu, a.g.m., s. 67; Hüseyin Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, ICOM Türkiye Milli Komitesi, Ankara 2008, s. 73.

mekteydi[60] ve bu madde 1869'a kadar eski eser hukukuna dair tek düzenlemeydi.[61]

Yabancı devletler, Osmanlı Devletinde ilk eski eserler nizamnâmesi yayınlanana kadar (1869), yasal düzenlemelerdeki bu boşluktan olabildiğince yararlandı. Örneğin 12 Şubat 1838 tarihinde Türkiye'ye gelen ve Lydia, Mysia, Bithynia, Phrygia, Pisidia, Pamphylia, Likya ve Karya antik bölgelerini gezen İngiliz arkeolog ve gezgin Charles Fellows (1799-1860),[62] Likya'da antik kent kalıntıları ile antik Likya'nın başkenti Ksantos'un (bugünkü Kınık) kalıntılarını keşfetmişti. Daha sonra Likya yöresinde 13 antik kentin yerini daha saptayan Fellows, izlenimlerini 1839'da kitap olarak yayınladı.[63] İngiltere'nin de desteğini alarak 1841'de tekrar Anadolu'ya gelen Fellows, 1842-44 yılları arasında Nereidler Anıtı, Harpyler Anıtı ve Aslanlı Mezar'ın da aralarında olduğu pek çok eseri, İngiliz donanmasının yardımıyla British Museum'a götürmüş ve kendisine yaptığı hizmetlerden dolayı 1845'te Şövalyelik unvanı verilmişti.[64]

Bu dönemde yabancı devletlerin en fazla ilgi gösterdiği alanlardan olan Mezopotamya'da ise adeta bir eski eser yağması yaşanmaktaydı. Şimdi Irak topraklarında yer alan eski Asur Krallığı

---

[60] *Düstur*, Tertib-i Evvel, C. 1, Matbaa-i Âmire 1289, s. 566-567.

[61] Halit Çal, "Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, S. 1-2, Ankara 1990, s. 353; Aynı yazar, "Osmanlı Devleti'nde..., s. 391.

[62] Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, Tercüme: Orhan Burian, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 36.

[63] Charles Fellows, *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, London 1839.

[64] İsmet Ebcioğlu, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1983, s. 76-77; Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı...", s. 454-455; Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, Ankara 2007, s. 109.

merkezlerinden Ninova'da Koyuncuk Höyüğünde, Fransa'nın Musul Konsolosu olan Paul Emile Botta (1802-1870) tarafından 1843'de izin alınmadan başlatılan kazılar sonucunda,[65] Louvre Müzesine çok sayıda eser gönderildi.[66] Hemen aynı tarihlerde Nimrud'ta, İngiltere'nin desteğini alan Austen Henry Layard da (1817-1897) benzer bir görev üstlenmişti. İlk kazı faaliyetlerine 1845'te herhangi bir izin almadan başlayan Layard, ortaya çıkardığı pek çok eseri British Museum'a kaçırdı.[67] Nimrud kazılarının oldukça verimli geçmesi üzerine, Ninova, Tel Bille, Asur, Babil, Nippur, Tel Muhammed, Hille gibi antik bölgelere gönderilen Layard'dan, gittiği yerlerdeki Türk makamlarına saygı göstermesi, ayrıca bulduğu eserleri hemen gönderebilmek için mahalli yöneticilerle iyi ilişkiler kurması istenmekteydi.[68] İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Canning'in yardımlarıyla 1846'da kendisine tavsiye mektupları verilen ve kazı yapabilmesi için bir de ferman çıkartılan Layard,[69] sonraki beş yıl süresince bulduğu diğer eserleri

---

[65] Zainab Bahrani, "Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış Öyküsü", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 132.

[66] Alev Koçak, a.g.e., s. 35-36. Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 28; Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı...", s. 456.

[67] Büyükelçi Canning, Layard tarafından yapılan Nimrud kazılarına kaynak bulabilmek için başbakana bile mektup yazmaktan çekinmemişti. Mektubunda, Layard'ın Musul yakınlarında Dicle nehri kıyısındaki Nimrud'ta bir höyüğü kazdığını belirten Canning, birçok heykel ve yazıt bulunduğunu ve bunların taşınması sayesinde Louvre müzesini geride bırakabileceklerini belirtiyordu. Kazıların o ana dek kendi hesabına yapıldığını vurgulayan Canning'e göre, İngiliz hükümeti maddi olarak destek verirse yapılacak masraf, karşılığında alınacak mükafat yanında hiç kalacaktı. (Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 29.)

[68] Shawn Malley, "Layard Girişimi: Kraliçe Viktorya Döneminde Arkeoloji ve Mezopotamya'da Gayrı Resmi Emperyalizm", *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü. 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 100.

[69] Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 106; Kaya Bayraktar, "Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, Sivas 2011, s. 287.

de, hiçbir engelle karşılaşmadan British Museum'a taşımayı başardı.[70]

Canning'in öncülüğünde bu topraklardan söküp alınan eserler arasında en çarpıcı olanlarından bir diğeri ise şüphesiz, dünyanın yedi harikasından biri sayılan, Bodrum'daki Mausoleum mezar anıtının mermer kabartmalarıydı. M.Ö. 368-350 tarihleri arasında Karya Kralı Mausolos anısına karısı Artemissia tarafından inşa ettirilen anıt mezar,[71] yaklaşık 1500 yıl ayakta kalmışsa da 12. yüzyılda meydana gelen deprem sonrasında büyük oranda yıkılmış; 1404'de ve 1523'de Saint Jean şövalyeleri anıtın taşlarını Bodrum Kalesi'nin yapımında kullanmışlardı.[72] Kalenin taşları arasında antik kabartmaların bulunduğunu öğrenen Canning, 1844'te sekreteri Charles Allison'u Bodrum'a göndererek, kalenin duvarlarında görünen Mausoleum kalıntılarının ne durumda olduğunu incelemesini istemiş[73] ve ardından da bu kabartmaları Osmanlı hükümetinden talep etmişti.[74] Konuya ilişkin Aydın vilayetiyle yapılan yazışmalarda, kale duvarlarındaki üzeri resimli mermer blokların yerlerinden çıkarılmasının sorunlara yol açacağı uyarısı yapılmışsa da, 1 Ocak 1846'da Canning'in yaklaşık iki yıldır uğraş verdiği mermer blokların alınmasına izin verildiği gibi,[75] Sultan Abdülmecit ayrıca, bu eserleri iyi niyet göstergesi olarak Canning'e armağan etti. Mermer blokları almak üzere 7 Ocak 1846'da Osmanlı hükümetine müracaat eden Canning, bu iş için sekreteri Charles Allison'u Bodrum'a gönderdi.[76] Bir Türk mimar ve taşçı ustası

---

[70] Alev Koçak, a.g.e., s. 37-38; Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 28-29; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 37; Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı...", s. 456-457.

[71] Simon Hornblower, *Mausolus*, Clarendon Press, Oxford 1982, s. 223-274; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara 1997, s. 295.

[72] George E. Bean, *Karia*, Çeviren: B. Akgüç, Cem Yayınları, İstanbul 1987, s. 121.

[73] BOA, A.MKT., 12/65, 23 Mayıs 1844.

[74] BOA, MVL., 2/4, 22 Eylül 1844.

[75] BOA, İ.HR., 32/1478, 1 Ocak 1846.

[76] BOA, A.DVN.DVE., 5C/70, 7 Ocak 1846.

tarafından Bodrum Kalesinden sökülen kabartmaların yol masrafları da bizzat Sultan tarafından karşılanmış ve kabartmalar British Museum'a gönderilmek üzere yola çıkarılmıştı. Canning 30 Ocak 1846'da eşine yazdığı mektupta olayların gelişimine inanamadığını şu sözlerle anlatmaktaydı:

"*Bodrum mermerleri yüzünden çıkan güçlükleri sonunda alt ettim. Mektuplar yazıldı. Bir Türk mimarı atandı. Allison, o ve bir de taşçı yarın yola çıkıyorlar. Getirecekleri, bir düşün, bak ne? Yunan sanatının en üstün çağında en iyi heykeltıraşların elinden çıkma, Herodotos'un sözünü ettiği, paha biçilmez değerde on üç mermer blok. Ya duvardan çıkarılamazlarsa? Ya kırılıverirlerse? Hayırlısıyla bir İngiltere'ye ulaşsalar! Ya yolda kırılırlarsa diye ödüm kopuyor. Düşün bir kere, bütün masraflar bendendi. Sonradan Sultan bütün masrafları son meteliğine kadar ödeyeceğini söylemez mi! Hiç şaşma! Benim Artemisia Londra'ya ulaşınca, yeni hususat kanunları filan hep unutulacak, herkes onlardan bahse başlayacak. Üç yıldır hep bugünleri görmek için didindim...*"[77]

İngiltere'nin Bodrumdaki eserlere olan ilgisi ilerleyen yıllarda da devam etti. Britisih Museum'un Eski Yunan ve Roma bölümü sorumlusu ve aynı zamanda 1856'dan itibaren İngiltere'nin Midilli Konsolos vekili olan Sir Charles Thomas Newton (1816-1894), 1852'de Bodrum'da kazı yapmak için izin istedi. İznin çıkması gecikince 1855'te kaçak olarak araştırmalarına başlayan ve Osmanlı Devleti'nden ancak 1 Kasım 1856'da kazı izni alabilen Newton,[78] 1857'de Mausoleum'un geriye kalan kabartmalarını topladı ve mezarın olduğu yerde yaptığı kazılarda bulduğu heykelleri British Museum'a kaçırmayı başardı.[79] Klasik dönemin en ünlü eserlerinden olan Mausoleum'a ait Osmanlı Devleti'nin kurtarabil-

[77] Stanley Lane Poole, a.g.e., s. 107.
[78] BOA, A.AMD., 72/1, 1 Kasım 1856.
[79] Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı...", s. 455; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 37.

diği tek eser ise, Ahmet Fethi Paşa'nın çabalarıyla Newton'un eline geçmeden alınabilen[80] ve daha sonra İmparatorluk müzesi olacak olan Çinili Köşk'ün anıtsal merdivenleri önüne yerleştirilen, iki adet kırık aslan heykeliydi.[81]

Bu dönemde Anadolu topraklarında eski eser yağmasının en çarpıcı örneklerinden biri Efes'te yaşandı. Ege bölgesinde yer alan ve dünyanın en önemli antik şehirlerinden olan Efes'te ilk araştırmalar İngiliz arkeolog Edward Falkener (1814-1896)[82] tarafından yapılmıştı. O zamanki adıyla Ayasuluğ'da ilk kazıları ise, British Museum'un desteğiyle 9 Nisan 1863'te izin alan John Turtle Wood (1821-1890) gerçekleştirdi.[83] 1863-1874 yılları arasında Efes'te yaptığı kazılarda Artemis Mabedini ortaya çıkaran ve bulduğu kabartmalı sütun, heykel ve diğer eserlerin tümünü, kazı yaptığı 11 yıl içerisinde yavaş yavaş İngiltere'ye kaçıran Wood'un[84], kazılara başladığı tarihte en büyük destekçisi İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi Direktörü Hyde Clarke'dı. Clark'ın 31 Mart 1863'te Halil Paşa'ya yazdığı mektup, eserlerin kaçırılma planının nasıl hazırlanarak ustalıkla uygulandığını ve Osmanlı yöneticilerinin ihmal ve bilgisizliğini ortaya koymaktadır:

---

[80] Ahmet Fethi Paşa, Newton'un Bodrum Kalesi duvarlarındaki aslan heykellerini almak niyetinde olduğunu öğrenir öğrenmez, 14 Şubat 1856'da Sadârete yazdığı tezkirede, Bodrum Kalesi duvarında bulunan mermerden yapılmış aslan heykelinin önemine değinerek, onun müzeye getirilmesini istemiş ve bu isteği 16 Şubat'ta sâdır olan irâde ile kabul edilmiştir. (BOA, İ.DH., 368/24347, Lef 1-2, 16 Şubat 1856.)

[81] Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 210.

[82] Edward Falkener Efes'le ilgili yaptığı araştırmalarını 1862'de kitap olarak yayınlamıştır. Edward Falkener, *Ephesus and The Temple of Diana*, London 1862.

[83] Izabella Donkow, "The Ephesus Excavations 1863-1874, in the Light of the Ottoman Legislation on Antiquities", *Anatolian Studies*, Vol. 54, Ankara 2004, s. 110; Alev Koçak, a.g.e., s. 51.

[84] Sabahattin Türkoğlu, *Efes'in Öyküsü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992, s. 116.

"Ekselansları, zât-ı devletlerinize bu dilekçeyi sunmakla şeref duyuyorum. Eski Grek şehri Efes'te Ayasuluğ civarında yaptığımız demiryolu çalışmaları esnasında, üzerinde yazılar olan işlenmiş bir mermer blok bulduk. Eski bir şatoya ait olan bu kalıntılar, demiryolu şirketi emrindeyse de, anlaşma gereğince sizin idareniz altında olması lazımdır. Yolun inşasına devam edebilmek için kale duvarını kesmek zorunda kaldık. Burada daha birçok şeyler bulacağımıza eminim. Bu eşyalardan hiç biri kaçırılmak maksadıyla çalınmamıştır. Demiryolunu ziyarete gelen Avrupalıların gözü önünde ve onları teşvik için, bir müze teşkil olduğu halde, kaza müdürü onları kaldırtmıştır. Bizim çalışmalarımızı da kesmiştir. Eğer bu eşyalar cahil Grek kasabalıların eline geçerse, orada bir hazine bulmak ümidiyle bunları yok edeceklerdir.

Sizinle muhabere etmekten çok memnunum ve zamanla birçok enteresan şeylerin bulunacağını ümit ediyorum. Bu değerli eşyaların bulunduğu müzenin benim Nezâretim altında kurulmasını saygılarımla rica ederim."

Clarke'ın başvurusu üzerine yapılan değerlendirmeye ait Sadâret tezkeresinde konunun oldukça iyimser bir şekilde ele alındığı görülmektedir:

"Ayasuluğ civarında inşa olunan demiryolu üzerinde bulunan harap kale duvarı ile köprü yakınlarında yazılı ve işlenmiş bir takım mermer taşlar bulunmuştur. Bunların anlaşma esaslarına göre Osmanlı devletine iadesi icap eder. Fakat çıkan eserler o kadar değerli şeyler olmadığından, İzmir Demiryolu Müdürü Mösyö Clarke'nin, Osmanlı Devletine olan dilekçesi üzerine, yolun geçeceği yerde bir müzenin kurulmasının isabetli olacağı anlaşılmıştır. Bu eserlerin içinde eğer kıymetli şeyler olursa İstanbul'a gönderilmek üzere, Mösyö Clarke'nin nezâretinde bir müzenin teşkiline izin verilmesi hususunda, İzmir Valisi Paşa hazretlerine

ve Demiryolu Komiseri Miralay Reşat Bey'e ve aynı zamanda Ticaret Nezâreti'ne malumat verilmesi hususunda..."[85]

Clarke'ın talebi, 7 Temmuz 1863'de kabul edildikten sonra, 17 Temmuz 1863'te Aydın Valisine bildirildi.[86] Böylece eserlerin Osmanlı topraklarından çıkarılması için gerekli ilk adım başarıyla atılmıştı. Nitekim bu iznin ardından, Wood'un bölgede yaptığı kazılardan elde ettiği eserlerin tümü, Padişah adına kurulacağı söylenen müze için gözlerden uzak ve kimsenin göremeyeceği bir şekilde tren istasyonu garında tutulmaya başlandı. Son derece iyi niyetlerle ve güvene dayalı olarak verilen izin sonrası Osmanlı Devleti, Efes'te bir müze kurulmasını beklerken, istasyonda toplanan eserler trenle önce İzmir'e oradan da gemilerle İngiltere'ye British Museum'a kaçırıldı.[87] Osmanlı yöneticileri zaman içerisinde bu oyunun farkına varsa da, İngiltere'nin baskısı neticesinde 1868'e kadar olaya müdahale edemedi ve 1864-1868 yılları arasında Wood'un kazı izni her sene yenilenmek zorunda kaldı.[88]

Efes'te yapılan kazılarla ilgili olarak ilk ciddi adım 1868'de atılabilmişti. Bölgede yapılan kazılarla ilgili olarak yapılan soruşturma kapsamında, Aydın Demiryolu Komiser Vekili Mr. Edwards tarafından Aydın Valisi'ne sunulan 1 Ağustos 1868 tarihli takrîrde, İngiltere'ye kaçırılan eserlerin miktarına ait genel bilgiler verilmiştir. Buna göre, 1863 senesinden itibaren nelerin nakledildiğine ilişkin demiryolu şirketince bir sayı beyan edilememişse de, 1867-1868 yılları arasında İzmir'e naklolunarak İngiltere'ye gönderilen eserler şunlardır: 29 Eylül 1867'de 39 adet taş, 9 Ekim 1867'de 1

---

[85] Rezan Kocabaş, "Müzecilik Hareketi ve İlk Müze Okulunun Açılışı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 21, İstanbul 1969, s. 74-75; Hamit Zübeyr Koşay-M.E.Zarif Orgun-Sadi Bayram-Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 113-116.

[86] Alev Koçak, a.g.e., s. 49.

[87] İsmail Günay Paksoy, a.g.m., s. 206; Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 32.

[88] Alev Koçak, a.g.e., s. 52.

vagon taş, 15 Ekim 1867'de 2 sandık ve 3 parça taş, 4 Kasım 1867'de 9 parça taş, 14 Şubat 1868'de 1 vagon dolusu taş, 17 Şubat 1868'de 3 vagon dolusu taş ve 19 Şubat 1868'de 1 vagon dolusu taş. Toplamda ise sadece beş ay içerisinde 6 vagon, 2 sandık ve 51 taştan oluşan antika eserler, önce İzmir'e oradan da İngiltere'ye kaçırılmıştır.[89]

Osmanlı coğrafyasından çekip koparılan eserlerin, sadece verilen izinlerin içeriği veya yasal boşluğun ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve ekonomik koşullarına bağlı bir şekilde *hediye* yöntemiyle de yurt dışına götürülmesi çok sık rastlanan bir durumdur. Osmanlı padişahlarının, siyasi pazarlıkların giderek arttığı, ekonomik ve teknolojik açıdan batıya bağımlı olunmaya başlandığı dönemlerden itibaren, Avrupalı devletlerin etkisi ve baskısı altında, bir kısım önemli arkeolojik eserlerin yurt dışına çıkarılmasına göz yumduğu veya bunları hediye olarak verdikleri bilinmektedir.[90] Henüz erken bir tarihte, 1801'de, İngiliz sefiri Lord Elgin İstanbul'da bulunan ve somaki taştan yapılmış Bizans dönemine ait büyük eserleri götürmek istediğinde Reisülküttap Rasih Efendi'ye, İngiltere devletinde somaki taşın gayet makbul ve muteber olduğunu belirtmiş, Rasih Efendi ise İngiltere'yle olan ittifak gereği kendilerinden esirgenmeyeceğini söyleyerek meseleyi saraya sunmuştur. Sultan III. Selim'in bu isteğe cevabı ilginçtir:

"Pek güzel, taş istesinler. Osmanlı Camiinden nakle ne hacet. İçeride İncili Köşk yanında bir pek âlâ kırmızı somaki vardır.

---

[89] BOA, İ.ŞD., 11/547, Lef 6, 9 Ağustos 1868; Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 25, S. 29, Ankara 2004, s. 76; Edhem Eldem, "Huzurlu Bir İlgisizlikten Sıkıntılı Bir Kaygıya: Osmanlıların Gözünde Eski Eserler, 1799-1869", *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü. 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 316; Alev Koçak, a.g.e., s. 59.

[90] Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 20.

Bir kere gelsinler baksınlar beğenirler ise alsınlar nakle gayet esheldir."[91]

Benzer şekilde II. Mahmud 1838'de, Anadolu'yu baştanbaşa gezen Fransız Charles Felix-Marie Texier'in, izlenimlerini anlattığı 3 ciltlik eseri dolayısıyla ona, Assos'taki Zeus Tapınağı'nın bazı kabartmalarını hediye etmişti.[92]

Tanzimat sonrası eski eser bilincinin yerleşmeye ve Nizamnâmelerin uygulamaya konmasından sonra da padişahlar, Avrupa krallarına böyle kişisel armağanlar vermeyi sürdürmüşlerdir. Böylece, padişahlar ülkenin mallarını diledikleri gibi kullanıp dağıtma hakkına sahip olduklarını vurguluyorlar ve bu nesneleri, Osmanlı topraklarının ve bu topraklarda ortaya çıkarılmış her şeyin padişahın kişisel mülkiyetinde olduğunu göstermek için kullanıyorlardı.[93] Nitekim British Museum'da bulunan Mausoleum Salonunun kapısında, "*Sultan Mecit tarafından Viscount Stratford Redcliffe'e ve onun tarafından da British Museum'un idarecilerine armağan edilen Mausoleum alınlığı. 1846*" yazmaktaydı.[94]

1854 yılında İzmir'de yapılacak kâğıt fabrikasının yol düzenleme çalışmaları sırasında bulunan lahitler de, İzmir Prusya Konsolosu aracılığıyla satın alınmaya çalışılınca, konu İstanbul'a intikal etmiş ve padişahın irâdesiyle söz konusu lahitler, hediye olarak Prusya'ya verilmişti.[95]

İşte bu noktada, eski eser bilincinin oluşması için büyük çaba sarf eden bürokrat grup ile yabancılar arasında çatışmalar da

---

[91] İsmail Günay Paksoy, a.g.m., s. 205-206; Edhem Eldem, "Huzurlu Bir İlgisizlikten Sıkıntılı Bir Kaygıya...", s. 291.

[92] Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı...", s. 452; Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 80; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 21.

[93] Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 81.

[94] Stanley Lane Poole, a.g.e., s. 108; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 21.

[95] BOA, İ.HR., 5457, 19 Temmuz 1854; Recep Yıldırım-Abdullah Martal, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999*, C. 3, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 1096.

kaçınılmaz olarak başlamıştı. Üstelik çatışma alanı sadece yabancılarla da sınırlı değildi. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi eserleri bir siyaset aracı olarak kullanmak isteyen Padişahların da, zaman zaman ikna edilmesi gerekiyordu. Bu sürecin zorluklarını yaşayan ilk kişi Ahmet Fethi Paşa'ydı. Nitekim 1850'de İngiliz Austen Henry Layard yaptığı kazılara devam ve bulacağı eserlerin tümünü yurt dışına götürebilmek için izin istediğinde, Ahmet Fethi Paşa devreye girdi. Sultan Abdülmecid'e eserlerin yurt dışına çıkarılmasının tamamen yasak olması gerektiğini belirten Fethi Paşa, Sultanı yeni kurulmuş olan müzenin eski eserlerin güvenliğini sağlamak için tasarlandığına ikna etmeye çalışmıştı. Fethi Paşa'nın gayretleri sonucu, Layard'a kazı yapmak için en fazla üç aylık uzatma verilmesi gündeme geldiğinde İngiliz Büyükelçisi Canning geri adım atarak, Osmanlı Devleti ile buluntuları paylaşmayı ve hiç olmazsa sürenin biraz daha uzatılmasını teklif etti. Yapılan değerlendirmeler sonrası elçinin teklifi kabul edilerek izin süresi altı aya çıkarıldı. Fethi Paşa bu müdahale ile iki açıdan kazanç sağlamıştı. Bunlardan birincisi; kazılarda çıkması muhtemel eserlerin müzeyle paylaşılması ve bu hususun kazı iznine eklenmesiyle İngiltere, bu konuda ilk kez duyarlı bürokrat grubun etkinliğine şahit olmuştu. İkincisi ise, Ahmet Fethi Paşa'nın ısrarıyla yetenekli bir Osmanlı yetkilisinin Layard'ın yaptığı kazılara eşlik etmek üzere gönderilmesiydi. Böylece, hem yapılacak kazıların denetimi hem de arkeoloji konusunda uzmanların yetişmesi için basit ancak önemli bir adım atılmış oluyordu.[96]

Fethi Paşa 1850'deki bu ilk başarısının ardından, uygulama konusunda ısrarını arttırdığı gibi, sisteme yönelik yeni düzenlemeler konusunda öneriler getirmeye başladı. Canning, 1853 yılında Ege Adası Calimnos'ta kazı için izin istediğinde Fethi Paşa, ortaya

[96] Alev Koçak, a.g.e., s. 40.

çıkacak buluntulardan pay alınması konusunda Sultan Abdülmecid'e şu tavsiyelerde bulunacaktı:[97]

1- Ortaya çıkacak eserlerin çiftleri Osmanlı hükümetine teslim edilmelidir.

2- Tek olan eserler kazı izni alan tarafından muhafaza edilebilir.

3- Eserlerden Osmanlı'ya verilecek olan pay bölge yöneticisine teslim edilmelidir.

4- Kazı yapılacak alan, özel mülkiyette ise arazi sahiplerinden izin alınmalıdır.

5- Canning'e verilecek kazı izni bir yıl için geçerli olmalıdır.

Bu tavsiyenin sonuçlarına ilişkin elimizde yeterince veri yoktur. Ancak Fethi Paşa'nın 1857'de, vilayetlerde elde edilen eserlerin konsoloslar tarafından yurt dışına kaçırılmaya çalışıldığı ve bu gibi hususların önüne geçilmesi gerektiğine dair yabancı sefaretlere gönderdiği yazı, bu konudaki ısrarını sürdürdüğünü göstermektedir.[98]

Ahmet Fethi Paşa'nın 1853'den beri dile getirdiği eserlerin paylaşımı ve kazı ruhsatının belirli kurallara bağlanmasına ait ilk mevzuat düzenlemesi, ölümünden yaklaşık 5 yıl sonra 25 Nisan 1863'te yayınlanan bir emirnâme ile yürürlüğe girmiştir. Emirnâmede kazı ruhsatının, "*...bulunacak âsar-ı âtîkada ikili olanlardan birer adedi Devlet-i Âliyye müzesi için alınacak birli olanları kendisine terk olunmak ve bir mahalle alâmet veyâhud sâ'ir sûretle vâz' olunmuş âsâr-ı Atîka merkûz olduğu mahalden ihrâç olunmamak şartlarıyla...*" verileceği belirtilmektedir.[99] Yapılacak kazılarda eserlerden çift olanlardan bir tanesinin müzeye

[97] Alev Koçak, a.g.e., s. 41.

[98] BOA, A.MKT.MVL., 90/79, 4 Ekim 1856.

[99] Kâmil Su, a.g.e., s. 51; Halit Çal, "Osmanlı Devletinde...", s. 391; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 39; Edhem Eldem, a.g.e., s. 55.

verilmesini kural haline getiren bu düzenleme, şüphesiz ki son derece basittir ve bir sonuç getirmeyecektir. Ancak, 1869 yılında yürürlüğe girecek nizamnâme'nin ön hazırlıkları için ilk adım atılmıştır. Üstelik 1860'ların ortasına gelindiğinde eski eserlerin önemini kavrayan bürokratların yanı sıra, bu konuda duyarlı bir kamuoyu da yavaş yavaş şekillenmeye ve yabancıların yaptığı kazılar ile mevzuat eksikliğinin yarattığı sıkıntıları eleştirmeye başlamıştır. 17 Ocak 1865 tarihli Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis gazetesinde yer alan uzunca bir makalede, eski eserlerin kaçırılması, tahribi ve müzenin düzenlenmesine ilişkin dönemin görüşleri özetlenmektedir. [100]

"Eski eserlerin korunması çok önemli olduğundan, bütün Avrupa devletleri buna devamlı şekilde dikkat ve itina göstermektedir. Eski eserleri tahribe yeltenenler ele geçirilerek ceza kanununun tayin eylediği şiddetli cezalarla cezalandırıldıktan başka, her kim olursa olsun, ev tarla ve mülkü dâhilinden meydana çıkarılan eski eser, devlet malı sayıldığından alınıp müzeye konulmaktadır. Bütün eski eserler medeniyetin ifade ve süsü olduğundan, bunlar birçok emek ve masraflarla meydana getirilen müzelerde halkın bilgice istifadesine sunulmaktadır.

Osmanlı ülkesinin birçok yerlerinde, bu meyanda Rumeli'de Selânik ve yöresi ile Arnavutluk'ta ve hele Akdeniz sahilinde Antalya ile o çevre kıyılarında, Şam taraflarında ve sair yerlerde velhasıl geniş Osmanlı topraklarının her bir tarafında nice nice nefis eski eserin toprak altında kaldığı bilinirse de; hükümet ülkeyi bayındır hale getirme ve asayişi teminle halkın rahatını sağlamayı en önde gelen bir meşguliyet olarak görmekte ve bu işlerden de başını alamadığından, bunlara bakamamaktadır. Gezip görmek amacı ile Osmanlı ülkesine gelen yabancı devletler halkı bunun farkında olduğundan buldukları değerli eski eserleri, kendi hükü-

[100] *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, No: 81, 17 Ocak 1865, s. 322-323; Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Yayınları, İstanbul 1995, s. 285-286; Hüseyin Karaduman, a.g.m., s. 73.; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 17.

metlerine haber vermek ve hükümetleri vasıtasıyla resmi yollardan padişahın müsaadesini temin eylemek suretiyle vapurlara yükleyip alıp götürmektedirler. Böylece yabancı müzeler birçok heykel ve sair pek kıymetli eski eserlerle süslenmektedir. Yabancıların bulduklarını ve meydana çıkardıklarını alıp götürmelerine rağmen Türkiye'de eski eser yine de vardır. Onun için kenarda köşede kalmış, kıymeti bilinmediğinden şimdiye kadar dokunulmamış eski yazılar, heykeller, yazılı veya işlenmiş taşlar ve sair her çeşit eserler toplattırılmalıdır.

Bu arada bir noktayı arz etmek isteriz ki, eski eserler isteyenlere verilmemelidir. Çünkü Osmanlı tebaası herhangi bir kimsenin Avrupa memleketlerini dolaşırken onların bir fiske taşına sahip olabilmiş olanı mevcut değildir. Farz edelim ki bir eserin kıymetini takdir edip onu hükümetinden isteyen bir kimse çıksa bile, onların bin dereden su getirerek böyle bir şeyi vermeyecekleri meydandadır. Onun için bundan böyle memleket sınırları dışına eski eser çıkarılmamasının usul ittihaz edilmesine faydası olur ümidi ile..."

B- Osman Hamdi Bey Dönemine Kadar Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası: Müze-i Hümâyûn, Nizamnâmeler ve İhlaller (1869-1881)

1- Müze-i Hümâyûn'un Kuruluşu ve Çinili Köşk

Osmanlı Devleti'nde Aya İrini'deki Mecmâ-i Esliha-i Atîka ve Mecma-i Âsâr-ı Atîka dışında yeni bir müze kurma düşüncesi 1860'ların hemen başında gündeme gelmişti. Eski eser toplama faaliyetleri kapsamında artık ihtiyaca cevap vermekten uzak olan, özel izinle gezilebilen ve Albert Dumont'un tarifiyle daha ziyade bir depo'yu andıran Harbiye Anbarı'ndaki koleksiyon, gelişen eski eser anlayışı ve en önemlisi de halkın gezmesine izin verilmeyen yapısı nedeniyle asıl işlevini karşılamaktan uzaktı. Düşünülen ilk çözüm, büyük masraflara yol açacak yeni bir müze kurmaktansa,

seçilen eserlerin halka teşhir edilebileceği küçük bir mekânın müze olarak düzenlenmesiydi. Böylece hem büyük bir masraf yapılmayacak, aynı zamanda da halkın müzeyle tanışması sağlanmış olacaktı. Konuyla ilgili ilk adımın 1863'de atıldığını, Ahmet Lütfî Efendi şu cümlelerle açıklamıştır:

" *İstanbul ve Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânenin bazı taraflarında bir takımı meydanda ve çoğu yıllarca mestûr ve metrûk kalan âsâr-ı kadîmeyi ecnebiler gelip, gözümüzün önünde çıkarıp, memleketlerine aşıdıkları ve müzehânelerini tezyin ve imlâ eyledikleri derkâr idi. Âsâr-ı atîkanın elde edilmesi yolunda bir günâ hareketimiz ve teşebbüsümüz olmadığı misillû, ele geçen antikaları bozup, kıra-geldiğimiz dahi meydanda idi. Hatta yakın vakitlere kadar, Anadolu'nun bazı taraflarında eski zamanlardan kalma tiyatrolar, harabeler ve yekpâre mermer ve somakiden mahkûk ve mamul başları kırılmış aslan, kaplan gibi bazı hayvanat resimleri, çeşme başlarında duvar köşelerinde ve aralarında görülür ve zamane heykeltıraşlarının hayretini mûcib olan şeyler, âdi taş parçaları gibi kullanılır idi. Avrupalılar ile kesb-i muârefe ve ülfet semeresiyle bu misillû şeylerin kadri malûm olmaya başladığı sırada, o misillû âsâr-ı kadîmenin cem'ine mahsus olmak üzere cennet mekân Sultan Mahmud Hân-ı Sâni hazretlerinin türbe-i şerifeleri karşısında Müzehâne nâmıyla bir mahal tahsis olundu.*"[101]

Ahmet Lütfî Efendi'nin bahsettiği müze o tarihlerde kurulamadıysa da, bu mesele 1866 yılında tekrar gündeme gelmişti. Ticaret Nezâreti tarafından 31 Ocak 1866'da hazırlanan tezkireye göre, Avrupa'daki benzerleri gibi bir müze teşkili için 50 bin kuruş ödenek ayrılması ve yeni müze için, daha sonra binası yapılmak koşuluyla, şimdilik kurulmakta bulunan Darülfünûn binası içerisinde bir yer ayrılması teklif edilmekteydi.[102] Konu 26 Mart 1866'da Meclis-

---

[101] Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, C. 11, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 90.
[102] BOA, İ.MVL, 550/24685, Lef 1, 31 Ocak 1866.

i Vâlâ'da tekrar görüşülerek Sadâret'e havale edildi[103] ve yeni müzenin kurulmasına ve masrafları için ise 50 bin kuruş tahsis edilmesine karar verildi.[104] Ancak, Darülfünûn açma girimlerinin o dönemde başarısız olması üzerine,[105] müzenin bu kez başka bir binada faaliyete geçirilmesi düşünüldü ve Harbiye Anbarı'ndaki (Aya İrini) müzeden seçilen bazı eserler Sultan Mahmud Han'ın türbesi karşısında bulunan küçük bir daireye taşındı. 24 Aralık 1867 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesi, yeni müzenin bir senedir faaliyette olduğunu şu satırlarla duyurmuştu:

Avrupa'nın her tarafında büyük zorluklar ve masraflarla müzeler kurulmakta. Oysa Osmanlı Devletinin her bölgesi eski eserlerle dolu olmasına rağmen İstanbul'da böyle bir müzenin bulunmaması büyük bir eksiklik. Bununla birlikte ileride Avrupa müzeleri gibi mükemmel bir müze haline getirilmek üzere, geçen yıl eski eserlerin bazılarının Sultan Mahmud Han-ı Gazi türbesinin karşısında Fazlı Paşa'ya doğru yeni açılan cadde üzerindeki daireye konulmuştu. Burası Cumartesi-Salı günleri kadınlara, diğer günler ise erkeklere olmak üzere her gün gezilebilmektedir.[106]

Tabi ki gerçekleştirilen çalışmaların ilerlemesi ve bir sonuca ulaşması padişahın sergileyeceği tavırla da doğrudan ilgiliydi. Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirdiği Avrupa seyahati ile bu konuda önemli sayılabilecek gelişme yaşandı. Sultan Abdülaziz 21 Haziran 1867'de çıktığı ve 47 gün süren Avrupa gezisinde,[107] sadece siyasi temaslarda bulunmadı. Paris Dünya Sergisi içerisinde yer alan Abras Galerisini ziyaret ettiğinde, gördüğü Yunan-Roma eserleri kendisine, Avrupa uygarlığının bir numunesi olarak sunulmuştu.

---

[103] BOA, İ.MVL, 550/24685, Lef 2, 26 Mart 1866.

[104] BOA, İ.MVL, 550/24685, Lef 3, 9 Nisan 1866.

[105] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 61. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Ali Arslan, *Darülfünûn'dan Üniversiteye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.

[106] *Tasvir-i Efkâr*, Sayı:: 546, 24 Aralık 1867.

[107] Nihat Karaer, *Paris, Londra, Viyana: Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phoenix Yayınları, Ankara 2003, s. 51.

Galeride gördüklerinin Sultan Abdülaziz'in Müze-i Hümâyûn'un kuruluşunu destekleme ve müzenin koleksiyonlarını zenginleştirme kararında belirleyici olup olmadığını tam anlamıyla bilemesek de;[108] eski eserlerin korunmasında gösterilen çabaların, Sultanın geziden dönmesi sonrası, özellikle de 1868'den itibaren sonuç vermeye başladığını söyleyebiliriz. Nitekim devlet adına yapılacak kazılardan elde edilecek eserlerle umumi bir müze kurulması fikri, tekrar 1868'de gündeme geldi.[109] Yapılan görüşmeler sonrasında, 19 Ocak 1869'da, Harbiye Anbarı'nda bulunan Mecmâ-i Âsâr-ı Atîka'ya *Müze-i Hümâyûn* ismi verilerek, umumi bir müze haline getirilmesi,[110] ayrıca bu müzenin tahsisatı için de, Maliye Nezâreti'nin Maarif bütçesine aktarılmak üzere 200.000 kuruş ödeme yapması kararı alındı.[111] Süreci tamamlayan adım ise Maarif Nâzırı Safvet Esad Mehmed Paşa'nın (1868-1871), 20 Haziran 1869 tarihinde sadârete yazdığı tezkire ile atıldı. Safvet Paşa'nın, on iki sene Mekteb-i Tıbbiye de dâhil, askeri okullarda öğretmenlik yapan ve halen Mekteb-i Sultâni (Galatasaray Lisesi) öğretmenlerinden İngiliz asıllı Edward Goold'un Müze-i Hümâyûn'un başına getirilmesi önerisi[112] kabul edildi ve dokuz bin frank olan Mekteb-i Sultâni'deki maaşına üç bin frank zam yapılan Goold, 30 Haziran 1869'da görevine atandı.[113]

Müze-i Hümâyûn'un kuruluşu sonrası, tarihi eserler alanındaki girişimlerin güçlendirilmesine yönelik ilk resmi adımları atan kişi, Maarif Nâzırı Safvet Paşa'ydı. İmparatorluğun çeşitli bölgelerine gönderdiği yazılarda, yöneticilerden her türlü eski eseri doğru-

---

[108] Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. v

[109] Vahid, a.g.e., s. 11.

[110] Hüseyin Karaduman, a.g.m., s. 77; Alev Koçak, a.g.e., s. 57; Edhem Eldem, a.g.e., s. 55.

[111] Alev Koçak, a.g.e., s. 58.

[112] BOA, İ.DH., 594/41355, Lef 1, 20 Haziran 1869.

[113] BOA, İ.DH., 594/41355, Lef 2, 30 Haziran 1869; Alev Koçak, a.g.e., s. 65. Bazı araştırmalarda Goold'un göreve atanma tarihi 8 Temmuz 1869 olarak verilmektedir. Aziz Ogan, a.g.e., s. 4; Semavi Eyice, a.g.m., s. 1598.

dan satın alarak veya toplayarak Müze-i Hümâyûna göndermeleri talimatını veren Safvet Paşa,[114] ayrıca Müze Müdürü Goold'u, Marmara Adası, Tekirdağ ve Kyzikos gibi yakın yörelerdeki eserleri müze'ye getirmekle görevlendirdi.[115]

Bu dönemde yeni müzenin üstlendiği görevlerden biri de koleksiyonların tam bir envanterinin çıkarılmasıydı. Nitekim Edward Goold, 1871'de Fransızca olarak 58 sayfadan oluşan bir katalog hazırladı. Goold, her nesnenin neyi temsil ettiğini ve hangi dönemde üretildiğini belirlemeye çalışmış ve o sırada müzede sergilenen 147 parça eserin tarifiyle, Limonciyan'ın çizdiği 10 adet resme de katalogda yer verilmişti. Katalogda eserlerin bulunduğu vilayetlerin adı zikredilmekle beraber, çıktığı şehir, kasaba ve köy adlarıyla, harabeler kaydedilmemiş; ancak her biri hakkında uzun açıklamalar ile müzeye kim tarafından bağışlandığı belirtilmişti.[116]

Bu gelişmelere Eylül 1871'de sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa son verdi. Tasarruf amacıyla Müze-i Hümâyûn'u lağvederek, Goold'u görevinden alan Mahmud Nedim Paşa, Avusturya Sefiri Anton von Prokesh-Osten'in[117] tavsiyesi üzerine Lloyd Vapur Acentesinin oğlu ressam Terenzio'uyu iki bin beş yüz kuruş maaşla Mecmâ-i Âsâr-ı Atîka koleksiyonunun başına getirdi.[118] Terenzio'nun bu göreve atanması daha sonra yapılan değerlendirmelerde oldukça eleştirilmiştir. Servet-i Fünûn'daki makalesinde Avusturya Sefiri Prokesh-Osten'i meskûkât meraklısı olarak nitelendiren Vahid, Terenzio'nun görev aldığı dönemde Avusturya

---

[114] Aziz Ogan, a.g.e., s. 4; Edhem Eldem, a.g.e., s. 393.

[115] Semavi Eyice, a.g.m., s. 1598; Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 87.

[116] Tahsin Öz, a.g.e., s. 8; Semavi Eyice, a.g.m., s. 1598; Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 107.

[117] Anton von Prokesh-Osten, 10 Kasım 1855 tarihinde İstanbul'a Avusturya Sefiri olarak atanmıştı. (BOA, HR.MKT., 126/54, 10 Kasım 1855.) Görevini aralıksız 16 yıl sürdüren Prokesh-Osten, 25 Aralık 1871'de Sefirlik görevini bıraktı. (BOA, İ.HR., 253/15015, 25 Aralık 1871.)

[118] Vahid, a.g.e., s. 11; Aziz Ogan, a.g.e., s. 4; Tahsin Öz, a.g.e., s. 8; Remzi Oğuz Arık, a.g.e., s. 1; Kâmil Su; a.g.e., s. 15; Semavi Eyice, a.g.m., s. 1600.

Sefirinin müzedeki âsâr-ı atîka ile vilâyetlerden gönderilmiş olan on binlerce sikkeyi tetkik fırsatı bulduğunu belirtirken;[119] Tahsin Öz de, Terenzio'ya hayli zengin olan sikke koleksiyonunun teslim edilmesi sonrası bunların akıbetinin meçhul olduğunu iddia etmiştir.[120] Yaklaşık bir sene bu görevde kalan Terenzio, Ahmet Vefik Paşa'nın 16 Mayıs 1872'de Maarif Nâzırı olması[121] ve Müze-i Hümâyûn'un tekrar ihdas edilmesiyle görevinden alınır.[122] Nitekim 21 Mayıs 1872'de Bâbıâli'yi ziyaretinde, memlekette eğitim sahasında genel olarak alınması icap eden tedbirler hakkında yaptığı konuşmasında eski eserlerin önemine de değinen Sultan Abdülaziz'in, bunların araştırılması ve toplanması ile Müze-i Hümâyûn'un eksikliklerinin tamamlanacağını belirtmesi üzerine, Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü tekrar ihdas olunarak bu vazifeye, Avusturya Lisesi Müdürü Philipp Anton Dethier (1804-1881) tayin edilmiştir.[123]

Almanya'nın Köln kenti yakınlarındaki Kerpen kasabasında doğan Dethier, Berlin Üniversitesinde 1823–1827 yılları arasında tarih, arkeoloji, klasik filoloji ve sanat tarihi eğitimi almıştı. 1847 yılında İstanbul'a gelen ve daha sonra Sultan Ahmet Meydanı düzenleme çalışmalarına katılan Dethier,[124] tarih, eski eserler, müze-

---

[119] Vahid, "Osmanlı Müzesi", *Servet-i Fünûn*, Sayı: 984, Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1326, s. 344.

[120] Tahsin Öz, "Yurdumuzda Müzeler Nasıl Kuruldu. Neler Yapıldı? Neler Yapılması Gerekli?", *VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 952.

[121] BOA, İ.DH., 650/45192, 16 Mayıs 1872; Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., C. XIV, s. 23.

[122] Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1936, s. 33; Remzi Oğuz Arık, a.g.e., s. 1-2.

[123] Midhat Sertoğlu, "Abdülaziz Devrinde Yapılan Çeşitli İşler", *Mufassal Osmanlı Tarihi. Resimli-Haritalı*, C. 6, İlâve:185, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 3186.

[124] Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, "İstanbul Arkeoloji Müzelerinin İlk Müdürlerinden Dr. PH. Anton Dethier Hakkında Notlar", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, No: 9, İstanbul 1960, s. 45- 47; Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve...", s. 1601.

cilik, İstanbul'un eski anıtları hakkında birçok eser kaleme aldı.[125] 1872'de müze müdürlüğü görevine getirildiğinde 68 yaşında olan Dethier, büyük bir enerji ile işe koyuldu. 1873 yılında düzenlenen Uluslararası Viyana Sergisi için Osmanlı Devleti'nin kurduğu komisyonda görev alan ve bu sergi için Almanca ve Fransızca küçük bir İstanbul rehberi hazırlayan Dethier[126], 1874 yılında ise ilkine göre kapsamlı, ancak daha tartışmalı olan 1874 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesinin yürürlüğe konulmasında etkili oldu.

Dethier'in şüphesiz ki en büyük başarısı, Müze-i Hümâyûn'un kurumsal bir yapıya kavuşması için gerek teknik gerekse de içerik olarak gelişmesine katkı sağlayacak çabalarıdır. İlk olarak Selanik ve Bandırma'daki adamları vasıtasıyla buralardaki eserlerin müzeye getirilmesini sağlayan Dethier'in, Amerika'nın Kıbrıs Konsolosu Cesnola'nın yaptığı kazı ve bulduğu eserleri kaçırma girişimi üzerine, 1874'te gittiği Kıbrıs'tan 88 sandık eski eser ile dönmesi,[127] 1873'ten beri tartışılan yeni müze binası yapımına ilişkin düzenlemelerin hızlanmasına katkı sağlamıştır.

Nitekim mevcut müzenin yetersizliğine ilişkin tartışmalar ilk olarak 1873'te başlamıştır. 30 Ocak 1873'te kaleme aldığı tezkirede Maarif Nezâreti; Harbiye Anbarı'nda bulunan müzenin nemli ve rutubetli olması sebebiyle eserlerden bazılarının paslanıp çürüdüklerini ve ayrıca müzenin bulunduğu yerin de herkesin gezip görmesine elverişli olmadığından bahisle; Çemberlitaş karşısındaki bir arsanın satın alınarak buraya, üst katında sabahtan akşama kadar

---

[125] Bu eserlerden birisi, ilk baskısı 1873 yılında yapılan *Der Bosphor und Constantinopel* kitabıdır. Bu kitap 1993 yılında Türkçeye tercüme edilerek *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)* adıyla basılmıştır. P.A.Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*, Çeviren: Ümit Öztürk, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

[126] Semavi Eyice, ""İstanbul Arkeoloji Müzelerinin...", s. 49; Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve...", s. 1601.

[127] Edhem Eldem, "Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola ile Mücadelesi (1874)", *Sanat Tarihi Araştırmaları*, S. 2, İstanbul 2013, s. 34; Semavi Eyice, "İstanbul Arkeoloji Müzelerinin...", s. 49; Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve...", s. 1602.

açık kalacak bir kütüphane, alt katta ise Müze-i Osmanî yapılmasını teklif etmiştir.[128] Maarif Nezâreti'nin teklifi masraflı olacağı gerekçesiyle kabul edilmemişse de, müze olarak daha elverişli bir yer arama çalışmaları gündeme yerleşmiş ve müze binası olarak Çinili Köşk[129] ismi, 1873 yılı sonlarında Seraskerliğin talebiyle ön plana çıkmaya başlamıştır.[130]

12 Aralık 1873'te Sadârete gönderdiği tezkirede Seraskerlik, Harbiye Anbarı'nda bulunan dairenin müze olarak kullanılmakla birlikte, gelen yabancı ziyaretçilerin burada bulunan silah ve mühimmatları görmelerinin sıkıntı yarattığını, bu nedenle de Harbiye Anbarı'nın sadece silah ve mühimmat deposu olarak kullanılmasını ve eski eserlerin boş olan Çinili Köşk'e taşınmasının yerinde olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Sadâret, 25 Aralık 1873'te Maarif Nezâreti ile Hazine-i Hassa Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta, Harbiye Anbarı'nın yetersizliği ve söz konusu yerin Asâkir-i Şâhâne silahları için ayrıldığını gerekçe göstererek, eserlerin oradan alınmasını ve müze için elverişli olan Çinili Köşk'e taşınmasını istemiştir.[131]

Çinili Köşk'ün müze binası olarak onarım ve tadilat çalışmalarına ancak 1875'te başlanabilmiş, binanın Avrupa tarzında bir müzeye dönüştürülmesi için ise Montrano adında bir mimarla anlaşılmıştı. Montrano'ya hazırladığı projenin uygun bulunması halin-

---

[128] BOA, MF.MKT., 8/124, 30 Ocak 1873; Kâmil Su, a.g.e., s. 9-10.

[129] Fatih Sultan Mehmet tarafından 1472-73 yılında yaptırılan ve XVII. Yüzyıl sonlarında saraya mensup ağaların oturduğu Çinili Köşk, 1737'deki gerçekleşen yangın sonrası büyük bir tamir geçirmiştir. 19. yüzyılda eski ihtişamından uzak bir görüntü çizen Çinili Köşk'ün çevresi bakımsız bir arazi görünümünü almıştır. Semavi Eyice, "Çinili Köşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 339-340.

[130] Çinili Köşkün müze yapılması fikrinin ilk defa 1867 yılında, dönemin Maarif Nâzırı olan Suphi Paşa tarafından dile getirildiği kanaati yaygındır. Vahid, a.g.e., s. 11-12; Tahsin Öz, a.g.e., s. 7; Remzi Oğuz Arık, a.g.e., s. 2; Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve...", s. 1602.

[131] BOA, MF.MKT., 471/11, Lef 1-2-3. 25 Aralık 1873; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 30-31; Aziz Ogan, a.g.e., s. 6-7.

de 25 Osmanlı lirası verilecek, eğer yaptığı düzenleme projeye uygun bir şekilde sonlandırılırsa, 25 Osmanlı lirası daha ödeme yapılacaktı.[132] Bu arada Çinili Köşk'te gerçekleştirilecek onarım ve tamirat çalışmalarının neleri kapsadığı ve maliyeti de şekillenmeye başlamıştı. Buna göre, köşkün girişinde aydınlık bir alan meydana getirilebilmesi için 100.000 kuruş, zemin için 21.800 kuruş, boya için 13.200 kuruş, merdivenler için 22.258 kuruş ve tamirat işleri için ise 9.200 kuruş olmak üzere, toplam 166.458 kuruş masraf yapılacağı tahmin edilmekteydi. [133] Onarım çalışmalarıyla birlikte köşkün bahçesinde bulunan bahçıvan vs. kimselerin, eski eserler konulacağı için bahçeyi boşaltmaları,[134] köşkün alt katında[135] ve mahzeninde bulunan eşyaların da bir an önce kaldırılması kararı alındı.[136]

Çinili Köşk'e eski eserlerin taşınması 1877 yılı başından itibaren hızlandırılmış ve Şehremaneti'nden bu iş için gerekli sayıda hamalın miri fiyatı üzerinden tutulması istenmişti.[137] Ayrıca yine aynı yıl köşkte yapılacak düzenlemeleri kontrol amacıyla geçici bir komisyon da kuruldu. Alınan karar gereğince, komisyonun görevi: *"...müze yapılan Çinili Köşk'ün tamirinin tamamlanması, mevcut eski eserlerin ve paraların örselenmeden yeni yerlerine nakli, müzenin gelecekteki idaresinin temini, müze dışında mevcut eski eserlerin bugünkü durumlarına halel getirilmeden muhafazası, eski eser hafriyat ve araştırması hakkında bundan böyle iyi bir yol tutulması, müzenin herkesin dikkatini çekecek iyi bir seyir yeri haline*

---

[132] BOA, MF.MKT., 28/36, 26 Mayıs 1875.

[133] BOA, MF.MKT., 30/173, 13 Ağustos 1875. Çinili Köşk'ün onarım ve tamirat giderleri için istenen bütçenin yetmediği 1878'de yapılan bir yazışmadan anlaşılmaktadır. Nitekim Maarif Nezâreti, 25 Mart 1878'de köşk içerisine yaptırılacak mermer merdiven ve eski eserlerin muhafazasında kullanılmak üzere yaptırılacak parmaklık için 55.187 kuruş daha ödenek talebinde bulunacaktı. (Aziz Ogan, a.g.e., s. 7.)

[134] BOA, MF.MKT., 44/3, 3 Kasım 1876; Kâmil Su, a.g.e., s. 13, not 11.

[135] BOA, MF.MKT., 37/29, 28 Mayıs 1876.

[136] BOA, MF.MKT., 45/28, 21 Kasım 1876.

[137] BOA, MF.MKT., 46/9, 27 Ocak 1877.

getirilmesi, mevcut eserlerin muntazam şekilde tasnif ve tertibi, bu vazifelerin hakkıyla yapılabilmesi ve işin diğer yönlerine dair gereken tüzük tasarılarının gerektikçe hazırlanması ve bunların yürütülmesine nezâret edilmesi..." olarak tespit edildi.[138]

Erken dönem Osmanlı mimari mirasına ait olan ve Avrupa tarzı neo-klasik bir müze görünümü kazansın diye yapılan değişikliklerle bütün özelliğini kaybeden Çinili Köşk'ün,[139] tamiri ve eserlerin köşke taşınması 1880 yılına gelindiğinde neredeyse tamamlanmıştı. Uzun süren çalışmalar sonucunda Çinili Köşk'ün açılış merasimi Harbiye Nezâreti'nce gönderilen bando ve mızıka eşliğinde[140] 16 Ağustos 1880'de yapıldı. Törene Sadrazam Mehmet Said Paşa'nın yanı sıra, Maarif Nâzırı Münif Paşa, Müze Müdürü Anton Dethier ve Aristokli Efendi de katıldı. Maarif Nazırı Münif Paşa açılış konuşmasında müzenin hedeflerini şu şekilde açıklamıştı:[141]

"*... Diğer uygar ülkelerde olduğu gibi İstanbul'da da bir müzenin kurulması, ilerlemekte olan memleketimizin emeli idi. Hükümdarlara yaraşır gayretlerini bu gibi medeniyet eseri tesislerin çoğalma ve genişlemesine sarf eden şevket ve azamet örneği padişahımız hazretlerinin, bir büyük eseri olarak bu noksanın tamamlanması hepimiz için sevinç kaynağı olmalıdır... Şimdiye kadar Avrupalılar, memleketimizin eski eserlerini türlü yollardan alıp zaptetmeye devam etmekte ve bunu da bizde buna meyil ve rağbet görülmemesinden dolayı yapmakta idiler. Hayli vakitten beri Osmanlılar arasında dahi bu rağbet hâsıl olmuş ve bir müddet önce eski eserlere dair bir kanun dahi ortaya konmuştur. Müze-i Hümâyûn'un kurulması ise bunun en açık örneği olduğundan, artık*

---

[138] Kâmil Su, a.g.e., s. 60; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 31.

[139] Wendy M.K.Shaw, a.g.e., s. 115. Tahsin Öz ve Semavi Eyice de, Çinili Köşk'ün müze haline getirilmesi için yapılan tamiratın binanın esas bünyesinde ve çinilerinde büyük tahribata yol açtığını belirtmektedirler. Tahsin Öz, a.g.m., s. 952; Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve...", s. 1602.

[140] BOA, MF.MKT., 65/122, 14 Ağustos 1880.

[141] *Vakit*, Sayı: 1735, 17 Ağustos 1880, s. 1-2; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 241-242.

Avrupalılardan bu konuda hakkımızdaki fikir ve davranışlarını değiştirmeleri ümit olunur."

Bu dönemde müzenin gelişmesi için üzerinde durulan bir diğer önemli konu da, bir yandan imparatorluk genelinde yapılacak kazılara katılarak denetleyecek,[142] diğer taraftan ise müze binasının içindeki eserleri tasnif ve kütüphanede bulunan kaynakları işlevsel hale getirecek eğitimli eleman yetiştirme projesiydi. Nitekim Maarif Nezâreti konuya ilişkin olarak hazırladığı 20 Kasım 1874 tarihli tezkirede, eski eserlere dair kazı ve araştırmalar ile bulunacak eserlerin müzeye gönderilmesi konusunda görev yapacak kişilerin yetiştirilmesinin lüzumunu ve hali hazırda müze adına kazı yapılması için yetişmiş hiçbir elemanın bulunmadığını gerekçe göstererek, kendilerine bağlı ve Müze-i Hümâyun içerisinde eğitim verecek bir *Müze-i Hümâyûn Mektebinin* kurulmasını önerdi.[143] Nezâret, okulun işleyişine yönelik olarak 16 maddelik bir de nizamnâme hazırlamıştı.[144] Nizamnâmeye göre, Maarif Nezâreti bünyesinde şimdilik on iki öğrenciyle açılması tasarlanan okulun eğitim süresi iki yıl olarak düşünülmekteydi. Okula kabul edilecek öğrencilerin Fransızca, eski Yunanca, Latince ve Türkçe dillerinin yanında Genel Tarih ve Coğrafyayı bilmeleri şarttı. Dersleri vermek üzere düşünülen öğretmen sayısı iki yada üç kişi olarak planlanırken, öğretmen maaşları ve giderler için senelik 50 bin kuruş, öğrencilerin masrafları için ise her birine 200'er kuruş verilmesi öngörülmekteydi. Müze-i Hümâyûn Mektebi'nin, Cuma ve Pazar günleri hariç her gün açık olması ve ayrıca öğrencilerin dersleri dışında müzede ve İstanbul'a yakın yerlerde eski eserler ve kazı teknikleri üzerine eğitim almaları düşünülüyordu.

---

[142] Tahsin Öz, a.g.e., s. 9.

[143] BOA, İ.DH., 696/48663, Lef 2, 20 Kasım 1874.

[144] BOA, İ.DH., 696/48663, Lef 1, tarihsiz. Nizamnâmenin yeni harflerle çevirisi için bkz. Kâmil Su, a.g.e., s. 73-74; İbrahim Serbestoğlu-Turan Açık, "Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümâyûn Okulu", *Gazi akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 12, Ankara 2013, s. 163.

Maarif Nezâreti'nin bu teklifi sonrası okulun masrafları için 90.000 kuruş tahsis edildi[145] ve Müze-i Hümâyûn Mektebi'nin kurulması, 4 Ocak 1875 tarihinde sâdır olan irâde ile yürürlüğe girdi.[146] Ancak, hazırlanan nizamnâme, kamuoyunda beklenen ilgiyi görmediği gibi, öğrencilerden Osmanlıcaya çevirecek kadar Fransızca, Latince ve Yunanca bilme şartı aranması, başvuruların Müslümanlara kapatılması olarak algılandı.[147] Ayrıca, katı giriş koşulları, bütün yıl boyunca günde on saatlik çalışmaya karşılık çok düşük bir iaşe öngörülmesi[148] ve en önemlisi de hemen aynı tarihlerde Müze-i Hümâyûn'un Çinili Köşk'e taşınma kararının mali olarak yarattığı sıkıntılar nedeniyle ilk müzecilik okulu kurma teşebbüsü hayata geçirilemeyecekti.[149]

2- 1869 Tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi

Osmanlı Devleti'nde eski eserler hususunda bir nizamnâme hazırlanması düşüncesi, 1860'ların sonunda, müzecilik faaliyetlerinin hızlandığı ve eserlerin ülke dışına kaçırılmasına dair tartışmaların yoğun olarak yapıldığı dönemde gündeme geldi. Özellikle 1863'te aldığı izin sonrası Efes'te kazı yapmaya başlayan ve 1868 yılına kadar binlerce değerli nesneyi İngiltere'ye kaçıran John Turtle Wood, 1868'de kazı iznini uzatmak istediğinde Aydın Valisi Hekimbaşı İsmail Paşa'nın yaptığı değerlendirme, konuyu bir anda Osmanlı Devleti'nin en üst kurumlarının tartıştığı bir mesele haline getirmişti. İsmail Paşa İstanbul'a göndermiş olduğu yazıda, eski eser araştıranların çıkaracakları eserlerden ikili olanların birer ade-

---

[145] BOA, İ.DH., 696/48663, Lef 3, 1 Aralık 1874.

[146] BOA, İ.DH., 696/48663, Lef 4, 4 Ocak 1875.

[147] "Âsâr-ı Atîka Mektebi", *Şark*, Sayı: 388, 23 Mart 1875, s. 1-2; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 244; Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 114.

[148] Rezan Kocabaş, a.g.m., s. 76-77; Wendy M. K. Shaw, a.g.e., s. 114.

[149] İbrahim Serbestoğlu-Turan Açık, a.g.m., s. 167. Osman Nuri Ergin ise Müze-i Hümâyûn Mektebinin açılmama sebebini, müzeciliğin o devirde pek rağbetli bir iş olmamasına bağlamaktadır. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 2, İstanbul 1940, s. 595.

dinin müze için alınması kuralına rağmen, böyle ikili eserlerin pek nadir çıktığı veya çıksa bile müzeye verilmeden yurt dışına kaçırıldığından bahisle; bu tür suiistimallerin önüne geçilebilmesi için ruhsat isteyenlerin masrafları kendisince karşılamak üzere yanlarına bir memurun görevlendirilmesi, çıkacak tüm eserlerin yarısı, üçte biri veya dörtte birinin müze için alınması ve ruhsatsız kazı yapılmasına engel olunmasını teklif ediyordu.[150]

İsmail Paşa'nın belirttiği hususlar Şûrâ-yı Devlet Nâfia dairesinde ele alındığında, teklifin önemli olmakla birlikte yetersizliği üzerinde durulmuştu. Nâfia Dairesi, İstanbul'da mükemmel bir müzenin oluşturulabilmesinin yolunun, yabancılara kazı izni verilmemesinden geçtiğini belirterek, tüm kazıların devlet tarafından görevlendirilecek uzmanlar vasıtasıyla yapılmasını ve masraflar için de hazineden yüz bin kuruş aktarılmasını istiyordu.[151] Ancak Nâfia dairesinde alınan karar pek gerçekçi değildi. Zira ortada gerçek manada faal ve düzenli bir müze, arkeolog olarak istihdam edilebilecek kişiler ve bütün bunları maddi açıdan destekleyebilecek kurumlar yokken, böyle bir çözüm mümkün değildi.[152] Nitekim Şûrâ-yı Devlet'te yapılan görüşmelerde, Nâfia dairesinin yabancılara kazı izninin yasaklanması talebi, uygulamada büyük sıkıntı ve eleştirilere neden olacağı endişesiyle çok ağır bulunmuştu. Şûrâ-yı Devlet bunun yerine Fransa'da olduğu gibi her kim olursa olsun kazı izni verilenlerin eserleri yurt dışına çıkarmalarına müsaade edilmemesinin daha yerinde olacağı bir sistemi önermekteydi. Buna göre; memleket sınırları içerisinde eski eser araştıracak yerli ve yabancı hafirler ilk olarak resmi izin başvurusu yapacaklar, ancak izin verilse dahi araştıracakları veya çıkaracakları eserleri başka ülkelere nakledemeyeceklerdi. Bununla birlikte buldukları

---

[150] BOA, İ.ŞD., 11/547, Lef 3, 25 Ağustos 1868. Bu konuyla ilgili olarak, İrâde Şûrâ-yı Devlet tasnifi içerisinde bulunan ve sekiz leften oluşan belgelerin çevirisi ilk kez Hüseyin Karaduman tarafından yayınlanmıştır. Hüseyin Karaduman, a.g.m., s. 80-96.

[151] BOA, İ.ŞD., 11/547, Lef 1, Tarihsiz; Hüseyin Karaduman, a.g.m., s. 76.

[152] Edhem Eldem, a.g.e., s. 55.

eserleri ülke içerisinde istediklerine ve talep olunması halinde hükümete satabilmeleri mümkündü. Kişilerin arazilerinde çıkan eserler kendisinin malı kabul edilirken, yer üstünde bulunan her türlü eski eserin sökülmesine, kırılmasına izin verilmeyecek, buna cesaret edenler de cezalandırılacaktı. Ancak, padişahın mutlak yetkisi her türlü sınırlamanın üzerindeydi ve Şûrâ-yı Devlet'in önerisinin son kısmı şu sözlerle bitiyordu: *her hangi bir devlet tarafından eski eser talep edilmesi halinde, bunun kabulü ve yerine getirilmesi Padişah'ın iznine tabidir.*

Şûrâ-yı Devlet'in basit bir şekilde sıraladığı hususlar özellikle de eserlerin yurt dışına çıkışının kesin bir ifadeyle yasaklanması, aslında o günün şartlarında devrim niteliğinde bir karar olmakla birlikte, önerilerin son kısmında belirtilen husus, yabancı devletlerce eserlerin yurt dışına götürülmesinin bir anahtarı olarak kullanılmasını sağlayacaktı.

Şûrâ-yı Devlet'te yapılan toplantıda ayrıca, eski eserlerin araştırılması ve çıkarılmasına ait derhal bir nizamnâme hazırlanması ve tüm bu hususların takibi ve icrasında Maarif Nezâreti'nin yetkili olması kararlaştırıldı[153] ve alınan kararlar 19 Ocak 1869 tarihli irâde ile onaylandı.[154]

Maarif Nezâreti Şûrâ-yı Devlet'te alınan karar gereğince Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesinin esaslarının belirlenmesi çalışmalarına hemen başlamış, yeni nizamnâme yürürlüğe girene kadar ise ülke genelinde eski eser araştırması yapacaklara ruhsat verilme işlemleri askıya alınmıştı.[155] Bu nedenle, özellikle yabancı devletlerin şikâyetlerinin önlenebilmesi için nizamnâmenin bir an önce tamamlanması son derece önemliydi. Maarif Nezâreti muhtemelen böylesine kısıtlı bir sürede konunun geniş çaplı bir değerlendirmesini yapma fırsatı bulamadı. Zira Nezâretin 7 madde olarak hazır-

[153] BOA, İ.ŞD., 11/547, Lef 2, 6 Ocak 1869; Hüseyin Karaduman, a.g.m., s. 77.
[154] BOA, İ.ŞD., 11/547, Lef 8, 19 Ocak 1869; Hüseyin Karaduman, a.g.m., s. 77.
[155] BOA, A.MKT.MHM, 433/3, 29 Ocak 1869.

ladığı ve 13 Şubat 1869'da Takvim-i Vekâyi gazetesinde yayımlanarak yürürlüğe giren Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi,[156] Şûrâ-yı Devlet önerisinin tekrarından ibaretti. Nizamnâmeye göre:

1- Bundan böyle Osmanlı dâhilinde eski eser araştırması yapmak isteyenler, öncelikle Maarif Nezâretine müracaat edecekler ve resmen izin alınmadıkça hiçbir yerde eski eser araması yapamayacaklardı.

2- Devletçe mahzur görülmeyip kendilerine izin verilenler, araştıracakları ve çıkaracakları eserleri başka ülkelere nakledemeyip dâhilde istediklerine, talep olunur ise hükümete satmaya yetkili olacaklardı.

3- Bir adamın mülkü dâhilinde ortaya çıkan eserler kendisinin malı olacaktı.

4- Her nevi eski sikkelerin yurt dışına gönderilmesi, konulacak yasaktan istisna tutulacaktı.

5- Eski eserlerin çıkarılması için verilecek olan izin, yalnız toprak altında bulunan eserlere ait olup, yüzeyde olan her türlü eserin sökülmesine ve kırılmasına izin verilmeyecek, buna cesaret eden olur ise kanunen cezalandırılacaktı.

6- Bir devlet tarafından resmen eski eser ihracı için talep vuku bulursa, bunun kabul edilip yerine getirilmesi Padişah'ın iznine tabi olacaktı.

7- Eski eser araştırma ve kazısı hususunda vukuf ve bilgisi olup da bunu Maarif Nezâreti'ne ispat edebilenlerin kazı masraf ve ücretleri hazineden ödenecekti. Ayrıca kendilerine bu madde için memuriyet ve resmi izin verileceğinden bu kişiler Maarif Nezâreti'ne müracaat edeceklerdi.

---

[156] *Takvim-i Vekâyi*, No: 1053, 13 Şubat 1869, s. 1; Ahmet Mumcu, a.g.m., s. 68; Hüseyin Karaduman, a.g.m., s. 78.

İlk Âsâr-ı Atîka Niazamnâmesi neşredildikten sonra Maarif Nezâreti, eyaletlere gönderdiği yazıda; yürürlüğe giren nizamnâme gereğince, gerek yer üstünde, gerekse altında bulunan eserlerin bundan böyle mahalli idarecilerin sorumluluğunda olduğunu belirterek, resmi kazı izni olmayanların eski eser araştırma ve çıkarmalarına müsaade edilmemesi, eski eser araştırma isteğinde bulunanlarla ilgili gerekli işlemlerin yapılabilmesi için konunun derhal Maarif Nezâreti'ne haber verilmesi ve idarecilerin kendi bölgelerinde bulunan eserlerin hacim ve şekilleri ile İstanbul'a ne suretle ve ne kadar masrafla gönderilebileceğine dair birer defter hazırlamalarını istedi.[157]

Nizamnâmenin yayımlanmasından sonra yeni kurallar da derhal uygulamaya konuldu. Örneğin 22 Şubat 1870'de, İzmir Valisine gönderilen bir emirden anlaşıldığına göre, İzmir Vilayeti dâhilinde eski eser aramak için izin isteyen Petro'nun talebi, Maarif Meclisinde görüşülmüş ve onaylanmıştı. Yapılan değerlendirmede; Petro'nun eski eser olarak kabul edilmeyen sikke ve kıymetli eşyalar hakkında nizâm-ı mahsusa uyması; anayol, suyolu, mezarlık ve benzeri yerleri kazmaması; özel arazide kazı yapmak istediğinde arazi sahibinin onayını alması, bulacağı mermer ya da madenî her türlü eski eserin ülke dışına çıkarılması yasaklandığından ülke içinde satması için eserleri öncelikle valiliğe bildirmesi, fiyat konusunda valilikle anlaşamadığı ya da valilik tarafından eserin satın alınmak istenmediği durumlarda başkalarına satabileceği şartlarıyla iki yıllığına ruhsat verilmesi uygun görüldü.[158]

---

[157] Maarif Nezâreti'nce hazırlanan yazı, Rumeli'de Tuna, Bosna, Edirne, Kastamonu, Selanik, Yanya, İşkodra; Anadolu tarafında ise Hüdâvendigâr, Aydın, Ankara, Kastamonu, Konya, Suriye, Halep, Sivas, Erzurum, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Diyarbakır, Trabzon, Trablusgarp, Girit ve Hicaz'a gönderildi. (BOA, A.MKT.MHM, 441/2, 6 Nisan 1869.)

[158] Fatma Şimşek-Güvenç Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Bursa 2009, s. 108-109.

Benzer bir örnek yeni nizamnâmenin yürürlüğe girdiği tarihlerde Truva'da yapacağı araştırmalar için kazı izni almaya çalışan Heinrich Schliemann için de geçerliydi. Nitekim Schliemann, 1869 nizamnâmesine uygun olarak öncelikle Maarif Nezâretine kazı izni için müracaat etmişti. Kendisiyle yapılan 21 Şubat 1871 tarihli kazı izni sözleşmesine göre; yapacağı kazılar ve bu kazıları takip edecek memurun masraflarını kendisi karşılayacak; bulunacak olan eserleri müzeyle yarı yarıya paylaşacak, ayrıca kazı sırasında ortaya çıkacak olan kale duvarları vs. de olduğu gibi bırakılacaktı.[159] Ancak, bu hükümlerin hiçbiri, ikinci bölümde ayrıntıları ile anlatılacağı gibi, Schliemann'ın bulduğu paha biçilmez eserleri ülke dışına kaçırmasına engel olamadı.

3- 1874 Tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi

1874 yılı Mart ayı başında yürürlüğe giren yeni Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi,[160] 1869 Nizamnâmesi'ne göre daha ayrıntılı ve kuralların daha açık ve belirgin olması düşüncesiyle hazırlanmıştı. Nitekim nizamnâmenin arz tezkeresinde 1869 tarihli nizamnâmenin yeterli olmadığı üzerinde durularak, eski eser araştırmalarının belli bir kaideye bağlanması ve eserlerin zarar görmesinin önüne geçilmesi için Maarif Nezâreti tarafından yeni bir nizamnâme layihasının hazırlandığı belirtilmiştir.[161]

Eski eserlerin yurt dışına çıkışını yasal hale getiren içeriği nedeniyle kendi döneminde de eleştirilen, giriş, dört bölüm, sonuç

---

[159] BOA, İ. DH, 14863, Lef 1-2. 29 Haziran 1871. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İkinci Bölüm.

[160] Düstur'da nizamnâmenin yürürlüğe giriş tarihi 20 Safer 1291/8 Nisan 1874 olarak gösterilmiştir. (*Düstur*, Tertib-i Evvel, C. 3, s. 430.) Edhem Eldem de nizamnâmenin 20 Safer 1291'de yürürlüğe girdiğini belirtmiş ise de, bu tarih sehven 24 Mart 1874 olarak geçmektedir. (Edhem Eldem, a.g.e., s. 56.) Ancak Belkıs Harabelerinde araştırma yapmak isteyen Mehmet Necip Bey'in başvurusu üzerine kazı izni işlemlerinin 17 Mart 1874'te yeni nizamnâmeye göre başlatıldığı göz önüne alınacak olursa, nizamnâme 1874 Mart ayı başında yürürlüğe girmiş olmalıdır. (BOA, MF.MKT, 17/124, 17 Mart 1874.)

[161] Midhat Sertoğlu, a.g.m., s. 3186.

ve toplam 36 maddeden oluşan nizamnâme,[162] âsâr-ı atîkayı eski zamanlardan kalmış her çeşit para veya taşınır-taşınmaz eşyalar olarak tanımlamıştır (Md.1-2). Bu eserlerden keşfedilmemiş eski eserlerin devlete ait olduğu belirtilmiş (Md.3) ve gerek tesadüfen gerek izinli kazılarla eski eser bulanlara on gün içinde haber verme yükümlülüğü getirilmiştir (Md.25). Devlet vereceği kazı ruhsatlarında ise, arazi sahibinin razı edilmesi şartını aramaktadır (Md. 7-10).

Bu nizamnâme ile kazılarda ortaya çıkarılacak olan eserler üzerindeki mülkiyet hakkı belirginleşmiş ve bulunan eserlerin 1/3'ü devlete, 1/3'ü hafire (veya bulana), 1/3'ü arazi sahibine verilmiştir. Ayrıca kişi, eski eserleri kendi arazisinde bulmuş ise 2/3 oranında pay almaktadır (Md.3). Taksimin aynen veya kıymeten olup olmayacağını belirleme yetkisi ise hükümetindir (Md. 5).

Nizamnâmede kaçak kazılara, tahribatlarına ve eski eserlerin izinsiz yurt dışına çıkarılmasına yönelik ceza maddelerine de yer verilmiştir. Kaçak kazı yapanlara, buldukları eserlerin zapt edilmesinden başka, bir yüzlük altından beş altına kadar para cezası veya üç günden bir haftaya kadar hapis cezası getirilmiştir. Ayrıca, hafriyat toprak sahibinin izni alınmadan yapılmışsa, o halde meydana gelen zarar mal sahibinin başvurusu üzerine kazı yapana ödettirilecektir (Md. 7). Gerek tesadüfen gerekse izne bağlı olarak yapılan araştırmalarda bulunan eserler en fazla on gün içerisinde haber verilmezse, devlet hissesine düşen kısmın haricindeki eserlerin 1/4 kıymetine eşit nakdi ceza alınmaktadır (Md. 25). İzinsiz yurt dışına çıkarılmak istenen eski eserlerin tamamı müsadere edilecek, taşınmaz eski eserleri tahrip eden ve zarar verenlere Ceza

[162] *Düstur*, Tertib-i Evvel, C. 3, 8 Nisan 1874, s. 426-430. Bu nizamnâme, 18 Nisan 1874 tarihli Basiret gazetesinde *Âsâr-ı Atîka* başlığıyla neşredilmiştir. (*Basiret*, Sayı: 1208, 18 Nisan 1874, s. 1-2.) Nizamnâmenin maddeleri ayrıca Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis'in 2446 ve 2447 sayılarında da yayınlanmıştır. (*Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 2446, 20 Nisan 1874, s. 3; *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 2447, 21 Nisan 1874, s. 1-2.)

Kanunnâmesinin 130. maddesi gereğince para cezası kesilecek ve ayrıca haklarında bir aydan bir seneye kadar hapis cezası verilecektir (Md. 34-35).

1874 nizamnâmesi ile ilk kez mezatlardan bahsediliyordu. Buna göre, mezatlarda satışı yapılan eski eserlerden alınacak % 5 tellallık vergisi, eski eser taksimlerinden elde edilen nakdi bedel ve para cezası ile harç ruhsatından ve müsadereden elde edilecek hâsılat Müze Sandığı'na ait olacaktı (Md. 36).

Devlet, şahısların özel mülkiyetinde bıraktığı eserlerin alım ve satımını yurt içinde serbest bırakmış, yurt dışına çıkışlarına ise denetim getirmişti. Kişiler, mülkiyetinde bulunan eski eserleri bir deftere kaydedip Maarif Nezâreti'nden izin aldıktan sonra, yurt dışına çıkarabileceklerdi. Ancak eserlerden bazılarının müze için satın alınması istenir ise sahibinin razı olması ve değerinin ödenmesi gerekiyordu. Diğerlerinin ise yut dışına çıkışına izin verilecekti (Md. 32). Bu madde böylece, yabancı araştırmacıya bırakılan hissenin yurt dışına çıkışını yasallaştırıyordu.

Maarif Meclisinin 24 Temmuz 1874'te hazırladığı ve tüm vilayetlere gönderilmesini istediği *Harabelerin Tahribinin Önlenmesine* ilişkin teklifi üzerine,[163] 36 maddeden oluşan 1874 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'ne, 16 Ağustos 1874'te bir madde daha eklenmiştir. *Tenbih-i Resmî* başlığı adıyla yapılan bu düzenlemeye göre; nadir eserlerin yer aldığı şehirlerdeki kale duvarları ile harabelerde üzerleri yazılı ve kabartmalı mermerlerin kişilerce yerlerinden sökülüp alındığı, kırıldığı ve moloz taşı olarak kullanıldığı, hatta bu çeşit malzemenin kireç ocaklarında yakıldığı haber alındığından bahisle, bu halin devamının eserlerin yok olması anlamına geldiği ve buna müsaade edilmesinin düşünülemez bir durum olduğu belirtildikten sonra; bütün tarihi ve meşhur şehirlerde bulunan kale, mabet, saray ve ev yani tüm tarihi bina harabelerinden hiç kimsenin taş çıkarmasına ve kırmasına müsaade edilmeyeceği,

[163] BOA, MF.MKT., 18/148, 24 Temmuz 1874.

mevcut hallerine zarar gelmemesi için de vilayetlere gerekli emirlerin gönderildiği kaydedilmiştir.[164]

Yeni düzenlemenin yürürlüğe girmesinin ardından Maarif Nezâreti, vilayetlere gönderdiği yazılarda, nizamnâme hükümlerinin uygulanmasına itina gösterilmesi ve bölgelerinde kazı yapan kişilerin isimleri ve ne kadar süreyle araştırma yapacaklarına dair pusulaların düzenli olarak kendilerine gönderilmesini istemiştir.[165] Yeni nizamnâme, yabancılar tarafından anlaşılabilmesi için, Fransızcaya tercüme edildiği gibi,[166] yabancı gazetelerde de yayınlanması kararlaştırılmış[167] ve ayrıca bir nüshası da yabancı sefaretlere gönderilmiştir.[168]

4- Nizamnâmelerdeki Yetersizlikler ve İhlaller

Beş yıl ara ile yürürlüğe giren nizamnâmeler, eski eserlerin belli hukuk prensipleri doğrultusunda araştırılması, korunması ve kaçakçılığın ortadan kaldırılması adına önemli düzenlemeler getirmekle birlikte, gerek yabancıların tutumları gerekse düzenlemelerin içeriğinde yer alan boşluklar nedeniyle, beklenen faydayı tam anlamıyla sağlamaktan uzak kalmıştır. Örneğin, 1869'da yürürlüğe giren ilk nizamnâme ile ülke genelinde yapılacak araştırma ve kazı faaliyetleri Maarif Nezâreti idaresine bırakılmış, nizamnâmenin 2. maddesi ile de uygulamada büyük sıkıntıların yaşandığı eserlerin yurt dışına götürülmesi ilk kez ve kesin bir ifadeyle yasaklanmıştır. Ancak, aynı nizamnâmenin 6. maddesindeki "*Bir devlet tarafından resmen eski eser ihracı için talep vuku bulursa, bunun kabul edilip yerine getirilmesi Padişah'ın iznine tabi olacaktır*" ifadesi, yukarıdaki maddeleri hükümsüz bırakmaktadır. Nitekim yabancı bir devletin himayesinde kazı izni alan hafirler, Padişah'ın bu konudaki

---

[164] *Düstur*, Tertib-i Evvel, C. 3, s. 431.
[165] BOA, MF.MKT., 18/84, 26 Mayıs 1874.
[166] BOA, MF.MKT., 18/76, 13 Mayıs 1874.
[167] BOA, MF.MKT., 18/156, 12 Ağustos 1874.
[168] BOA, MF.MKT., 19/51, 20 Ağustos 1874.

mutlak kudretini, siyasi ilişkiler ve diplomatik baskıyla birleştirerek eserleri ülke dışına çıkarmanın vasıtası olarak kullanmayı başarmışlar ve nizamnâmenin uygulanmasından sorumlu olan Maarif Nezâreti'ni çoğu zaman devre dışı bırakmışlardır. Ayrıca, bu dönemde Heinrich Shliemann gibi doğrudan kendi adına kazı yapanlar da, padişahın tavassutuna başvurmaksızın ustalıkla uyguladıkları diğer bir yöntemle, hırsızlık yoluyla, eserleri kaçırmaya devam etmişlerdir.

1869 Nizamnâmesinin 6. maddesindeki düzenlemeden yararlanmaya çalışan ilk kişi Kıbrıs'ta Amerika Konsolosu olarak görev yapan Louis Palma di Cesnola'dır. 1865'de konsolos tayin edildikten sonra bölgeden topladığı eserlerle büyük bir koleksiyonun sahibi olan Cesnola'nın,[169] 4 Ağustos 1869'da Amerikan Elçiliği vasıtasıyla yaptığı ve *eski eserleri yurt dışına götürme hakkını da içeren* başvurusu, Maarif Meclisinin de belirttiği gibi, aslında mevcut nizamnâme hükümlerine aykırıdır. Ancak Amerika'nın ısrarı neticesinde Cesnola'ya padişahın izniyle bir yıl için izin verilir.[170] Cesnola'nın ertesi yıl sürenin sene sonuna kadar uzatılmasına dair talebi de Maarif Nezâreti'nin itirazazına sebep olur. Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin 2. maddesi gereğince meskûkâttan başka hiçbir eserin ülke dışına çıkarılamayacağını belirten nezâret, konsolosun daha önceden olduğu gibi bulduğu eski eserleri ülkesine götürmek niyetiyle ruhsat aldığını, konsolosların sürekli olarak eski eserleri yurt dışına naklettiklerini ve bunun engellenemediğini belirtmektedir. Nezâretin teklifi, nizamnâme hükümlerinin uygulanması için bundan sonra konsoloslara ruhsat verilmemesi yolunda olsa da, Cesnola'nın bir senelik ruhsat süresi, 6. maddenin işletilmesiyle altı ay daha uzatılır.[171] Aldığı bu izinler sonrası bulduğu

---

[169] Louis Palma Di Cesnola ile ilgili geniş bilgi için bkz. Edhem Eldem, "Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola...", s. 30-34.

[170] BOA, İ.HR., 238/14160, 4 Ağustos 1869.

[171] BOA, İ.HR., 247/14672, 8 Aralık 1870; Fatma Şimşek-Güvenç Dinç, a.g.m., s. 109-110; Alev Koçak, a.g.e., s. 61.

veya daha önceden ele geçirdiği eserleri satmak üzere ada dışına çıkarmaya çalışan, ancak yerel idarecilerin izin vermemesi üzerine konsolosluk kimliğini kullanarak kaçıran Cesnola, böylece binlerce eserden oluşan koleksiyonunu New York'taki Metropolitan Museum'a satmıştır.[172]

Buldukları eserleri yurt dışına kaçırmak için yeni nizamnâmenin açıklarını diplomatik baskıyla en fazla kullanan ülkelerden biri de İngiltere'dir. Nizamnâmenin yürürlüğe girdiği sırada Ayasuluğ'da (Efes) kazı yapan John Turtle Wood, Artemis Mabedi kalıntılarına ulaşmış ve bu mabedi British Museum'a taşımayı planlamıştır. Ancak yeni düzenlemedeki ihracat yasağının buna engel olacağı endişesi taşıyan İngilizler, mevcut yasadaki boşluk ve diplomatik baskı ile bu hükmün Wood'un aldığı izne yansımaması için büyük çaba sarfeder. Nitekim İngiltere Sefareti 21 Nisan 1869'da yaptığı müracaatta, British Museum adına Efes'te kazı yapan Wood'un kazı izninin, eski koşullar göz önünde bulundurularak bir yıl uzatılmasını talep etmiştir. İngiltere'nin bu isteği 2 Mayıs 1869'da Sultan Abdülaziz tarafından onaylanarak,[173] verilen iznin şartlarına ilişkin hususlar Aydın Vilâyetine bildirilir. Buna göre, kazıdan çıkacak olan tek eserler kazı yapana ait olacak, ancak çift eserlerden birisi müzeye gönderilecektir. Ayrıca, kazı alanında yer üstünde bulunan eserlerin taşınması yasaktır ve kazı yapılacak olan yer eğer özel şahsa aitse, kazı yapmak için arazi sahiplerinin izninin alınması şarttır.[174] İngiltere böylece, yeni nizamnâme yürürlüğe girmesine rağmen Wood'a verilecek kazı iznini eski şartlara tabi olarak uzatmayı başarmıştır.

İngiltere ertesi yıl tekrar aynı yönteme başvurur. İngiliz Sefaretince doğrudan Sadârete gönderilen mektupta, kazı izninin 31 Mayıs 1871'e kadar uzatılması rica edilmektedir. Maarif Meclisi konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede, Wood'un elindeki fermanın

---

[172] Edhem Eldem, "Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola...", s. 30.
[173] BOA, İ.HR, 236/14019, 2 Mayıs 1869; Alev Koçak, a.g.e., s. 67.
[174] Alev Koçak, a.g.e., s. 67.

yeni nizamnâme şartlarına uygun olmadığını, zira yeni nizamnâmeye göre eski eserlerin yurt dışına götürülmesinin yasaklandığını belirtmişse de, John Turtle Wood British Museum adına kazı yaptığından, kendisine izin verilmesi hususunun nizamnâmenin 6. maddesi gereğince padişahın uhdesinde bulunduğunu ifade etmiştir. Maarif Nezâreti'nin bu görüşü sonrasında, Efes'te British Museum adına kazı yaptığı gerekçesiyle Wood'un kazı izninin *son kez*, 31 Mayıs 1871 tarihine kadar uzatılmasına karar verilir.[175]

Osmanlı Devleti'nin kazı uzatma isteğini son kez şartıyla vermesi, özellikle Artemis Tapınağı'na ait kalıntıların götürülme çalışmalarının hızlandığı süreçte, İngiltere'nin planlarını bozacak mahiyetteydi. Bu nedenle İngiliz sefareti, bir sonraki kazı izni için diplomatik baskıyı arttırmaya karar verdi. Osmanlı Devleti'nin son kez verildiğini belirttiği fermanın üzerinden sadece dokuz ay sonra iznin uzatılması isteği daha sert bir üslupla yenilendi. İngiliz Sefareti, Efes'teki kazılar 1869 Nizamnâmesi'nden önce başladığı için nizamnâmenin eski eserlerin yurt dışına çıkışını yasaklayan 2. maddesinin bu kazıyı kapsamadığı görüşündeydi. Sefaret ayrıca, önceki yıllarda olduğu gibi iznin uzatılmasına müsaade edilmesini Osmanlı Devleti'nden beklediklerini, hatta bu iznin her sene uzatılacağına dair İngiltere'ye teminat verilmesini ümit ettiklerini belirtiyordu. Konu bir kez daha Maarif Nezâreti'ne geldiğinde mevcut nizamnâme gereği böyle bir iznin verilemeyeceği belirtilmişse de, önceki izinlerde olduğu gibi kazının İngiltere adına yapılması nedeniyle bu konudaki kararın, padişaha ait olduğu yinelendi. Böylece, 8 Nisan 1871'de Sultan Abdülaziz Efes'teki kazıların bir yıl daha uzatılmasına müsaade etti. Ancak, İngilizlerin talep ettiği güvencelerin hiçbiri verilen iznin şartlarına yansıtılmamıştı.[176]

---

[175] BOA, İ.HR, 245/14556, 7 Ağustos 1870; Alev Koçak, a.g.e., s. 68.
[176] Alev Koçak, a.g.e., s. 68.

Kazı izni meselesi iki devlet arasında siyasi bir krize yol açacak seyir izliyordu. Üstelik Efes'teki durum artık kamuoyunun da dikkatini çekmeye başlamıştı. 24 Nisan 1872 tarihli *La Turquie* gazetesi, İzmir'de yayımlanan *L'Impartial*'dan alıntı yaparak, Efes'teki kazıların son hızla sürdürüldüğünü, çok sayıda antik parça çıktığını ve bunların da bu topraklara ait oldukları halde, ne yazık ki yabancı müzeleri süslediklerini vurguluyordu. Ayrıca, Efes kazılarında Türk kazı komiserinin olmamasını eleştiren gazete, bu durumda beğenilen her şeyin kolaylıkla British Museum'a gönderildiğinin altını çizmekteydi.[177] Nitekim kamuoyunda bu konuya ilişkin başlayan eleştiriler ve Efes'te yaşanan gelişmelerden uzun zamandır rahatsızlık duyan Maarif Nezâreti, 7 Aralık 1872'de kazıların durumunu tetkik etmek üzere kazı alanına bir memur gönderdi ve kazının da geçici olarak durdurulmasına karar verdi.[178] 25 Ocak 1873'te Maarif Nezâreti'nin Efes'te yaşanan gelişmelere dair hazırladığı tezkire, eski eser yağmasının boyutlarını gözler önüne sermektedir:

"*... Aydın Vilayeti'nde Ayasuluğ'da kazı yapan İngilizlerin bir hayli değerli eşya ve eski eseri gemiye yükletip Londra'ya götürmüş olduklarından, bundan böyle bunların bulacakları eski eserlerin dışarıya çıkarılmasına ve götürülmesine engel olunması için kendisinin özel olarak oraya gönderilmesi lüzumunu ifade eden müze müdürü Dethier tarafından verilen yazı Meclis-i Maarif'e havale edilmişti. Gerçekten İngilizler adı geçen yerde hayli vakitten beri kazı ve araştırma yapmakla meşgul olup elde ettikleri eşyanın ikili olanlarından birini Müzehâne-i Âmire için vermeleri lazım geldiği halde, bazen hiçbir şey vermeyerek ve bazen de pek az şey vererek geri kalanını yabancı memlekete götürmekte ve göndermektedir. Nihayet kazı ve araştırmanın geçici olarak durdu-*

[177] Nur Akın, "Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralıka1992*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 234.

[178] BOA, MF.MKT., 7/92, 7 Aralık 1872.

rulması ve Londra'ya gönderilen eşyadan sonra ne kadar antika bulunmuş ise bu konuda bir netice ve karar verilinceye kadar hükümetin nezareti altında bulundurulması ve bunlara verilmiş olan fermân-ı âli örneğinin dahi gönderilmesi hususları kararlaştırılarak, keyfiyet 12 Nisan 1872 tarihinde makam-ı âcizîden makam-ı vekâletpenahîlerine cevap olarak arz olunmuştu. Ancak bu güne kadar herhangi bir cevap verilmediğinden, bahsi geçen İngilizler fırsatı kaçırmayarak gece gündüz kazıya devam ile ele geçirebildiklerini Londra'ya kaldırıp götürmüşlerdir ki, eski eserlerin yabancılar elinde yağma edilmesi ne derecelerde esef yaratan hallerden olduğu âşikârdır. Bu nedenle bahsi geçen İngilizlerin orada araştırmakta ve çıkarmakta oldukları eski eserlerin ne gibi şeyler olduğu ve kadr ve kıymetinin derecesini araştırıp tayin ile buraya bilgi vermek üzere, müze müdürü Dethier'in Efes'e gönderilmesi ve bir de İngilizlerin son defa bulmuş oldukları eşyanın verilecek karara kadar hârice çıkarılmasına izin verilmemesinin dahi adı geçen emirnâme-i samîye konulması hususunda emr-ü ferman..."[179]

Osmanlı Devleti, Efes'te yapılan kazıların durdurulması için önemli bir adım atmışsa da, alınan kararların uygulanması, iki devlet arasındaki güç dengesi dolayısıyla yine mümkün olamadı. 1873 yılında kazı izni süresinin 18 ay uzatılması için tekrar izin istendiğinde, İngilizlerin bu seferki mazeretleri, *kazının tamamlanma aşamasına* gelmiş olmasıydı. Kazının kendileri için çok önemli olduğunu vurgulayan İngiliz Sefareti, bu iznin reddedilmemesi gerektiğinde ısrar ediyordu. Osmanlı Devleti iznin süresini uzatmayı kabul etmekle birlikte, bu kez bazı şartlar öne sürdü. John Turtle Wood'a verilecek fermanın süresinin son kez 18 ay uzatıldığı ve bir kez daha uzatılmayacağı belirtilerek; daha önceki kazılarda bulunan ve Osmanlı Devleti'nin hissesine düşen eserlerin kanuna uygun olarak geri verilmesi istendi. Kazı süresince her türlü işlemden yerel otoriteler sorumlu olacaktı. Wood düzenlemenin

[179] Kâmil Su, a.g.e., s. 38-40.

tüm şartlarına saygı gösterecek ve nizamnâmeye aykırı bir durum tespit edilirse kazı durdurulacaktı. Şartnamede ayrıca, John Turtle Wood'un bahsedilen tüm bu hususlara riayet edeceğini taahhüt etmesi de istenmekteydi. Belirlenen hususlar çerçevesinde Wood'a verilen kazı izni, Sultan Abdülaziz'in onayıyla 15 Kasım 1873'te yürürlüğe girdi.[180]

Yukarıda belirlenen şartlar çerçevesinde verilen bu izin, gerçekten de İngilizlerin kazılara uzun bir süre ara vermesini sağlamıştı. İznin süresinin bittiği 1874 Mayısında İngiltere, yeni âsâr-ı atîka nizamnâmesi'nin de yürürlüğe girmesiyle, 1883 yılına kadar Efes'teki kazılarına son verdi. Ancak, 1863-1874 yılları arasında yapılan kazılarla, tonlarca ağırlıktaki binlerce eser, gerek devletin izni gerekse kaçak yollarla Efes'ten İngiltere'ye taşınmıştı.

Aşağıda ele alınacağı üzere bu dönemde Osmanlı Devleti'ni en fazla meşgul eden meselelerden bir diğeri de şüphesiz Truva Hazinelerinin Heinrich Schliemann tarafından kaçırılmasıdır. 1869 Nizamnâmesi hükümleri çerçevesinde 29 Haziran 1871'de aldığı izinle,[181] yaklaşık iki yıl boyunca Truva'daki Hisarlık arazisinde kazı yapan Schliemann, paha biçilmez değerdeki hazineleri 6 Haziran 1873'te Atina'ya kaçırdı. Dünyada büyük yankı uyandıran, Osmanlı Devleti'nde ise öfke ve hayal kırıklığına yol açan bu olay sonrası açılan soruşturmalar ve eserlerin müzeye ait olan hissesinin geri alınabilmesi için Atina'da başlatılan hukuk mücadelesi sonuçsuz kaldı ise de, 1874 Nizamnâmesi çalışmalarının hızlanmasına katkıda bulunduğu açıktır.

Bu tür örneklerin Osmanlı bürokrasisi ve kamuoyunda yarattığı infial, 1874 yılında daha kapsamlı bir nizamnâme hazırlanmasının gündeme gelmesine yol açtı. Nitekim 1874'te yürürlüğe girecek olan yeni nizamnâme, yaşanan tüm bu gelişmelerin tecrübesiyle daha ayrıntılı bir şekilde 36 madde olarak düzenlenmiş ve bir

[180] Alev Koçak, a.g.e., s. 75.
[181] BOA, İ. DH., 14863, Lef 1-2, 29 Haziran 1871.

önceki nizamnâmede büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olan 6. maddedekine benzer bir hüküm de yeni düzenlemeye konulmamıştı. Böylece yabancı bir devlet adına kazı yapacak olanların, Maarif Nezâreti'ni devre dışı bırakarak doğrudan Padişah'ın izniyle eserleri yurt dışına götürmelerinin önleneceği düşünülüyordu. Yabancı devletlerin tepkisini azaltılması için ise; kazıyı yapan, arazi sahibi ve devlet arasında üçte bir nispetinde bir paylaşım esası getirilmiş, bu payın yurt dışına çıkarılmasına ise 32. maddeyle izin verilmişti. Maarif Nezâreti, 1869'da yasak olmasına rağmen, diplomatik baskıyla eserlerin yurt dışına gönderilmesinin fiili bir durum haline geldiği eski nizamnâdense, kazılarda bulunacak eserlerin kendi kontrollerinde ve sadece üçte birlik kısmının götürülmesine razı olmuş görünmekteydiler. Üstelik bu kanunla devletin alacağı pay da net olarak garanti altına alınacak, hatta kazı yapılacak olan arazinin devlete ait olması veya satın alınmasıyla eserlerin üçte ikisinin devlete kalma şansı da mümkün olacaktı.

Ancak, yeni nizamnâmenin yürürlüğe girmesi sonrası kamuoyunun yaklaşımı oldukça sert olmuştu. Eserlerin yurt dışına çıkışının yasal hale getirilmesini önceki düzenlemeye göre geri adım olarak değerlendiren gazetelerin tepkisi[182] ve yaşanan tartışmalar nedeniyle Maarif Meclisi, nizamnâmenin eleştirilere neden olan 3. ve 32. maddeleriyle ilgili olarak, 26 Kasım 1874'te bir değişiklik teklifi hazırladı;[183]

Osmanlı Devleti'nde eski eser araştırması ve ihracı 1869 nizamnâmesi'nde, eğer kazı yabancı müzeler adına yapılacaksa, araştırma için vuku bulacak isteğin kabulü doğrudan padişahın irâdesiyle, yabancı devlet tebaasından araştırma yapmak isteyenlere ise Maarif Nezâreti tarafından kabul edilmiş şartlara göre verilmekteydi. Yeni yürürlüğe giren 1874 nizamnâmesi'nde ise yabancılar tarafından yapılacak araştırma için vuku bulacak ilti-

[182] Mustafa Cezar, a.g.e., s. 330.
[183] BOA, MF.MKT., 21/143, 26 Kasım 1874.

mas ve isteklerin kabul veya reddedileceği hakkında bir kayıt bulunmadığından ve bunların araştırmadan men edildikleri manası anlaşılmakta olduğundan, yabancı tebaaya dahi adı geçen nizamnâme hükümleri uygulanmak şartıyla araştırma yapma izni verilmesi lüzumu meydandadır.

Ancak, yabancı devlet tebaasından olanlar elde ettikleri izne uygun hareket etmedikleri gibi, Devlet-i Aliyye hakkına da saygı göstermemektedirler. Ne kadar şey çıkarabilirlerse hepsini alıp mâbet, bina gibi meydana çıkan ve gayrimenkul eserlerin ötesini berisini söküp, yıkıp bir suretle memleketlerine nakil ve ihraç etmektedirler. İngiltere tebaasından Bağdat Vilâyetinde, Musul'da araştırma yapma izni bulunan Mr. Smith'in, yine aynı devlet tebaasından Aydın Vilâyeti içinde Selçuk'da kazı yapma izni almış olan Mr. Wood ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti (Çanakkale) dâhilinde Hisarlık arazisinde kazı yapmaya mezun olan Amerikalı Schliemann'ın araştırma sırasında ele geçirdikleri bunca kıymetli ve yeniden birkaç müze kurulmasına ve tanzimine yeter ve yaraşır değerli eserlerin hepsini, Devlet-i Aliyye'ye ait hisseyi bırakmaksızın yabancı memleketlere gönderdikleri ve geçirdikleri delillerle sabittir. Bahsi geçen hissenin alınması yolunda yapılan teşebbüsler, açılan davalar neticesiz kalmış, devletin hukuku kaybolmuştur.

Adı geçen nizamnâme hükümleri yürürlükte olmak şartıyla ve bazı sakıncalı kayıtlar konularak ruhsat verilecek olsa bu hal yabancılar hakkında istisnaî kaide manasına alınarak dedikodu yaratacaktır. Sakıncalı kayıtlardan vazgeçilerek tüzük hükümlerine göre ruhsat verilecek olsa, bulunacak eserlerden araştırıcıya hisse ayrılacağı cihetle yabancılar bunu meramlarına vesile sayarak yine bildiklerini yapmaktan geri durmayacaklardır. Yunanistan'da araştırma isteğinde bulunan yabancılara ne şartlarla izin verildiği yabancı gazetelerde görülmüştür. Bu şartlar, ülkesinde eski eser aranacak devletin bu hususiaki haklarını korumakla beraber umumu dahi istifade ettirecek durumdadır. Bu bakımdan hem yabancılar hakkında istisnaî kaide gösterilmemek, hem de Saltanat-ı

Seniyyenin haklarını korumakla birlikte umumun faydasını sağlamak üzere gerek Osmanlı tebaasından, gerek yabancılardan devlet malı topraklarda veya şahıslara ait topraklarda araştırma yapacak olanlara hisse verilmesi ile ilgili maddeler kaldırılmış olup, onların yerine ekli kâğıtta yazılı maddeler hükmü geçerli olmak ve bulunacak eski eserlerden müze ile arazi sahibinden başkasının hisse almaya hakkı ve yetkisi olmamak şartıyla izin verilmesi ve eski eser nizamnâmesine eklenerek, yabancı devlet sefîrlerine tebliği gereklidir.

Maarif Meclisinin hazırladığı tasarıya göre, keşfedilmiş ve toprak üstünde olan eski eserler ile devlete ait topraklarda ister Osmanlı ister yabancı tebaadan olsun, aldıkları izinle araştırma yapacak olanların bulacakları eserlerin hepsi devlete verilecekti. Özel mülkiyete ait topraklarda araştırma yapacakların bulacakları eski eserlerin üçte biri toprak sahibine, üçte ikisi ise devlete bırakılacaktı. Araştırma yapanların bulacakları eski eserlerin alçılarını, fotoğraflarını veya resimlerini almaları serbestti. Ancak, mülk sahibi hissesine düşen eski eserlerin, müze için alçı ve resimleri alınmadıkça bir mahalden diğer mahalle nakli veyahut satışına izin verilmeyecekti.[184]

Maarif Meclisince hazırlanan tasarıda belirtilen hususlar son derece yerinde olmakla birlikte, yabancı devletlerin müdahalesi sonucu yürürlüğe konamadı ve böylece yabancı hafirler ve devletler, nizamnâmenin 3. ve 32. maddelerini kendi çıkarları lehine olabildiğince kullandı. Aslında bu durum, ironik bir şekilde, Maarif Meclisinin yürürlüğe konamayan teklifinde üzerinde ısrarla durduğu, *nizamnâme hükümlerine göre ruhsat verilecek olsa, bulunacak eserlerden araştırıcıya hisse ayrılacağı cihetle yabancılar bunu meramlarına vesile sayarak yine bildiklerini yapmaktan geri durmayacaklardır* şeklindeki tespitin ne kadar yerinde olduğunu gösteriyordu. Nitekim 1874 düzenlemesi sonrası kazı izni alan yaban-

[184] Kâmil Su, a.g.e., s. 26-27; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 330.

cılar, çoğu zaman hisselerine düşene razı olmayarak eserlerin fazlasını ve daha değerli olanlarını kendi ülkelerine götürmeye devam edeceklerdi.

Bu konuda en dikkat çeken ülkelerin başında Almanya gelmektedir. Osmanlı Devleti ile ticari ve siyasi yakınlaşmasının[185] etkisiyle Almanya, nizamnâme hükümlerini birçok kez geçersiz saymayı başarmıştır. Nitekim Ağustos 1878'de Almanya,[186] İzmir Konsolosları Tettenbornn adına Bergama'da araştırma ve kazı faaliyetlerinde bulunmak için müsaade almıştır. Yürürlükte bulunan 1874 Nizamnâmesi hükümleri çerçevesinde verilen kazı iznine göre, araştırma ve kazı yapılacak olan yer devlet arazisi olduğundan, bulunacak eserlerin üçte ikisi Müze-i Hümâyûn'a, üçte biri ise Almanya'ya ait olacaktır. Bergama'daki kazılar bu şartlar altında Carl Humann (1839-1896)[187] tarafından başlatılmışsa da, bir müddet sonra aldıkları iznin şartlarını değiştirmek üzere harekete geçen Almanya, nizamnâmeye aykırı bir şekilde kendilerine ayrılan üçte birlik payın üçte ikiye çıkarılmasını talep etmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında üçte iki olan devlet payının üçte bire düşürülerek, eserlerin üçte ikisinin Berlin Müzesine verilmesi Padişah'ın onayıyla kabul edilir.[188] Kısa bir süre sonra taleplerini biraz daha arttı-

---

[185] Nitekim henüz 1873 yılında Osmanlı Devleti ile Alman Krupp firması arasında başlayan silah ticareti, 1870'lerin sonuna gelindiğinde milyonlarca marka ulaşan bir ticaret hacmine ulaşacaktı. (Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Belge Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2001, s. 30-31.)

[186] Maarif Nezâreti'nden Aydın Vilayetine 15 Ağustos 1878'de gönderilen tezkirede, gerekli dosyaların Almanya sefareti vasıtasıyla kendilerine ulaştığını ve kazıyı takip etmek üzere vilayetçe münasip bir memurun görevlendirilmesi istenmekteydi. (BOA, MF.MKT., 57/154, 15 Ağustos 1878.)

[187] 1864 yılında mühendis olarak İstanbul'a gelen Carl Humann, İzmit-Geyve, İzmit-Ankara, Bandırma-Balıkesir arasındaki şose yolların yapım imtiyazını almıştır. (Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkmazı: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 2012, s. 125.) Servet-i Fünûn Dergisinde *Mösyö Humann* başlığıyla yayınlanan makalede, Humann'ın Bergama'ya ait eserlere Dikili-Bergama şose yolunun inşası sırasında rastladığı belirtilmektedir. (*Servet-i Fünûn*, Sayı: 272, 28 Mayıs 1896, s. 187.)

[188] BOA, MF.MKT., 58/71, 13 Kasım 1878.

racak olan Almanya, müzeye ait olan üçte bir hisseyi de para ile satın almak istediğini bildirdiğinde,[189] konu Meclis-i Mahsusta tartışılmış ve eserlerin *redd-i iltimasa (böyle bir teklifin reddedilmesine) değer derecede görülmemesi* ve fiyat tespitinin yapılması sonrası Almanya'ya satılmasına izin verilir.[190] Böylece Bergama'da çıkarılan eserlerin önce üçte ikisinin padişahın izniyle, ardından da üçte birinin 20 bin frank karşılığında satılmasıyla[191] Osmanlı Devleti, 1878-1880 tarihleri arasında 462 sandık içerisinde paketlenmiş ve toplam ağırlığı 350 ton'u bulan birçok heykel, büst ve diğer buluntuların tümünü Almanya'ya vermiştir.[192] Üstelik bu durum aynı şartlarla 28 Temmuz 1881 tarihinde bir kez daha uygulanmıştır.[193]

Benzer bir yöntem, Fransa tarafından da kullanılmıştır. Fransızlar 1879'da Semadirek Adası'nda yaptıkları kazıda buldukları eserleri topluca götürmek istediklerinde, 1874 nizamnâmesi'nin üçte birlik paylaşım esasına itiraz etmiş ve tamamının verilmesi konsolos vasıtasıyla bizzat Sultan Abdülaziz'den istenmiştir. Sultan Abdüzaziz, Fransa konsolosunun ricasını kabul ederek, söz konusu parçaların imparatorluğun Fransız Devleti'ne armağanı olduğunu söylemiş; böylece hukuki engel kolaylıkla aşılmıştır.[194]

1874 Nizamnâmesi sonrası Osmanlı Devleti'nin elinden alınan eserlere bir diğer örnek ise Musul'da Hormuzd Rassam'ın, 1878-1882 yılları arasında gerçekleştirdiği kazılarda yaşanmıştır. Musul'da doğan ve yerel bir Hıristiyan cemaatinin üyesi olup daha

---

[189] BOA, MF.MKT., 62/112, 18 Mayıs 1879; BOA, İ.HR., 279/17201-2, 30 Mayıs 1879.

[190] BOA, İ.MMS., 63/2953, Lef 1-2, 13 Temmuz 1879.

[191] BOA, İ.DH., 790/64152, Lef 2, 19 Ağustos 1879.

[192] Suzanne L. Marchand, *Down from Olympus. Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*, Princeton University Press, 1996, s. 95-96. 1880'de Almanya'ya yaptığı ziyarette Carl Humann, savaş alanından dönen bir general gibi karşılanmıştı. (Aynı yazar, a.g.m., s. 96.)

[193] BOA, İ.HR., 284/17678, 28 Temmuz 1881.

[194] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 113.

sonra İngiliz misyonerlerin etkisiyle Protestanlığı kabul eden Rassam, 1843-52 yılları arasında Ninova'da Layard'la kazı çalışmalarına katılmıştı. Ardından British Museum adına kazıları yürütmekle görevlendirilen Rassam, bu çalışmalar sırasında birçok önemli heykel, obelisk ve dikilitaş'ın yanı sıra Ninova'da Asur Kralı Asurbanipal'ın sarayını keşfetmişti.[195] 1876'da tekrar bölgeye gelen Rassam, İngiltere'nin desteğiyle 1877'de kazı izni almıştı.[196] 1878-82 yılları arasında Balawat, Tello, Tel Şeyh Hamad, Deylem, Borsippa ve Tel İbrahim'de sondajlar yapan Rassam'ın kazılarından Müze-i Hümâyûn'a çok cüzi miktarda eser intikal etmiştir. Mesela, Ninova'da 1878'deki kazıdan ele geçirilen 707 parça eserin önemli bir kısmı İngiltere'ye götürülmüş, ancak 23 adedi İstanbul'a ulaşabilmişti.[197] Borsippa, Deylem, Sippar kazılarından ele geçen 5536 parça eserden ise Müze-i Hümâyun'a sadece 623 parça eser verilmiştir.[198]

C- Osman Hamdi Bey Dönemi (1881-1910)

1- Osman Hamdi Bey ve Müze-i Hümâyûn

1869 ve 1874 Nizamnâmeleri deneyimi aslında Osmanlı yöneticileri açısından kötü bir tecrübe olmuştu. Yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesiyle eski eserlerin korunacağı ve ülke dışına kaçırılmasının engelleneceği düşünülmüşse de, düzenlemelerdeki boşluklar tam tersi bir etki yaratmış, eski eser meselesi Osmanlı üzerinde oynanan güç yarışının, siyasi pazarlıkların malzemesi haline gelmişti. Nitekim Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn'un başına geçtiği dönemlerde, eski eserlerin ülke dışına nasıl kaçırıldığı, diplomatik baskıların hangi boyutlara ulaştığı, Avusturyalı Otto Benndorf'un 1882'de Antalya

---

[195] Zainab Bahrani, a.g.m., s. 135, 147.
[196] Kâmil Su, a.g.e., s. 62; Alev Koçak, a.g.e., s. 89.
[197] Kâmil Su, a.g.e., s. 21.
[198] Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı...", s. 462.

Trysa'da (Gölbaşı) yaptığı kazılardan çıkan eserlerin paylaşımında sorun çıkması üzerine,[199] Viyana'daki Avusturya İmparatorluk ve Krallık Sanat ve Endüstri Müzesi Müdürü Ettelberger'e gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Benndorf söz konusu mektupta; "... *Türkler fermanla bana çoktan verilmiş olan paylaşma hakkını sürekli erteliyorlar. Bu iş için çok uzun hazırlıklar gerektiğinden, gizlice yapamıyorum...*" demekte, ayrıca Bergama'daki Zeus Sunağı'nın üçte ikilik kısmını satın alan Alman veliahdının kazandığı başarıyı örnek vererek, "*Acaba elçimiz bize verilmeyen payı Avusturya İmparatoru adına rica etse? Böylece bu gecikmeye karşın birkaç sandıktan çok daha fazla götürsek*" diye yazmaktaydı. Aynı mektubun devamında Benndorf, Batıcı bürokratların her şeyin kendilerinde kalmasına çalıştıklarını ve bunların başında da Paris'te eğitim gören ve İstanbul'daki müzenin müdürü olan Osman Hamdi Bey'in geldiğini ve onun "*Gelecekte Türkiye'deki eski eserlerin satın alınmasını neredeyse imkânsız hale getirecek bir yasa üzerine...*" çalıştığını belirterek, artık eserleri götürme konusunda sıkıntıya düşeceklerini haber veriyordu.[200]

Otto Benndorf'un bu derece çekindiği ve yeni nizamnâme hazırlığında dediği Osman Hamdi Bey (1842-1910), devlet adamı İbrahim Edhem Paşa'nın oğluydu.[201] 1860 yılında babasının isteğiyle hukuk eğitimi için gittiği Paris'te, sanata ve özellikle de resme olan merakı, hukuk tahsili yapmasına engel olmuş ve 1863'te yüz Frank vererek Baron Taylor tarafından kurulan

---

[199] BOA, MF.MKT, 74/146, 4 Mart 1882.

[200] Nur Akın, a.g.m., s. 236; Alev Koçak, a.g.e., s. 150.

[201] Sakız Adası'nda doğan İbrahim Edhem Paşa (1818-1893), Hüsrev Paşa'nın himâyesi altında eğitim görmüştür. Hariciye, Ticaret, Nâfia, Maarif, Dâhiliye Nâzırlıklarının yanı sıra, Berlin ve Viyana'da sefirlik görevi icra eden İbrahim Edhem Paşa, aynı zamanda II. Abdülhamid döneminde yaklaşık bir yıl (1877-1878) sadrazam olarak görev yapmıştır. (Mehmed Süreyya, a.g.e., C. 2, s. 441-442.) İbrahim Edhem Paşa ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. 2, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 600-635; Edhem Eldem, a.g.e., s. 188-196;

Ressamlar ve Sanatçılar Birliğine kaydolmuştu.[202] Resme olan ilgisi nedeniyle sanat okuluna giden[203] ve Gerome ve Boulanger gibi döneminin en önemli ressamlarının atölyelerinde çalışma imkânı bulan Osman Hamdi Bey,[204] 1867'de Paris'te düzenlenen Dünya Sergisinde; Pusuda Zeybek, Zeybeğin Ölümü ve Çingenelerin Molası isimli üç tuvalini sergileme imkânı bulmuştu.[205]

Osman Hamdi Bey bu süreç içerisinde Avrupa'da kalmanın ve ressam kariyerini devam ettirmenin yollarını aradıysa da, babasının ısrarıyla 1869'da İstanbul'a dönmek zorunda kalmış ve 1870 yılında Tanzimat döneminin en önemli yenilikçilerinden birisi olan Mithat Paşa'nın yanında Bağdat'a gönderilmişti.[206] Osman Hamdi Bey burada yaklaşık iki yıl süreyle vilayetin Umur-ı Hariciye Müdürlüğü görevini yürütmüştü.[207] 1871'de İstanbul'a dönen ve 22 Ekim 1871'de sarayda Teşrifat-ı Hariciye müdür muavini olarak görev yapmaya başlayan Osman Hamdi Bey, o sırada Dahiliye Nâzırı olan babası İbrahim Edhem Paşa tarafından, 1873'de Viyana'da yapılan Dünya sergisine, Osmanlı Devleti Sergi Genel Komiseri olarak atandı. Osman Hamdi Bey ayrıca bu sergi için bastırılan *Usulü Mimari-i Osmanî* adlı eserin tertip ve tanziminde rol oynadığı gibi, yine aynı vesile ile neşrolunan *Elbise-i Osmaniyye'nin* Fransızca nüshasının metnini de bizzat kaleme almıştı.[208]

Serginin kapanışından sonra İstanbul'a geri dönen Osman Hamdi Bey, Ahmed Ârifî Paşa'nın Hariciye Nâzırlığı zamanında

---

[202] Edhem Eldem, a.g.e., s. 432.

[203] Abdülhak Şinasi, "Müzelerimiz ve Hamdi Bey", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. 3, Ankara 1934, s. 111.

[204] Arif Müfid Mansel, "Osman Hamdi Bey", *Belleten*, C. 24, S. 94, Ankara 1960, s. 292.

[205] Edhem Eldem, a.g.e., s. 432.

[206] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 124.

[207] Mustafa Cezar, a.g.e., s. 212; Edhem Eldem, a.g.e., s. 380.

[208] Arif Müfid Mansel, a.g.m., s. 293.

Hariciye Muavinliğine getirildiyse de,[209] 1876'daki taht değişikliği esnasında bu vazifeden alınmış ve Matbuat-ı Ecnebiye müdürlüğüne tayin edilmiştir. Yaklaşık bir sene bu görevde kaldıktan sonra 30 Haziran 1876'da istifa eden Osman Hamdi Bey,[210] Bulgaristan'da baş gösteren şiddet olaylarını yerinde incelemek üzere 1876 yılının sonuna doğru kurulan tahkik heyetine üye seçilmiştir.[211]

İstanbul'a döndükten sonra 16 Şubat 1877'de Osmanlı Devleti'nin bir anlamda batıya açılan kapısı olan ve yabancı sefaretler ile tüccarların yoğun olarak bulunduğu Beyoğlu-Galata'yı içine alan Altıncı Daire-i Belediye Reisliğine atandı.[212] Ancak, kendisini resme adamak isteyen Osman Hamdi Bey, 1878 senesi başında aldığı bir kararla devlet memuriyetinden ayrıldı.

Osman Hamdi Bey Müze-i Hümâyûn'un başına getirildiği 1881 yılına kadar, en büyük tutkusu olan resimle uğraşmış, hatta Elif-ba Kulübü'nün Nisan 1881'deki sergisine altı resimle katılmıştı.[213] Bu sırada Müze-i Hümâyûn için yeni müdür arayışları da hızlanmıştı. Çünkü 1872'den beri 9 yıldır Müze-i Hümâyûn müdürlüğünü yapan Philipp Anton Dethier'in 3 Mart 1881'de ölümü üzerine, onun yerine kimin getirileceği meselesi yaklaşık altı ay süren bir araştırma yapılmasına sebep olmuştu. Mustafa Cezar'ın Servet-i Fünûn Dergisine dayanarak aktardığına göre, Müze-i Hümâyûn müdürlüğü için aslında Berlin Sefiri Sadullah Paşa aracılığıyla Milhofer adında bir kişiyle anlaşma noktasına kadar da varılmıştı. Ancak, daha sonra bu karardan vazgeçilerek, Teşrifat-ı Umûmiye Nâzırı Münir Paşa'nın tavsiyesiyle, Paris'te görmüş olduğu eğitim ve sanata olan kabiliyetinden dolayı Osman Hamdi Bey'in adı saraya teklif edilmiş[214] ve Osman Hamdi Bey 4 Eylül

---

[209] BOA, İ.HR., 266/15963, 10 Mart 1875.
[210] BOA, İ.MMS., 134/5709, 30 Haziran 1876.
[211] Arif Müfid Mansel, a.g.m., s. 293; Edhem Eldem, a.g.e., s. 380.
[212] BOA, İ.DH., 741/60625, 16 Şubat 1877.
[213] Edhem Eldem, a.g.e., s. 45.
[214] Mustafa Cezar, a.g.e., s. 254; Edhem Eldem, a.g.e., s. 44.

1881'de yayınlanan irâde ile Müze-i Hümâyûn Müdürü olarak atanmıştı.[215]

Müze-i Hümâyûn, kurulduğu 1869'dan beri, Batılı devletlerin de teşvikiyle yabancılar tarafından idare edilmişti. Bu geleneğin devam etmesi şüphesiz Avrupalı Devletler açısından tercih edilen bir unsurdu. Çünkü Osman Hamdi Bey'in müdür olarak atanması, devletin âsâr-ı atîka konusunda uyguladığı politikaların değişeceğinin habercisi gibiydi.

Nitekim Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olması sonrasında yaptığı ilk iş, 1871'de dönemin müze müdürü Edward Goold'un kaleme aldığı 58 sayfalık katalog yerine, Fransız arkeolog Salomon Reinach'a (1858-1932), 1882'de yeni bir müze katalogu hazırlatmak oldu.[216] Böylece başında bulunduğu kurumun uluslararası camiada tedrici bir şekilde meşruiyet kazanmasının yolunu açmak istemişti.[217] Osman Hamdi Bey ayrıca, sanat eserlerine karşı ilgiyi arttırmak amacıyla, *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin* kuruluşuna destek vererek, 1 Ocak 1882'de okulun müdürlüğüne atandı.[218] 3 Mart 1883 tarihinde Sultan Abdülhamid tarafından açılışı yapılan ve 20 kadar öğrenci ile eğitime başlayan okulda,[219] heykeltıraşlık için Yervant Osgan, resim için Salvator Valeri, kara kalem için Joseph Varnia-Zarzecki ve mimarlık için Alexander Vallaury ile Philippe Bello isimler göreve getirilmişti.[220] Öğrencilere estetik ve sanat teknikleri konularında eğitim verecek olan okul, eski eserlerin toplanması ve korunması konularında da deneyimli ve bilinçli bir sanat eliti yaratmayı hedefliyordu.[221]

---

[215] BOA, İ.DH., 835/67168, 4 Eylül 1881.
[216] Vahid, a.g.e., s. 13.
[217] Edhem Eldem, a.g.e., s. 47; Abdülhak Şinasi, a.g.m., s. 113.
[218] BOA, İ.DH., 842/67709, 1 Ocak 1882; BOA, MF.MKT., 74/1, 14 Ocak 1882.
[219] Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif...*, C: 3-4, İstanbul, 1977, s. 1124.
[220] Edhem Eldem, a.g.e., s. 455; Aziz Ogan, a.g.m., s. 13.
[221] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 126.

Osman Hamdi Bey'in üzerinde ısrarla durduğu bir diğer konu, Müze-i Hümâyûn'un Avrupa'daki benzerlerine göre yeniden tanzim edilmesi ve mümkün olursa yeni bir müzenin yapılmasıydı. Kendisinden önce yapılan çalışmalar sayesinde Çinili Köşk'ün müze binası olarak hizmete girmesi, bu konuda belli bir standart getirmişse de, göreve geldiği tarihlerde müze, ne kadro yapısı ne de içerik olarak hiç iyi durumda değildi. Konuyla ilgili 1883'te sarf ettiği cümleler de acil bir düzenlemenin gerekliliğini ortaya koyuyordu:[222]

Şimdiye kadar icra olunan hafriyat üzerine gönderilen memurlar yalnız memur sıfatına haiz olup hiçbir malumatı mükteseb olmadıkları şöyle dursun bazılarının okumak yazmak bile bilmedikleri herkesin malumudur ve müze idaresi bu halde kaldıkça yani adeta bir antika anbarı hükmünde tutuldukça bundan böyle dahi gönderilecek memurların sabıkı gibi olmaları zaruridir. Bunun çaresi müzenin anbar şeklinden çıkarılıp sair memalik-i mütemeddinede olduğu gibi bir nevi mekteb haline konulması ve burada irâde buyrulduğu halde başkaca layihası takdim olunmak üzere bazı ashab-ı maarif ü malumattan mürekkep fahri bir komisyon teşkil edilip ve memalikin her tarafında bu gibi Âsâr-ı Atîka fenniyle meşgul olan zevat ile bilmuhabere münasebet peyda edilip bu turuk ve vesait ile lazım gelen erbab-ı malumatın tedarik edilmesiyle ve yeniden adam yetiştirilmesiyle hâsıl olur.

Osman Hamdi Bey, kendisini böyle bir değerlendirmeye iten sebeplerle aslında yaklaşık iki yıl önce, müze müdürü olarak atanmasının birinci ayında yüz yüze gelmiş, kışın yaklaşmasıyla başlayan yağmurlar, Müze-i Hümâyûn'un su sızdıran çatısının tamirini gündeme getirmişti. Nitekim kendisinden önce birkaç kez tamir geçirmesine rağmen, çatısından hala su aldığı tespit edilen Çinli Köşk'te Hendesehâne tarafından yapılan keşif sonrası 32.800 kuruşluk bir masraf öngörülmekteydi. Osman Hamdi Bey sadece

[222] Edhem Eldem, a.g.e., s. 48-49.

çatının tamirinin değil aynı zamanda zeminin de çimento ile düzlenmesini isteyince, bu işin 47.600 kuruşa mal olacağı hesaplanmıştı. Yapılan görüşmelerde, kış şartları dolayısıyla çatının tamirinden vazgeçilerek, bu sorunun şimdilik geçici çözümlerle idare edilmesine, diğer hususların ise yerine getirilmesine karar verildi.[223] Tamirat başladıktan sonra öngörülen bütçenin yetmemesi üzerine, 17 Şubat 1882'de Padişah'ın onayıyla yaklaşık 33.000 kuruş ilave bütçe tahsis edildi.[224]

Osman Hamdi Bey, Çinili Köşk'ün, yapılan tamirata rağmen, gelecekte yapmayı planladığı faaliyetler için imparatorluk müzesi olarak yetersiz kalacağını biliyordu. Nitekim kendisinin hazırlayıp yürürlüğe girmesi için büyük gayret sarf ettiği 1884 tarihli eski eserler nizamnâmesinin yabancılara eserleri yurt dışına götürme hakkını tamamen kaldırması, Osmanlı topraklarında ortaya çıkacak hemen hemen her şeyin İstanbul'daki müzeye gelmesini sağlayacaktı. Dolayısıyla bütün mesele artık müzenin takip etmesi gereken gelişme planını mümkün kılacak maddi ve manevi desteği bulmaktan ibaretti. Bunu sağlayan ise kendisinin gerçekleştirdiği Sayda kazısı oldu.[225]

Suriye Valisi Raşit Naşit Samizade'nin Mart 1887'de, Mahmud Şerif Efendinin çiftliğinde 16 mermer lahit bulunduğunu haber vermesi[226] üzerine Osman Hamdi Bey, durumu tetkik ve eserleri Sayda'dan getirmek üzere görevlendirildi.[227] Lahitleri getirmek için Sayda'ya giderek nekropolün açılmasında, lahitlerin hasara uğramaksızın çıkarılmasında ve İstanbul'a nakledilmesinde büyük başarı gösterdi. Bu suretle İstanbul müzeleri dünyanın en

---

[223] BOA, İ.DH., 837/67324, 6 Ekim 1881.
[224] BOA, İ.DH., 846/67926, 17 Şubat 1882; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 256.
[225] Edhem Eldem, a.g.e., s. 394-395.
[226] BOA, İ.DH., 1023/80670, 10 Mart 1887.
[227] BOA, MF.MKT., 93/90, 12 Nisan 1887.

zengin lahit koleksiyonlarından birine sahip oluyor, Osman Hamdi Bey ise Türk arkeologu olarak uluslararası bir üne kavuşuyordu.[228]

Osman Hamdi Bey açısından Sayda kazısının diğer bir önemli kazancı ise, lahitlerin Çinili Köşk'e yerleştirilmesindeki zorluğun yeni bir müze binası inşasını gerekli kılmasıydı. 26 Temmuz 1887'de Maarif Nezâretine yazdığı tezkirede; Sayda'dan getirilen ve şimdilik Müze-i Hümâyûn'un bahçesine yerleştirilen lahitlerin müze'ye konulmasının mümkün olmadığını belirten Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümâyûn'un karşısına yeni bir bina inşa edilmesinin lüzumu üzerinde durarak, Mimar Vallaury'e çizdirilen plan dâhilinde 2.000 Osmanlı altın lirasına mal olacak müze binası yapımına kış gelmeden başlanmasını istedi.[229] Yapılan değerlendirmeler sonrasında yeni müze binasının yapılmasına onay verildi.Böylece, Luhud ve Mekâbir-i Atîka (Eski Lahitler ve Mezarlar) müzesi, yaklaşık 4 sene sürecek olan inşaatın ardından 13 Haziran 1891'de hizmete açıldı.[230]

Fakat bu yıllarda hem Osman Hamdi Bey'in yürüttüğü hem de yabancıların devam ettiği kazılar ülkenin çeşitli yerlerinde devam etmekteydi ve eserlerin yurt dışına çıkışının yasaklanmasının da etkisiyle, yeni müze binası kısa süre içerisinde dolmuştu. Bu nedenle de yeni müze binasının kuzey tarafına, 31 Mayıs 1899'da yapımına başlanan[231] ve 7 Kasım 1903'te Maarif Nâzırı ve Osman Hamdi Bey'in konuşmalarıyla açılan ikinci bir bina eklendi.[232] Müzenin genişlemesinin son safhasını oluşturan üçüncü binanın

---

[228] Arif Müfid Mansel, a.g.m., s. 296. Osman Hamdi Bey'in 1892'de Sayda kazılarına dair Theodore Reinach ile birlikte yazdığı *Une Necropole Royale A Sidon* isimli kitabın satın alınması için Maarif Nezâretinin başvurusu üzerine, müze için 10 takım satın alınmasına kararı verilmişti. (BOA, MF.MKT., 148/130, 2 Eylül 1892; BOA., BEO., 90/6730, 18 Ekim 1892.)

[229] BOA, MF.MKT., 94/79, 26 Temmuz 1887; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 258.

[230] Mustafa Cezar, a.g.e., s. 261; Edhem Eldem, a.g.e., s. 395.

[231] BOA, İ.HUS., 75/1317, 31 Mayıs 1899.

[232] Mustafa Cezar, a.g.e., s. 268; Ferruh Gerçek, a.g.e., s. 123; Alev Koçak, a.g.e., s. 124.

temel atma töreni ise 1 Eylül 1904'te yapılarak, Nisan 1907'de bitirildi ve böylece 20 sene gibi kısa bir zaman zarfında Çinili Köşk'ün karşısında, uzunluğu 190 metreyi ve iki katının yüz ölçümü 9000 küsur metre kareyi bulan anıtsal bir müze binası tamamlanmış oluyordu.[233] Yapılan son düzenlemelerle birlikte, Yunan ve Roma dönemi eserleri yeni müzede yerlerini alırken, İslâm medeniyetine ait eserler ise, ilerleyen dönemde Türk İslâm Medeniyetleri Müzesi'nin çekirdeğini oluşturacak olan Çinili Köşk'te sergilenmeye başlanacaktı.[234]

Osman Hamdi Bey müzenin gelişmesi için bu adımları atarken, müzenin ihtiyacı kadro yapısının da değişmesi gerektiğinin farkındaydı. Yeni binaların hizmete girmeye başlaması, ülke içerisindeki kazıların yoğunluğu ve denetlenmesine ilişkin hususlar, konusunda uzmanlaşmış bir idari yapı ve kadroyu gerektiriyordu. Bu nedenlerle müzenin idari yapısına ilişkin 17 Nisan 1889'da bir layiha hazırladı.[235] Yapılan görüşmeler sonrasında Osman Hamdi Bey'in kaleme aldığı nizamnâme layihası 13 Mayıs 1889'da onaylanarak yürürlüğe girdi.[236] *Müze-i Hümâyûn Nizamnâmesi* adıyla 6 bölüm ve 43 maddeden oluşan nizamnâme,[237] müzenin müdüründen, muhasebeci, hademe ve kapıcısına kadar idari yapısı, görevleri ve sorumluklarını belirlemekte; ayrıca müzede sergilenen ve kazılardan müzeye gelen eserlere ait defterlerin ne şekilde tanzim edileceği de nizamnâmede ayrıntılarıyla yer almaktaydı.

---

[233] Arif Müfid Mansel, a.g.m., s. 297. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Mustafa Cezar, a.g.e., s. 266-274; Alev Koçak, a.g.e., s. 127-131.

[234] Semavi Eyice, "Çinili Köşk", s. 339.

[235] BOA, MV., 42/53, 17 Nisan 1889.

[236] BOA, İ.MMS., 105/4464, 13 Mayıs 1889.

[237] Nizamnâmenin maddeleri için bkz. Sarkis Karakoç, a.g.e., s. 605-612. Ahmet Mumcu'nun makalesinde söz konusu nizamnâmenin, muhtemelen baskı hatasıyla 5 bölüm olduğu belirtilmektedir. Ahmet Mumcu, a.g.m., s. 74.

2- 1884 ve 1906 Tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri

Müze-i Hümâyûn Müdürlüğüne getirilmesinden sonra 1882'de müzenin ilk ciddi katalogunu hazırlatan, 1883'de ilk Osmanlı kazısını gerçekleştirip, aynı sene ilk bilimsel kazı raporunu yayımlayan Osman Hamdi Bey, Osmanlı Devleti'nin artık uluslararası arkeoloji dünyasında ve özellikle kendi topraklarında faal ve meşru bir rol üstlenmek niyetinde olduğunu ve bunun gerektirdiği şartları büyük ölçüde yerine getirebildiğini izhar ediyordu. Bu noktaya getirdikten sonra işin mantıklı uzantısı, Osmanlı topraklarındaki kazıları ve çıkarılacak eserleri ilgilendiren mevzuatın hazırlanmasıydı.[238]

Aslında daha yürürlüğe konduğu günden itibaren eleştirilere neden olan 1874 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin kusur ve noksanları Osmanlı bürokratları tarafından da anlaşılmışsa da, bu hatayı ortadan kaldıracak yeni bir düzenleme bir türlü uygulamaya konulamamıştı. Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olmasıyla birlikte gerçekleştirdiği çalışmalar ve kararlı yaklaşımı, 1882'den itibaren yeni bir eski eser düzenlemesini gündeme getirdi. Nitekim, yayınladıktan sonra bu nizamnâmeye düşman kesilen ve Osman Hamdi'nin ilk mesai arkadaşı Salomon Reinach, 10 Temmuz 1884'te The Nation dergisinde yayımlanan yazısında, Osman Hamdi Bey'in yeni bir nizamnâme hazırlama konusunda çok erken bir tarihte, müdürlüğün henüz altıncı ayında, çalışmalara başladığını aktarmıştır. Reinach bu yazısında, 1874 Nizamnâmesi'ni gayet sert bir şekilde değiştirmeye olan niyetini anlamış olduğunu, kendisini bu amacından vazgeçirmek için çok uğraştığını ama başaramadığını ifade etmiştir.[239]

Gerçekten de Maarif Nezâreti 3 Temmuz 1882'de Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda, eski eserlere dair bir layiha hazırlamak üzere, Osman Hamdi Bey başkanlığında kurulan

[238] Edhem Eldem, a.g.e., s. 48.
[239] Edhem Eldem, a.g.e., s. 58.

komisyon çalışmalarını tamamladıysa, sonucun kendilerine gönderilmesini istemekteydi.[240] Ancak Maarif Nezâreti'nin 24 Temmuz 1882'de Bâbıâli'ye gönderdiği tezkireden, Osman Hamdi Bey başkanlığında oluşturulan komisyonun söz konusu layihayı henüz bitiremediği anlaşılmaktadır. Zira Maarif Nezâreti bu yazıda, mevcut nizamnâmenin yetersiz olduğunu ve bu konunun Müze Müdürü Osman Hamdi Bey tarafından da dile getirildiğini belirterek, kendisinin Maarif Meclisi'ne bu konuda bir layiha sunacağı ifade edilmekteydi.[241]

Yeni düzenlemeye ilişkin çalışmalar sadece Osman Hamdi Bey tarafından yürütülmüyordu. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi de yabancı devletlerin büyük ilgi gösterdiği bu konuya ilişkin 8 Mart 1883 tarihinde bir taslak hazırlamıştı. Şûrâ-yı Devlet taslağının en ilginç tarafı, aslında 1874 Nizamnâmesi'nden pek farklı olmayışıydı. Zira tasarıda hala eser paylaşımından bahsedilmekteydi ve eserlerin yurt dışına ihracı ise Sultan'ın müsaadesine göre mümkün görünüyordu. Tasarı paylaşımdan bahsederken, meseleyi mümkün olduğunca ayrıntılı ve çok yönlü bir şekilde ele almaya ve hükümet ile arkeolog arasında imzalanacak bir mukaveleye bağlamaya çalışıyordu. Paylaşımın bir alternatifi olarak ise, kazı sahibinin eserlerin tümünü müzeye bırakıp yerlerine kalıplarını almasını, bunun karşılığı olarak da kazı masraflarının yarısının devlet tarafından karşılanması öngörülüyordu. Ancak tasarının en dikkat çekici yönlerinden birisi, Avrupalıların tepkisinin fazlaca dikkate alındığı bölümlerdi. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi eser çıkışını yasaklayıp sadece kalıp alınmasına izin verilmesinin hem Avrupalılara karşı bir nankörlük numunesi olacağını, hem de bu şekilde yaratılan boşluğu doldurmanın, devletin mahdut imkânlarının çok üstünde bir gayret gerektireceğini düşünmekteydi.[242]

---

[240] BOA, MF.MKT, 76/69, 3 Temmuz 1882.
[241] Edhem Eldem, a.g.e., s. 58-59.
[242] Edhem Eldem, a.g.e., s. 59.

Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'ne dair Şûrâ-yı Devlet tarafından hazırlanan bu tasarı üzerine Sadâret, 27 Kasım 1883'te Maarif Nezâretine gönderdiği yazıda, gerek Şûrâ-yı Devlet tasarısı gerekse Hamdi Bey tarafından hazırlanan diğer tasarının, ilavesi lâzım gelen hususlar da dikkate alınarak incelenmesini ve kısa bir süre içerisinde Sadâret'e gönderilmesini istedi.[243] Nitekim Osman Hamdi Bey, Şûrâ-yı Devlet tasarısının üzerinden madde madde giderek, gözüne çarpan ve iyileştirilebileceğine inandığı her noktayı gayet ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve değiştirmelerini teklif etmişti. Örneğin kendince asıl sorun yaratacak olan kalıp alma veya eser paylaşma arasında seçim hakkı veren maddelerle ilgili olarak Osman Hamdi Bey, hiç kimsenin aslını almak varken kalıbını almaya yanaşmayacağını, eğer kalıbı alınacak olan şey taşınmaz eserlerden ise bunun zaten yürürlükte olan nizamnâme gereğince de mümkün olmadığını belirtiyor ve eserlerin yurt dışına götürülmesinin tamamen yasaklanması ısrarını sürdürüyordu.[244]

Osman Hamdi Bey'in esaslarını tespit ettiği yeni nizamnâme, Meclis-i Mahsusta 13 Şubat 1884'te yapılan müzakerelerde kabul edilmesinin ardından 21 Şubat 1884'te padişahın onayıyla yürürlüğe girdi.[245]

Osman Hamdi Bey'in büyük gayretiyle kabul ettirilen ve eski eserlerin yurt dışına çıkışını yasaklayan 1884 Âsâr-ı Atîka Eski Eserler Nizamnâmesi, toplam beş bölüm ve 37 maddeden meydana geliyordu.[246] İlk iki bölümü genel hükümleri kapsayan ve 1. maddesi eski eserin tanımına ayrılan nizamnâmeye göre, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında eski milletlerin bırakmış oldukları altın, gümüş, eski paralar, tarihi bilgilerin yazılmış olduğu levhalar, oyma resim, çeşitli maddelerden yapılmış süs eşyaları, silahlar, hey-

[243] BOA, A.MKT.MHM., 763/22, 27 Kasım 1883.
[244] Edhem eldem, a.g.e., s. 60.
[245] BOA, İ.MMS, 78/3401, 21 Şubat 1884; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 332; Edhem Eldem, a.g.e., s. 60.
[246] *Düstur*, Tertib-i Evvel, Zeyl 4, Dersaadet 1302, s. 89-97.

keller, eski oyun yerleri, tiyatrolar, bendler, köprüler, su kemerleri, dikili taşlar, tapınaklar, saraylar, ölülerin ve eşyalarının gömülü olduğu tepeler ile halkın faydalanması için yapılmış olan yapıların tamamı eski eser olarak kabul ediliyordu. Osmanlı sınırları içerisinde mevcut olan, keşfedilmiş bulunan ve bundan böyle kazı ile veya deniz, göl, nehir, çay ve derelerden çıkarılacak olan her çeşit eski eser devlete ait olacaktı.

Topluluk veya kişilerin tasarruflarındaki arazi ve mekânlarda bulunan eski eserleri yıkıp kaldırmaya hakları yoktu. Bu gibi eselerin olduğu gibi bırakılmasına ait karar ve lazım gelen tedbirleri almak hükümete ait olduğu gibi, bu eserlerin ve binaların başka amaçlarla kullanılmaları da kesinlikle yasaktı.

Nizamnâmede eserlerin korunması için alınan önlemler de sıralanmaktaydı. Buna göre; devletin uygun göreceği kararla İdare-i Mahsusa tarafından yapılacak araştırma ve kazılarda, kazı yapılan alan özel şahısların elinde ise devlet arazi sahibini ikna edebilir ya da istimlâk hakkındaki hüküm gereği araziyi satın alarak kamulaştırabilirdi. Osmanlı sınırları içerisinde resmi izin almadan hiç kimse kazı yapamayacağı gibi, araştırma ve kazı yapanların belirtilen şartlara uymaları zorunluydu.

Nizamnâmenin en can alıcı noktası 8. maddeyle düzenlenmişti. Buna göre, Osmanlı sınırları içerisinde çıkarılan eski eserlerin yabancı ülkelere götürülmesi kesinlikle yasaktı. Böylece 1874 Nizamnâmesinin büyük karmaşa ve tartışmalara neden olan 3. maddesi kaldırılmış oluyordu.

Düzenlemeye göre, eski eser araştırması ve çıkarması için özel kişilere veya bir ilim kuruluşuna izin verilebilirdi. Ancak verilen izin bu nizamnâmenin belirlemiş olduğu şartlar ile sınırlıydı. Buna göre, eski eser araştırması yapmak için öncelikle müze idaresinin görüşü alınacak ve Maarif Nezâreti'nin uygun görmesi durumunda, Bâbıâli tarafından kazı izni verilecekti. Çıkarılan eserlerin sayıları ve cinsi Maarif Nezâreti tarafından verilecek olan iki farklı

deftere yazılacaktı. Defterlerin alt kısımları Babıâli ve araştırıcı tarafından imza ya da mühür ile onaylanacaktı. Defterlerden bir tanesi araştırmacıya, diğeri ise yerel maarif meclisine veya komisyonuna verilerek kaydını tutmuş oldukları defterler ile beraber Maarif Nezâreti'ne gönderilecekti. Ayrıca eserlerin kayıt altına alınmadan kaçırılmasını önlemek amacıyla defterlerin her gün yenilenip imzalanması da gerekiyordu.

Resmi izin alarak araştırma yapan kişilerin çıkarmış oldukları eski eserlerin tamamı müzeye aitti. Araştırmacılar bu eserlerin sadece resim veya kalıplarını alma hakkına sahiplerdi. Ayrıca resmi izni olmadan kazı yapan kişilerin çıkarmış oldukları eserlere el konulacak, araştırmacı yakalanmadan önce çıkarmış olduğu eserleri tahrip etmiş ise bedeli kendisinden alınacaktı.

Bir kişinin sahip olduğu arazide temel, dam, duvar, yapı gibi işlerin yapımında ortaya çıkan eserlerin yarısı mülkün sahibine bırakılmıştı. Fakat devlet istediği eseri alma hakkına sahipti ve ayrıca, isterse arazi sahibine kalacak hissenin bedelini ödeyerek tamamını alabilecekti (Md. 1-14).

Nizamnâmenin 15 ve 27. maddelerini kapsayan üçüncü bölümü araştırma ve kazı şartlarına ayrılmıştı. Buna göre, eski eser araştırması yapacak kişilerin, araştırma yapacakları yerin sınırlarını gösteren bir harita çizmeleri zorunluydu. İstanbul'da kazı yapacak olan araştırmacılar Maarif Nezâreti'ne, vilayetlerde araştırma yapacaklar ise valiliklere resmi yazı ile haritaları teslim edeceklerdi. Araştırma izni müzeler müdürlüğü ile görüşüldükten sonra Maarif Nezâreti tarafından verilecek, ancak 10. madde gereği Babıâli'den resmi emir alınmadıkça verilen izin kesinlikle kullanılamayacaktı.

Kazı ruhsatının verilebilmesi için araştırma yapılacak olan bölgenin kazı yapmaya uygun olması şarttı. Kazı yapılacak yer, kişiye ait ise sahibinin ikna edilmesi ve müzeler müdürlüğünün uygun gördüğü kefalet ücretinin arazi sahibine ödenmesi gerekiyordu. Ayrıca kazı için ancak iki yıla kadar izin verilecekti. Kazı

ruhsatı verildikten sonra, kazıya başlanmaz ya da yarıda bırakılır ise ruhsat geçerliliğini kaybedecekti. Ancak araştırmacı kazıya devam etmek isterse, hakkında yapılacak tahkikat sonunda mazeretinin geçerli bulunması durumunda izin süresi bir yıl daha uzatılabilecekti.

Nizamnâme kişilerden alınacak vergileri de belirlemekteydi. Bir gün ile altı ay arasında izin isteyen kişilerden beş, altı ay ile bir yıl arasında izin isteyen kişilerden on, bir yıl ile iki yıl arasında izin isteyenlerden ise yirmi Osmanlı lirası ücret alınacaktı. Ruhsat tarihinden itibaren mazeret belirtilmeden üç ay süreyle kazıya başlanmaz veya başlandıktan sonra tekrar mazeret göstermeksizin iki ay süre ile kazı bırakılır ise kazı izni geçersiz sayılacaktı. Araştırmacı yeniden izin isteyecek olursa Maarif Nezâreti, Müze-i Hümâyûn'dan alacağı bilgi ile kaldırılan iznin değiştirilmesi veya yeniden verilmesi hususlarında serbestti. Kazıya başlandığı dönemde devlet tarafından bir sakınca görülür ise Maarif Nezâreti'nin emri ile kazı işlemi durdurulabilir ve bunun için araştırıcı her hangi bir ücret talebinde bulunamazdı.

Kazı yapılacak bölgelerde hükümet tarafından görevlendirilecek söz sahibi ve bilgili bir memur bulundurulacak, bu memurun yol masrafı ile aylık ücreti ise kazı izninin verildiği dönemde araştırmacıdan alınarak maarif kasasından aylık olarak ödenecekti. Kazı çalışmaları izin süresinden önce biter veya kazı bırakılırsa, memur maaşı için toptan alınan paranın kalan kısmı araştırmacıya geri ödenecekti. Osmanlı Devleti'nde ya da yabancı devletlerde görevli olan memurların çalıştıkları bölgelerde kendi adlarına araştırma yapmaları yasak olduğu gibi, araştırmacıya verilen kazı ruhsatı başka kişilere devredilemez veya satılamazdı. Ayrıca bir kişinin aynı süre içinde farklı yerlerde kazı yapmasına izin verilmeyecekti.

Bir kimse araştırma izni olmadan, İstanbul'da eski eser bulmuş ise beş gün içerisinde Maarif Nezâreti'ne bildirmesi zorunluydu. İstanbul dışında eski eser bulan kişilerin ise eseri bulmuş ol-

dukları yerin hükümet idaresine on gün içinde haber vermeleri gerekiyordu. İzin sahibi eğer, araştırmayı nizamnâme şartlarına uygun bir şekilde yapmışsa, ödemiş olduğu kefalet ücreti makbuz karşılığında geri ödenecekti (Md. 15-27).

Nizamnâmenin dördüncü bölümü eski eserlerin taşınmaları ve kullanımlarına ayrılmıştı. Buna göre, yabancı ülkelerden Osmanlı ülkesine getirilen eski eserler ile ülke içerisinde herhangi bir yerden başka bir yere götürülecek her çeşit eski eserden gümrük vergisi alınmayacaktı. Yabancı ülkelerden getirilen eserlerin yeniden ülke dışına çıkarılması ile Osmanlı ülkesi içinde çıkmış olan eserlerin farklı yerlere taşınma işlemi, müzeler müdürlüğünün bilgisiyle Maarif Nezâreti'nden resmi izin alınarak yapılacaktı. Ayrıca eserler içerisinde müzeye konmasına karar verilenler olur ise değeri ödenerek satın alınacaktı. Maarif Nezâreti'nin resmi izni olmadan ülke dışına eski eser çıkarılmaya çalışıldığı anlaşılır ise yakalanan eserlerin tamamı müzeye konulacaktı. 1884 Nizamnâmesinde eski eserlerin ülke dışına çıkarılması bir takım şartlara bağlanmıştı. Öncelikle çıkartılmak istenen eserlerin Osmanlı Devleti müzesinde türü ve değeri yönünden benzerinin bulunduğunun ispat edilmesi gerekmekteydi. Ayrıca eski eserler içerisinde yabancı ülkelerden getirilmiş olanları var ise bunlar kontrol edildikten sonra izin çıkabilirdi. Bu tür durumlarda izin verilebilmesi için müzeler müdürlüğünün oluru ve Maarif Nezâreti'nin onayı gerekliydi (Md. 28-32).

Nizamnâmenin beşinci ve son bölümü ceza hükümlerini içeriyordu. Genel ya da özel yerlerde bulunan eski eserleri yok eden veya zarar verenlere, ceza kanununun 138. maddesi gereğince para ve bir aydan, bir yıla kadar hapis cezası öngörülmekteydi. Tesadüfen eski eser bulan ve haber vermeyen kişiler, nizamnâmeye göre hakları olan eski eserlerin yarısını alamayacaklar, ayrıca bu kişiler buldukları eserlerin dörtte bir değerine eşit para cezası ödeyeceklerdi. Eğer eserler zarar görmüş ise ayrıca, bir de bunun için para cezası kesilecekti.

Osmanlı topraklarında çıkartılmış olan eski eserlerin bir bölgeden başka bir bölgeye taşınması sırasında 32. maddeye uymadan hareket eden kişilerden bir altın ile beş altın arasında para cezası alınacak, nizamnâme hükümleri nedeniyle meydana gelecek olan anlaşmazlıklar mahkemelerce görülecekti. Nizamnâmenin son maddesine göre ise Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin uygulanmasından Maarif Nezâreti sorumlu olacaktı (Md. 33-37).

Böylece eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan düzenleme nihayet Osman Hamdi Bey döneminde yürürlüğe girmişti. Nizamnâmeyle 1874 düzenlemesindeki kazıdan çıkarılan eserlerden arazi sahibine ve kazı yapana pay verilmesi hakkındaki hüküm "*bundan böyle Osmanlı sınırları içerisinde hafriyat ile ortaya çıkarılacak ve deniz ve göl ve nehir ve çay ve derelerde zuhur edecek olan her çeşit eski eser devlete aittir*" şeklindeki 3. maddeyle kaldırılarak, eski eserlerin tümünün devlete ait olduğu vurgulanıyor; ayrıca 8. maddeyle de eserlerin ülke dışına çıkarılması kesin bir ifadeyle yasaklanıyordu. Osmanlı Devleti, böylece yeni düzenlemeyle, tarihi eserlerin bulundukları alanda yasal sahibi olurken, tarihi eserler de Avrupalı müttefiklerle pazarlık ya da onları yatıştırmak için kullanılabilecek koz olmaktan çıkarılıyordu.[247]

Aynı yaklaşım, 22 yıl sonra yürürlüğe girecek olan ve 6 fasıl 35 maddeden oluşan 23 Nisan 1906 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nde de devam ettirildi.[248] 1884 Nizamnâmesi'nin biraz daha geliştirilmiş bir şeklini ortaya koyan ve ana yapısı değiştirilmeden 1973'e kadar eski eserler konusunda tek yasa olarak yürürlükte kalan 1906 tarihli nizamnâmeyle,[249] idari yönden mer-

---

[247] Wendy M.K.Shaw, a.g.e., s. 165.

[248] Nizamnâmenin Osmanlıca tam metni için bkz. Sarkis Karakoç, a.g.e., s. 591-602.

[249] Cumhuriyet döneminde 6 Temmuz 1965 tarihli ve 1965/41sayılı Anayasa Mahkemesinin kararıyla kanun hükmünde kabul edilen yasa, 1973 tarihine kadar yürürlükte kaldı. (Hüseyin Karaduman, a.g.e., s. 79, not 207; Hüseyin Muşmal, a.g.e., s. 55-56.)

kez ve taşra teşkilatı belirli bir şekilde ortaya çıkarılmış, taşınmaz mallarla ilgili hükümlerin kapsamı genişletilmişti. Yeni düzenlemede de eski eserlerin yurt dışına çıkışı 27. madde ile yasaklandığı gibi, bir önceki nizamnâmeye göre en büyük yenilik ise, Türk-İslam ve sanat eserlerinin de devlet malı olduğunu belirten ve koruma altına alan 4. maddesiydi.[250] 1884 Nizamnâmesi ilk kez, Osmanlı topraklarında yaşamış kadim halkların eserlerinin denetiminin Osmanlı Devleti'ne ait olacağını öngörmüştü. 1906 Nizamnâmesi ise daha yakın geçmişe ait, özellikle içerisinde İslam eserlerinin de olduğu tarihi eserleri Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanına almaktaydı. İslam eserlerinin koruma altına alınması ve daha sonra da müzede sergilenmeye başlanması, Osmanlı kimliğinin tüm renkleriyle yansıtılmasını ve onurlandırılmasını sağlayacaktı. Aslında böyle bir yaklaşım, Sultan II. Abdülhamid'in politikalarıyla da örtüşmekteydi. Padişah böylece, hem imparatorluk sınırları içinde hem de kısa bir süre önce bağımsızlıklarına kavuşmuş bölgelerde yaşayan Müslümanların haklarının korunmasında halifeliğin ve saltanatın rolünü vurguluyordu.[251]

3- Uygulamalar ve Kaçakçılık

Osmanlı sınırları içerisindeki çıkmış ve çıkacak bütün eserlerin devlete ait olduğunu tescil edip yurt dışına çıkışlarını kesin bir şekilde yasaklayan 1884 Nizamnâmesi, çoğu yabancı arkeolog tarafından dehşetle karşılanmıştı. Fransız hükümeti yeni mevzuattan haberdar olduğu anda Fenikeliler üzerine yapmış olduğu çalışmalarla ün salmış olan tarihçi, arkeolog ve filolog Ernest Renan'dan bir rapor istedi. Renan, oldukça sert bir üslupla kaleme aldığı raporunda, Türk Hükümeti'nin bilimsel meseleler konusundaki çocuksu fikirlerinin bir tezahürü olarak nitelendirdiği yeni

---

[250] Sarkis Karakoç, a.g.e., s. 592.
[251] Wendy M.K.Shaw, a.g.e., s. 171-172.

yönetmeliğin, eski eser araştırmalarının tarihinde kara bir gün olarak hatırlanacağını ifade etmekteydi.[252]

Benzer bir yaklaşım, Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olduğu sırada ortak bir çalışma neticesinde Çinili Köşk'ün katalogunu hazırlayan Salomon Reinach'tan gelmişti. Reinach'a göre eserlerin ihracı ve ticareti yasaklandıkça, yurt dışındaki yüksek fiyatların çekim gücüyle kaçakçılık ve kaçakçılığın gereği olan eser parçalanması giderek artıyordu. Bütün bunların aksine eğer tam bir serbesti bırakılsa, bütün eserler gizlenmeden, kırılmadan ve kaybolmadan en iyi pazara doğru akacaktı. Üstelik dünyanın kültürel işbölümünde bütün bu eski eserler Avrupa'nın ortak kökenine bağlandığı için Osmanlıların bunlarla bir ilgisi yoktu ve Türklerin yapmaları gereken kendi geçmişlerine ait olan eserleri koruma altına almaktı.[253]

Bütün bu tepkiler aslında Osman Hamdi Bey'in ilerleyen dönemde hangi zorluklarla karşılaşabileceğini gösteriyordu. Ancak Osman Hamdi Bey açısından işleri bir nebze de olsa kolaylaştıran unsur, imparatorluk genelinde Müze-i Hümâyûn adına başlattığı kazılar oldu. 1883'te aldığı izin sonrası Nemrud Dağı kazısıyla başlayan[254] ve Mustafa Cezar'ın *Milli Kazılar* dönemi olarak nitelendirdiği bu süreç, Oskan Efendi ile yazdığı *Le Tumulus de Nemroud Dagh* isimli kitapla dünya kamuoyunda ilk yankısını bulmuştu.[255] 1887'de gerçekleştirdiği Sayda kazısı ise Osman Hamdi Bey'in tam anlamıyla itibar ve meşruiyet kazanmasını sağladı. Suriye Valisi Raşit Naşit Samizade'nin 1887 Mart'ında Sayda'da bir takım eserlerin bulunduğu haberini vermesi üzerine[256] durumu tetkik için görevlendirilen Osman Hamdi Bey,[257] yaptığı

[252] Edhem Eldem, a.g.e., s. 61.
[253] Edhem Eldem, a.g.e., s. 61-62.
[254] BOA, MF.MKT, 79/99, 22 Mart 1883.
[255] Mustafa Cezar, a.g.e., s. 316.
[256] BOA, İ.DH., 1023/80670, 10 Mart 1887.
[257] BOA, MF.MKT., 93/90, 12 Nisan 1887.

kazılarda çıkardığı lahitleri İstanbul'a getirmişti. Artık dünyaca tanınan ve sayılan bir arkeolog olarak kendini ispatlamaya çalışmak yerine ülkedeki arkeolojik kazıların sağlıklı bir şekilde yürütülmesine, Müze-i Hümâyûn ve ona bağlı olan tüm birimlerin gelişmesine, ülkede yetkin uzmanların yetişmesine vakit ayırabilecekti. Nitekim ilerleyen yıllarda imparatorluk genelindeki kazıların bazıları Müze-i Hümâyûn adına gerçekleştirildi. Lagina (1891-92), Sippara (1893), Kadeş (1894), Bozöyük (1895), Yortan (1901) Tedmür (1902), Tralles (1902-1903), Alabanda (1905), Rakka (1905), Rodos (1906-1909), Boğazköy (1906-1912), Notion (1907), Akalan (1907), Alacahöyük (1907-1909), Sidamara (1909), Taşoz (1909), Langaza (1910) kazılarının oluşturduğu bu yoğun çalışmalar, en azından buralardan çıkan eserlerin Müze-i Hümâyûn'a kazandırılmasını sağlamıştı.[258]

Aynı zamanda, gelişen müzecilik anlayışı çerçevesinde, yapılan kazıların takibi, eserlerin korunması ve sergilenmesinde görev alacak uzmanların yetişmeye başlaması, Osman Hamdi Bey döneminde eski eser kaçakçılığının önlenmesi yolunda önemli sayılabilecek gelişmelerdi. Örneğin Bağdat yakınlarındaki Bismaya'da kazı müsaadesi için 1898'de Osmanlı Devleti'ne müracaat eden Edgar James Banks, Amerika'nın büyük baskısıyla 1903'te kazı izni almıştı.[259] Banks, kazılarına başlamasının henüz ilk senesinde, içlerinde Adab Kralı Lugal-Dalu'nun heykelinin de yer aldığı değerli buluntuları El-Bedir aşiretinin yardımıyla kaçırdı. Ancak kazı komiseri Haydar Bey'in zamanında müdahalesi sayesinde eserlerin bazıları bir İngiliz gemisine yüklenmek üzereyken, diğer bir kısmı ise Kut'ül-Ammare'de ele geçirilmiş, Banks ise kaçmayı başarmıştı.[260]

---

[258] Edhem Eldem, a.g.e., s. 51. Bu kazılarla ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Mustafa Cezar, a.g.e., s. 319-325; Alev Koçak, a.g.e., s. 109-119.

[259] BOA, Y.A. HUS., 459/1, 7 Ekim 1903.

[260] Geniş bilgi için bkz. Ali Sönmez, "Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı", *Süleyman*

Bununla birlikte, yabancı arkeologlar eski eserleri ülke dışına götürmek için gerekli olan her yolu denedikleri gibi, Sultan Abdülhamid de eserleri, dönemin diplomatik ilişkileri çerçevesinde pazarlık unsuru olarak kullanmaya devam etti. Müze-i Hümâyûn'un bu tarz durumlara müdahalesi oldukça sınırlı kalmakla birlikte, Osman Hamdi Bey yine de belli bir tavır geliştirmeyi başarmıştı. Buna göre, eğer istenen eserler daha önce götürülmesine müsaade edilen buluntularla bağlantılıysa, yapılan tetkikten sonra sadece bu eserlerin götürülmesine izin verilmesinde diretiyor, bağlantılı olmayan eserlerin verilmesini ise engellemeye çalışıyordu. Ayrıca müzeler arası karşılıklı eser takası da ilk defa bu dönemde Osman Hamdi Bey tarafından gündeme getirildi.

Örneğin 18 Mayıs 1892'de Fransa Sefiri, Maarif Nezâreti'ni devre dışı bırakarak doğrudan padişaha yaptığı müracaatta, Müze-i Hümâyûn'da bulunan ve Louvre Müzesindeki eserlerle bağlantılı olduğunu iddia ettiği yedi parça eseri istedi.[261] Konu incelenmek üzere Müze-i Hümâyûn Müdürlüğüne gönderilmişti.[262] Böylesine nahoş bir durumu en az hasarla atlatmak isteyen Osman Hamdi Bey yaptığı tetkikte, istenen parçalardan iki bronz heykelin, Louvre Müzesinde bulunan eserlerle bir ilgisinin olmadığını tespit edince, Fransa'ya sadece beş eserin verilmesi kararı alındı.[263]

Fransa tarafından benzer bir girişim bu olaydan yaklaşık 4 yıl sonra tekrar gerçekleşti. Fransa Sefaretince Louvre Müzesi için, Müze-i Hümâyûn'da bulunan eserlerden yedi tanesi talep edildiğinde[264] Maarif Nezâreti, mevcut şartlara göre çift olanlar varsa bunlar içerisinden birinin verilebileceğini, diğerlerinin ise

---

Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 27, Isparta 2012, s. 39-50.

[261] BOA, İ.DH., 1274/100206, 18 Mayıs 1892.

[262] BOA, BEO., 6 /422, 20 Mayıs 1892.

[263] BOA, İ.DH., 1274/100238, 26 Mayıs 1892.

[264] BOA, İ.HUS, 48/1314, 9 Temmuz 1896.

nizamnâme hükümleri kapsamında ancak alçıdan kalıplarının alınabileceğini belirtmişti.[265]

Bu dönemde Müze-i Hümâyûn'u en fazla sıkıntıya sokan ülkelerin başında Almanya gelmekteydi. Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ve ticari ilişkilerin artmaya başlamasını kendi lehine kullanan ve 1878-1881 yılları arasında Bergama'da aldıkları kazı izinleri sayesinde binlerce eseri Berlin'e götürme müsaadesi alan Almanya, Osman Hamdi Bey Müze-i Hümâyûn müdürü olduktan sonra Bergama için ilk resmi kazı uzatma talebini 1883'te yapmış ve konu hakkında Müze-i Hümâyûn'un görüşü sorulmuştu. Osman Hamdi Bey 8 Mart 1883'te hazırladığı raporda, Bergama'da yapılan kazılar ve ortaya çıkarılan eserler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, yeni kazı müsaadesinin verilmesine dair şartları belirledi. Buna göre, kazı sırasında ortaya çıkarılan eserlerin üçte ikisi Müze-i Hümâyûn'a ait olmakla birlikte, daha önce Almanya'ya gönderilmesine müsaade edilen eski eserlerin noksan olan parçaları çıkarsa, fotoğraflarıyla karşılaştırılarak yalnız o parçaların kendilerine verilebileceğini belirten Osman Hamdi Bey, diğerlerinin ise Müze-i Hümâyûn'a bırakılması yönünde görüş bildirdi.[266] Yapılan değerlendirme üzerine de Osman Hamdi Bey'in tespit ettiği esaslar çerçevesinde, Carl Humann'ın kazı ruhsatının bir yıl süreyle yenilenmesine müsaade edildi.[267]

Almanya'nın eski eserlere ilişkin tutumu, Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanan 1884 tarihli nizamnâmesi sonrasında pek bir değişikliğe uğramadan devam etti. Yeni nizamnâme aslında eserlerin yurt dışına götürülmesini kesin bir şekilde yasaklamaktaysa da Almanya, bu nizamnâme öncesi alınan iznin kendilerine sağladığı *yurt dışına eski eserleri götürme müsaadesini* devam ettirebilmek için büyük çaba sarf ediyordu. Nitekim 1886 yılında Almanya, daha önce götürülen eserlerle bağlantılı olduğunu iddia

[265] BOA, MF.MKT., 325/37, 12 Temmuz 1896.
[266] BOA, MF.MKT., 80/31, Lef 5, 8 Mart 1883.
[267] BOA, MF.MKT., 80/31, Lef 1, 3 Nisan 1883.

ettikleri bazı eserlerin, Berlin Müzesi'ne verilmesini istedi. Yetmiş sandık ve toplamda ise 1917 parçadan oluşan bu eserlerin Almanya'ya verilmesi gündeme geldiğinde, müzakereler Bergama'da başlatılmıştı. Almanya adına görüşmeleri yürütmek üzere Bergama'ya gelen Berlin Müzesi Antika Heykel Bölümü Direktörü Alexander Conze (1831-1914), kazı komiseri Bedri Bey ile incelemelerde bulunmuş, kazılarda çıkarılan eserler tek tek kontrol edilmişti. Bu görüşmeler neticesinde Müze-i Hümâyûn tarafından 14 Ekim 1886'da Maarif Nezâretine gönderilen tezkirede, Bergama kazısıyla ilgili olarak yapılan anlaşmalar gereğince, 1878'den beri pek çok eserin Almanya'ya gönderildiği ve özellikle de eserlerle bağlantılı olan buluntuların halen söz konusu devlete verildiği açıklanmaktaydı. Müze-i Hümâyûn'a göre yakın zamanda ortaya çıkan ve Bedri Bey tarafından bir defteri tanzim edilen eserlerin de Müze-i Hümâyûn'un işine yaramayacak kırık dökük parçalar olduğu belirtilmekteydi. Müze-i Hümâyûn'un görüşüne göre, söz konusu eserlerin Berlin'deki müzeye verilerek asılları ile birleştirilmesi daha yerinde olacaktı. Buna karşılık ise Almanya da, Müze-i Hümâyûn tarafından belirlenen iki heykelin İstanbul'a gönderilmesini sağlayacaktı.[268] Müze-i Hümâyûn tarafından yapılan bu teklif Meclis-i Mahsus'ta yapılan görüşmelerin ardından kabul edilince, 70 sandık ve 1917 parçadan oluşan eserler, 20 Ekim 1886 tarihinde çıkan irâde ile Almanya'ya verildi.[269]

Yapılan anlaşmaya göre, Osman Hamdi Bey belirlediği stratejiyi uygulayarak, bağlantılı eserlerin verilmesine izin vermiş, bunun karşılığında ise Müze-i Hümâyûn için önem taşıdığını düşündüğü iki heykeli istemişti. Aslında günümüzün eski eser ve müzecilik anlayışı çerçevesinde oldukça eleştiriye açık olan bu yaklaşım, o günlerin siyasi atmosferi içerisinde değerlendirildiğinde anlam kazanmakta ve Almanya'nın ekonomik ve siyasi etkisinin her geçen gün ağırlık kazandığı böyle bir ortamın dışında kalmak

[268] BOA, İ.MMS, 85/3683, Lef 2, 14 Ekim 1886.
[269] BOA, İ.MMS, 85/3683, Lef 4, 20 Ekim 1886.

pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim 1892'de Suriye'de bulunan Meşatta Kalesinin anıtsal kapısının Berlin Müzesine götürülmesi gündeme geldiğinde, Alman Kraliyet Müzeleri yöneticisi Wilhelm von Bode'a, bu kapının satın alınması için doğrudan Alman İmparatoruna müracaat etmiştir. Alman İmparatoru tarafından Sultan Abdülhamid'e yapılan istek neticesinde bu konu Meclis-i Vükelâ'ya gelmiş ve burada yapılan müzakerede eserlerin sergilenmesi için en uygun yerin Müze-i Hümâyûn olduğu belirtilmişse de, geçmişte Osmanlı Devleti'ne yapılan büyük hizmetleri nedeniyle eserlerin Almanya'ya verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Böylece Osmanlı-Almanya siyasal ittifakının devam ettirilebilmesi karşılığında bu eserler, Almanya'ya bir nevi ödül olarak hibe edilmiştir.[270]

Bu gelişmeler yaşanırken basında çıkan haberlerin içeriği de, dönemin siyasi atmosferinin etkisiyle, bu süreci onaylar mahiyettedir. Zira Carl Humann'ın 12 Nisan 1896'da ölümünden hemen sonra, 28 Mayıs 1896'da basılmış olan Servet-i Fünûn Dergisinde, *Mösyö Humann* başlığıyla bir makale yayınlanmıştır. Carl Humann'ın bir fotoğrafının da basıldığı makalede Humann, döneminin en önemli arkeologlarından biri olarak övülmekte ve yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine ikinci rütbeden Mecidiye Nişanı verildiği[271] belirtilmektedir.[272] Oysa Bergama'da Carl Humann'ın yaptığı kazılar sayesinde Almanya, yaklaşık 35 metre genişliğinde 33 metre yüksekliğindeki Zeus Sunağını, parça parça ait olduğu yerden sökmüş ve Almanya'ya götürerek yeniden inşa etmiştir.[273]

---

[270] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 162-163.

[271] Carl Humann'a ikinci rütbeden Mecidiye Nişanı 18 Mayıs 1892'de verilmişti. (BOA, İ.HR., 325/21046, 18 Mayıs 1892.)

[272] *Serveti Fünûn*, Sayı: 272, 28 Mayıs 1896, s. 187-188.

[273] Almanya, Bergama'dan götürdüğü eserler için, 1907'de müze inşasına başlamış ve içerisinde Zeus Sunağının da yer aldığı Pergamon Museum 1930'da açılmıştır. (Can Bilsel, *Antiquity on Display: Regimes of the Authentic in Berlin's Pergamon Museum*, Oxford University Press, 2012, s. 121.)

Bu dönemde Efes'te 1895-1896 yılları arasında Avusturya tarafından yapılan kazılar ise tam bir yağmaya dönüşmüştür. Nitekim Almanya ile ortak bir heyet kurularak Otto Bendorf ve Carl Humann tarafından Efes'te 1895'te başlatılan kazılar sonucunda, paha biçilmez değerde eserlerin Avusturya'ya verilmesine izin verilmiştir. Dönemin Maarif Nazırı Zühtü Paşa, Osman Hamdi Bey'in de görüşlerini alarak hazırladığı raporlarla duruma müdahale etmek istemiş, hatta 1897'de Theodor Makridi Bey Efes'e kazı komiseri olarak yollanmışsa da, sonuç değişmemiştir.[274] Her yıl uzatılan kazı izinleri sonrası, 1895-1906 yılları arasında gemiler dolusu arkeolojik eser, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'e cömert armağanlar olarak Efes'ten yurt dışına götürülmüştür. Bunlar arasında çeşitli mimari unsurlar, Artemision'un sunağından MÖ. 4. yüzyıla ait bir amazonun mermer kabartması; 234 parçanın rekonstrüksiyonundan oluşan 1. yüzyıla ait bir atletin bronz heykeli; 2. yüzyıla ait mermer bir çocukla kaz figürü ve 2. yüzyıla ait Parthia Anıtı'ndan birçok kabartma da vardır.[275]

Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler, 1906'da yürürlüğe girecek Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesinin hazırlık çalışmaları sırasında, 1905 yılında alınan, yabancılara verilmiş her türlü izin belgesinin iptal edilmesi kararıyla biraz yavaşlatılabilmiştir.[276] Böylece kazı yapanlar, izin belgelerini ve onlarla birlikte tarihi eserleri dönemin siyasi atmosferinden faydalanarak ülke dışına götürme olanağını kısa bir süre için de olsa kaybetmişlerdir. Nitekim 1898'den beri Babil'deki İştar kapısında kazı çalışmalarını sürdüren ve bulduğu eserleri 1902'de ülkesine götüren Robert Koldeway de, 1905 Mart'ında kazı hakkını yitirmiştir. Müze-i Hümâyûn'un yetkili

---

[274] Alev Koçak, a.g.e., s. 151-153.

[275] Hubert Szemethy, "Arkeoloji ve Kültür Politikaları: Osmanlı-Avusturya İlişkileri", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 355.

[276] BOA, İ.HUS, 126/1322, 21 Şubat 1905; Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 165; Alev Koçak, a.g.e., s. 155.

temsilcisi Bedri Bey, Koldeway'in Asur'da bulduğu ve Almanya'ya göndermek üzere ambalajladığı tarihi eserlere el koymak istediğinde Koldeway buna karşı direnmiş ve bunun üzerine kazı izni iptal edilmiştir.[277]

Nihayet 23 Nisan 1906'da yürürlüğe giren yeni yasa, idari yönden merkez ve taşra teşkilatını belirli bir şekilde ortaya çıkarmış, taşınmaz mallarla ilgili hükümlerin kapsamını da genişletmiştir. Üstelik yeni düzenlemeyle, Türk İslam ve sanat eserlerinin devlet malı olduğu da belirtilmektedir. Ancak nizamnâmeye ilk tepki yine Almanya'dan gelmiştir. Almanya 1899'da sadece Milet kazıları için imzalanan, eserlerin yarı yarıya paylaşımına ait gizli anlaşmanın, tüm kazılar için geçerli olduğu iddiasındadır ve yürürlüğe giren nizamnâmenin bu nedenle kendilerini kapsamadığını ileri sürmüştür.[278] Almanların bu itirazına 16 Aralık 1906'da Sadârete gönderdiği yazıda Osman Hamdi Bey, bu gizli anlaşmanın sadece Milet kazısını kapsayan özel bir imtiyaz olduğundan bahisle, bütün Alman kazılarını içermediği ve bu nedenle de bağlayıcı olmadığı şeklinde karşılık vermiştir. Osman Hamdi Bey'in görüşü Sultan Abdülhamid tarafından da onaylanmış ve Almanya'ya yeni düzenlemelere itiraz haklarının bulunmadığı cevabı verilmiştir.[279]

Ortaya konan bu kararlı tutuma rağmen bir kısım eserlerin ülke dışına götürülmesi 1906 Nizamnâmesi'nden sonra azalmakla birlikte devam etmiştir. Üstelik bu durum Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de büyük uğraş verdiği ve günümüze kadar devam eden bir mesele olarak gündemdeki yerini hala korumaktadır.

---

[277] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 165.
[278] Wendy M.K. Shaw, a.g.e., s. 172-173; Alev Koçak, a.g.e., s. 163.
[279] Alev Koçak, a.g.e., s. 164.

İKİNCİ BÖLÜM

YİTİK MİRAS TRUVA HAZİNELERİ

A- Truva: Düş mü? Gerçek mi?

Truva, Anadolu'nun kuzeybatı ucunda, Çanakkale Boğazı'nın güney girişinde, Ege ve Marmara denizleri ile Asya ve Avrupa kıtalarının geçiş bölgesinde yer almaktadır. Bronz çağında (MÖ 3000-1200) önemli bir kent olan Truva'nın bulunduğu Ida Dağı ve eteklerindeki bölge, sonraki dönemlerde Troas olarak adlandırılmıştır.[1] Truva bronz çağında önemli bir yerleşim yeri olmasına karşın, esas ününü Batı uygarlığının en erken klasiklerinden Homeros'un İlyada ve Odysseia adlı eserlerine konu olan Akhaların Truva kuşatması ile ilgili destana borçludur. Destana göre, Truva kentinin kralı Priamos'un oğlu Paris, bir güzellik yarışması sonrasında, Grek yurdundaki Menelaus'un karısı Helena'yı kaçırıp Truva'ya götürünce, Akhalar Truva'yı kuşatmışlar ve 10 yıl süren kuşatma, Akhaların bir hilesiyle sona ermiştir. Akhalar, savaştan vazgeçip geri döndükleri izlenimi vermek için, gemilerini Tenedos'un (Bozcaada) arkasına saklamışlar ve Akhaların en akıllı askeri Odysseus'un fikri olan tahta atı Truva Kalesi'nin önüne bırakmışlardır. Truvalıların, tahta atı tanrılara sunulmuş bir hediye olarak kabul edip kentin içine alması üzerine gece atın içinden çıkan Akhalı askerler, kentin kapılarını dışarıda bekleyen askerler

---

[1] Truva ve Troas ile ilgili sayısız eser kaleme alınmıştır: Bölgenin ve kentin tarihi ve tarihi coğrafyası ile ilgili en erken önemli eser, Strabon'un *Geographika* adlı eserinin 13. Kitabıdır: Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Adnan Pekman, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000. Ayrıca bkz. Walter Leaf, *Strabo on the Troad: Book XIII*, Cambridge University Press, Cambridge 1923; John M. Cook, *The Troad*, Oxford University Press, Oxford 1973.

için açmışlar ve Truva'yı fethetmişlerdir. Kent ise yakıp yıkılmıştır.[2]

Antik dönem tarihçileri, Truva Savaşı'nı M.Ö. 1250-1135 yılları arasına tarihlendirmektedirler. Smyrna'da (İzmir) doğduğu kabul edilen ozan Homeros, M.Ö. 730'larda Truva Savaşı ile ilgili sözlü gelenekleri bir araya toplayıp, Truva kentinin öyküsünü, İlyada Destanı olarak yazıya geçirmiş ve Truva kuşatmasını böylece ölümsüzleştirmiştir. İlyada Destanı'nda Truva kuşatmasının onuncu yani son yılına ait, yalnızca elli bir günlük, kısa bir dönemi tasvir eden[3] Homeros'un eseri İlyada ve diğer eseri Odysseia, antik çağdan beri sayısız bilim adamı, şair ve sanatçı tarafından okunmuş, söylenmiş, yeniden ele alınmış, adapte edilmiş ve incelenmiştir. Homeros geleneği çerçevesinde ortaya çıkan bu destansı anlatım, Büyük İskender, Caesar, Augustus, Hadrianus, Constantinus ve Julianus'a kadar, pek çok tarihi kişiliğin Truva'yı ziyaret etmesine neden olmuştur.[4] Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed de, İstanbul'u fethini müteakip, civar bölgelerde asayişi sağlamak maksadıyla düzenlediği askeri harekâtlar sırasında Truva'dan geçmiştir:

"*Kendisi dahi Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra Asya yoluyla Midilli adasına doğru ihtişamlı bayrağını dalgalandırdı. Çanakkale dolaylarında eski Truva bölgesinin merkezi olan İlion şehrine geldiğinde, bu şehrin kalıntılarını, diğer güzel eserlerini ve yerini seyir ve temaşa ederek denizden ve karadan taşıdığı önemi takdir etti. O ayrıca, Akhilleus, Aias ve diğer kahramanların mezarlarını dikkatlice tetkik ederek, Homeros'un büyük sitayişle söz*

---

[2] Magdalene Stoevesandt, "İliada'nın Aynasında Troia Savaşı Destanı, Kahramanlar ve Tanrılar", *Düş ve Gerçek Troia*, Yayına Hazırlayan: Manfred Korfmann, İstanbul 2001, 88-97.

[3] Jorrit Kelder, "Troya Döngüsünün Kökenleri", *Troya, Kent, Homeros ve Türkiye*, W Books Yayınları, Amsterdam 2012, s. 16.

[4] Geniş bilgi için bkz. Manfred Korfmann, "Troia: Düş ve Gerçek", *Troia Rüzgarı M. Osman Korfmann'dan Seçme Makaleler*, Editör: Rüstem Aslan-Fecri Polat, İstanbul 2012, s. 84-87.

ettiği bu kişileri ve yaptıkları büyük hizmetleri hatırlayarak haklarındaki takdirkâr hislerini belirtti. Sonra başını hafifçe sallayarak şu sözleri sarf etti: Cenabı Hak, beni bu şehrin ve halkının müttefiki olarak bu zamana kadar sakladı ve korudu. Biz bu şehrin düşmanlarına galip geldik ve onların yurtlarını aldık. Burasını Makedonyalılar, Teselyalılar ve Peloponezliler (Mora) almışlardı. Bunların biz Asyalılara karşı defalarca yaptıkları kötü davranışların intikamını, uzun yıllar sonra onların torunlarına böylece ödettim."[5]

Eskiden beri coğrafi konumu tahmin edilen Truva'nın adı, hiçbir zaman unutulmamış ve yüzyıllar boyunca yakın çevresinde bulunan çeşitli yerleşimler, tarihi Truva olarak nitelendirilmiştir.[6] Nitekim Yeniçağda Truva'yı bulmak isteyen gezginler, Ege kıyısında gördükleri Alexandria Troas veya Çanakkale Boğazı'nın girişindeki Sigeion gibi yerleşmeleri Truva sanmışlardır. Bu konudaki ilk sorgulayıcı lokalizasyon çalışması 17. yüzyılda Truva'nın kıyıda değil de daha iç kesimlerde aranmasının gerektiğini ileri süren, George Sandys (1610) ve George Wheeler (1675) tarafından yapılmıştır.[7] Robert Wood ise, 1742 ve 1759 yıllarında bölgeye yaptığı gezilerde, modern topografik bir araştırma için gerekli temeli atmıştır.[8] Ancak bu araştırmaların hiçbiri Fransız araştırmacı Jean Baptista Le Chevalier'in yaptığı etkiyi yaratamamıştır. 1785-1787 yılları arasında bölgenin haritasını çıkaran ve Truva Ovasının güney köşesini yoğun bir şekilde inceleyen Le Chevalier, Pınarbaşı[9] mevkiinde Ballıdağ olarak adlandırılan tepede bulunan antik

---

[5] Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, Türkçesi: Karolidi, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 195.

[6] Manfred Korfmann, "Troia-Anadolu: Geleceği Olan Geçmiş" *Troia Rüzgarı M. Osman Korfmann'dan Seçme Makaleler*, Editör: Rüstem Aslan-Fecri Polat, İstanbul 2012, s. 53.

[7] Rüstem Aslan, a.g.m., s. 167.

[8] Rüstem Aslan-Diane Thumm, "Bir Düş ve Sonuçları Troia ve Arkeolojinin Başlangıcı", *Düş ve Gerçek Troia*, Rehber Kitap, İstanbul 2002, s. 191.

[9] Pınarbaşı, bugünkü Truva/Hisarlık ören yerinin yaklaşık 10 km güneydoğusunda yer alır.

yerleşimin Truva olduğunu iddia etmiştir.[10] Ancak Chevalier, Truva'nın Pınarbaşı yakınlarında bulunduğu iddiası için oldukça keyfi şekilde nehirlerin hepsini yeniden adlandırmıştır. Böylece Menderes nehri Simois, başka bir akarsu Pınarbaşı ise Skamandros olurken, Chevalier daha sonra da kendi kurgusunu Homeros'un metni ile Truva'nın bugünkü topografyasını uzlaştırmak için kullanmıştır.[11] Böylelikle Le Chevalier, hatalı da olsa, yaklaşık yüzyıl geçerliliğini koruyan ve 1871 yılında bile Prusya Akademisi'nde onay gören yer tespitini yapmıştır.[12]

Hisarlık Tepe'nin Truva olduğundan ise, ilk kez Franz Kauffer bahsetmektedir. 1793 yılında Troas bölgesine gelen Kauffer, Hisarlık Tepe'nin Roma İmparatoru Constantinus'un başkenti olarak yeniden kurmayı düşündüğü ancak daha sonra vazgeçtiği İlion olduğunu düşünmüştür. Bu öneri kısa sürede daha somut bir teoriye dönüşecektir. Nitekim 1801'de Truva'yı gezen Daniel Clark, bu gezisi sırasında klasik dönem İlion sikkeleri bulmuş ve araştırmalar sonucunda buluntu yerinin Truva olduğunu anlamıştır. Charles Maclaren'in *Edinburgh Magazine*'in Nisan 1820 sayısında, Truva topografyası konusunda yayınladığı makale, Truva'yı bulma araştırmalarındaki dönüm noktası olmuştur.[13] Maclaren makalesinde Truva'nın Yeni İlium'un yerinde olması gerektiğini öne sürmüş ve 1822 yılında bu tespitlerini kitap olarak yayınlamıştır.[14]

---

[10] Rüstem Aslan, "Başlangıcından Günümüze...", s. 168; Rüstem Aslan-Diane Thumm, "Bir Düş ve Sonuçları Troia...", s. 191.

[11] Susan Heuck Allen, *Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*, University of California Press, 1999, s. 41-42.

[12] Rüstem Aslan-Diane Thumm, "Bir Düş ve Sonuçları Troia...", s. 191.

[13] Rüstem Aslan, "Başlangıcından Günümüze...", s. 168; Rüstem Aslan-Diane Thumm, "Bir Düş ve Sonuçları Troia...", s. 192.

[14] Charles Maclaren, *Dissertation on the Topography of the Plain of Troy*, Edinburgh 1822.

B- Truva'da İlk Kazılar

1- Mühendis ve Defineci: John Brunton (1856)

Yaygın olarak bilinmese de Frank Calvert (1863-65) ve Heinrich Schliemann'ın (1870-1890) çalışmaları öncesinde, Hisarlık Tepe'deki (Illium Novum) ilk kazı Erenköy Hastanesi'nin mühendisi *John Brunton* tarafından yapılmıştır.[15] Brunton, Kırım Savaşı sırasında İngilizlerin Erenköy'de sivil bir hastane yapmaya karar vermesi üzerine, 1855'te Çanakkale'ye gelmiştir. 1856 yılının kışında Erenköy Hastanesini inşa etmesine rağmen, İngiliz hükümetinin Rusya ile barış yapması üzerine bütün çalışmalarını durdurmak zorunda kalan Brunton, emrindeki eğitimli 150 askerle Truva ovasındaki bazı arkeolojik yerlerde kazı yapmak için kamp kurmuştur. Arkeolog olmayan ve bölgeye ilişkin tüm arkeolojik bilgileri Frank Calvert'ten öğrenen Brunton'un tek amacı hazine bulmaktır. Bu nedenle oldukça hızlı ve tahrip edici bir şekilde çalışır. Kesin olarak belirlenemese de kazı yaptığı yerin Truva'nın doğusu olduğu tahmin edilen Brunton, Truva Ovası ve çevresinde yedi farklı yerde kazılar yapmış ve hazine bulamasa da gün ışığına çıkardığı eserleri kaçırarak British Museum'a hediye etmiştir.[16]

2- Çanakkale'de Bir Diplomat ve Arkeolog: Frank Calvert

John Brunton'un kısa süreli bu ilk denemesinin ardından, Truva'daki kazıların seyrini değiştirecek olan kişi ise şüphesiz Frank Calvert'tir. Bir İngiliz ailenin yedi çocuğundan en küçüğü olan ve 3 Eylül 1828 tarihinde Malta'da doğan Frank Calvert'in ailesi ekonomik koşullardan dolayı Malta'dan ayrılmıştır. Nitekim

---

[15] Geniş bilgi için bkz. John Brunton-J. H. Clapham, *John's Brunton's Book*, Cambridge University Press 1939.

[16] Rüstem Aslan, "İntepe (Erenköy) ve Troia Kazıları", *İntepe Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 30-31 Ağustos 2008, s. 5-8; Aynı Yazar, "Erenköy Hastanesi ve Troia Kazıları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 10-11, s. 89-91.

dayısı Charles Alexander Lander'ın (1786-1846) 1829 yılında Çanakkale'ye yerleşmesinden sonra, 1834 yılında önce iki ağabeyi Frederick ve Charles, 1845 yılında ise Frank Calvert Çanakkale'ye gelmiştir.[17]

Daha sonraki yıllarda Lander'in Çanakkale'ye gelen yeğenleri konsolosluk faliyetleri yürütmüştür. Amcaları Lander'in ölümünden sonra Frederick William Calvert (1819-1876) 1847 yılında Çanakkale'de İngiliz Konsolosu olmuş ve bu görevi 17 yıl boyunca sürdürmüştür.[18] Kardeşi James (1827-1896) ise Amerika Birleşik Devletleri'nin konsolosluk görevini üstlenmiştir.[19] Anadili İngilizce dışında, Rumca, Türkçe, İtalyanca ve Fransızcayı çok iyi bilen ve arkeolojiye meraklı küçük kardeş Frank Calvert ise, bir yandan ailenin ticaret işlerine yardımcı olurken,[20] 1874 yılından itibaren de Amerika'nın Çanakkale konsolosu olarak görev yapmaya başlamıştır.[21]

Calvert ailesinin Çanakkale'de konsolosluk olarak kullandıkları konakları dışında farklı yerlerde çiftlik evleri vardı. Bunlardan biri dayıları Lander'in Çanakkale Boğazı'na bakan Erenköy'deki eviydi. Bir diğeri ise Frederick Calvert'in, Avrupa'daki yeni tarım tekniklerini uygulamak için Truva'nın iç taraflarında satın aldığı ve Hisarlık'ın yaklaşık 3 km güneydoğusundaki Batak

---

[17] Marcelle Robinson, "Pioneer, Scholar, and Victim: An Appreciation of Frank Calvert (1828-1908)", *Anatolian Studies*, Vol. 44, British Institute at Ankara 1994, s. 153.

[18] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 17. Çanakkale'de Frederick Calvert'in mezar taşında 1846-1862 yılları arasında konsolos olarak görev yaptığı belirtilmektedir. (Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy: Frank Calvert, Excavator", *American Journal of Archaeology*, Vol. 99, 1995, s. 381.)

[19] Susan Heuck Allen, "Principally for Vases, Etc.": The Formation and Dispersal of the Calvert Collection", *Anatolian Studies*, Vol. 46, British Institute at Ankara 1996, s. 146.

[20] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 16-17; Rüstem Aslan, "İntepe (Erenköy)..., s. 7.

[21] Marcelle Robinson, *Schliemann's Silent Partner: Frank Calvert (1828-1908) Pioneer, Scholar and Survivor*, Xlibris Corporation, 2006, s 194; Susan Heuck Allen, *a.g.e.*, s. 34.

Çiftlik ya da Thymbra Farm olarak adlandırılan bölgede 1839 yılında yapılan çiftlikti.[22] Aynı zamanda Calvert'ler, Kilitbahir Kalesi'nin arkasında boğaz boyunca uzanan bir arazinin de sahibiydi.[23] Calvert'lerin sahip olduğu çiftlik ve arazilerin en önemli özelliği ise içerisinde barındırdığı tarih öncesi yerleşimlerdi. Nitekim Erenköy'de antik yerleşme *Ophyrneion*, Batak Çiftliği'nde de *Thymbra* vardı. Ayrıca, ilerleyen yıllarda dünyanın en önemli kazı alanlarından biri haline gelecek olan Truva/İlion da (Hisarlık Tepe) buraya çok fazla uzak değildi. Zaten bir süre sonra Hisarlık Tepe'nin bir bölümü de Frank Calvert tarafından satın alınacaktı.[24]

Yaşadığı coğrafyanın özellikleri, aslında bir diplomat olarak görünmesine rağmen Frank Calvert'i, hayatı boyunca gerçek tutkusu olan arkeolojiye yönlendirmiş; ağabeyleri daha ziyade ticari ve diplomatik faaliyetlerle uğraşırken, Frank Calvert ise Truva'daki çeşitli arkeolojik yerleri ziyaret eden bilim adamları ve diplomatların en fazla aradığı kişi haline gelmişti. Nitekim Calvert'in 1849 yılında Rus diplomat ve akademisyen Peter de Tchihatcheff'le görüşmesi, onun doğa bilime olan ilgisini daha da arttırmış;[25] Temmuz 1853'te ise Charles Thomas Newton'a (1816-1894) Pınarbaşı, Hisarlık, Ophryneion, Alexandria Troas, Kalafatlı ve Hanay Tepenin de dâhil olduğu çeşitli yerleri gezdirmişti.[26] Bu isimlerle tanışma Frank Calvert'e, Truva'nın yeri konusundaki tartışmalara katılma olanağı sağlarken,[27] bölgede gerçekleştirdiği kazılar sayesinde hatırı sayılır bir koleksiyonun da sahibi olmuştu.

---

[22] Marcelle Robinson, a.g.e., s. 52; Rüstem Aslan, "İntepe (Erenköy)...", s. 7.

[23] Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy...", s. 383-384.

[24] Marcelle Robinson, a.g.e., s. 463; Rüstem Aslan, "İntepe (Erenköy)...", s. 7. Frank Calvert, Truva harabelerinin yakınındaki kırk dönümlük arazisini 1899 yılında Müze-i Hümâyûn'a devretmiş ve bu nedenle kendisine üçüncü dereceden Osmanlı nişanı verilmiştir. (BOA, MF. MKT, 464/55, 4 Eylül 1899.)

[25] Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy...", s. 385-386.

[26] Charly Thomas Newton, *Travels and Discoveries in the Levant*, Vol. I, London 1865, s. 121-136.

[27] Susan Heuck Allen, "Principally for Vases...", s. 146.

Calvert, Truva'yı bulma ümidiyle gerçekleştirdiği ilk kazılarını ise Jean-Baptiste Chevalierden beri birçok araştırmacının Truva ile bağlantı kurduğu Pınarbaşı'nda gerçekleştirdi.[28] Ancak bu teorinin reddedilmesinde öncü olan Maclaren'in bölgeye yaptığı ziyaret ve 1863'te yayınlanan kitabı sonrasında,[29] Truva'yı Hisarlık'ta aramaya karar verdi. 1865 yılında kendisine ait arazide yaptığı kazıda Athena Tapınağı'nı keşfetmesine rağmen, kazılarını sürdürecek maddi olanaklardan yoksundu.[30] Bu nedenle aynı yıl British Museum'un Müdürü Newton'a bir mektup yazarak kazılarına destek istediyse de, girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.[31] Bu süreçte kazılarına belki de ara vermek zorunda kalacak olan Calvert'in Schliemann'la karşılaşması bir dönüm noktası oldu. Hisarlık'taki kazılarının finansmanı için tüm umudu artık, 1868 Ağustos'unda tanıştığı Heinrich Schliemann'dı.

C- Heinrich Schliemann'ın Truva'ya Gelişi ve İlk Kazı Denemesi

1- Tüccar ve Hayalperest: Heinrich Schliemann

Heinrich Schliemann, 6 Ocak 1822'de kuzey Almanya'nın küçük bir köyü olan Neubukow'da doğdu. Schliemann'nın babası yaşadıkları köyün papazı olarak çalışmaktaydı. Schliemann'ın çocukluk dönemi, doğduğu köyün yakınlarındaki Ankershagen'de geçti. Schliemann'ın Ankershagen'daki hayatı 1831 yılında annesinin ölümü ve alkolik olan babasının kilisedeki işinden atılması ile son buldu. Yaşadığı köyden çıkış yolları arayan Schliemann, ya-

---

[28] Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy...", s. 389.

[29] Charles Maclaren, The *Pain of Troy Described and the İdentity of Homer with the New Ilium of Strabo Proved, by Comparing the Poet's Narrative with the Present Topography*, Edinburgh 1863; Rüstem Aslan, "Başlangıcından Günümüze Troya Kazıları...", s. 169.

[30] David A. Traill, "Schliemann's Dream of Troy: The Making of a Legend", *The Classical Journal*, Vol. 81, 1985, s. 14.

[31] Marcelle Robinson, a.g.m., s. 158-159; Aynı Yazar, *a.g.e.*, 97;

kınlardaki Kalkhort kasabasında yaşayan amcasının yanına gidip, Neustrelizt'de kısa bir süre liseye devam ettiyse de okulu bitiremeden ayrıldı.[32]

Altı kardeşi olan ve anılarında çocukluk döneminin büyük fakirlik ve imkânsızlıklar içinde geçtiğini belirten Schliemann, eski Yunan kültürüne olan ilgisinin babasının ısrarı ve yardımıyla oluştuğunu söylemektedir. Özellikle babasının 1829 yılında Noel hediyesi olarak verdiği Ludwig Jerrer'in *Weltgeschichte für Kinder /Çocuklar İçin Dünya Tarihi* adlı kitabı Truva macerası için çıkış noktası olmuştur.[33] Eğitim olanakları elde edemeyen Schliemann, 14 yaşındayken beş yıl Fürstenber kasabasındaki bir dükkânda çıraklık yapar. Burada babasından bir parça öğrendiği eski Yunancaya olan ilgisi, özellikle de Homeros Destanı'na duyduğu hayranlık yeniden canlanır. Schliemann ondokuz yaşına geldiğinde Amerika'ya göç etmek istese de, babası engel olduğu için bu fikrinden vazgeçer. Bunun üzerine, muhasebe öğrenmek ve ticari deneyimini artırmak için Rostock kentine giden Schliemann, burada kısa bir süre geçirdikten sonra, 10 Eylül 1841'de Avrupa'nın önemli ticaret ve kültür kenti Hamburg'a göç eder.[34] Hamburg'dan çok etkilense de dünyayı gezip ticaretle zengin olmak isteyen Schliemann, Venezuela'ya gitmek için bir gemiyle yola çıkmışsa da, gemi fırtına nedeniyle Hollanda sahillerinde karaya oturunca, bu hayali de

---

[32] Justes Cobet, "Schliemann Homeros'u Okuyor", *Düş ve Gerçek Troya*, Yayına Hazırlayan: Manfred Korfmann, İstanbul 2001, s. 112-117.

[33] Christiane Zintzen, "Heinrich Schliemann, Gerçek ve Kurgu Arasında Bir Gezgin", *Düş ve Gerçek Troya*, Yayına Hazırlayan: Manfred Korfmann, İstanbul 2001, s. 430-439. David Traill, Schliemann'ın anılarında çocukluk dönemi ile ilgili yazdıklarının tümüyle gerçek olamayacağını belirterek, bu anıların Schliemann'nın kendi hikâyesini kamuoyunda güçlendirmek için bilerek yazdığını öne sürmektedir. (David A. Traill, *Schliemann of Troy: Treasure and Deceit*, New York 1995, s. 14-35.)

[34] Justes Cobet, a.g.m., s. 124.

sona erer.[35] Venezuela gezi planı gerçekleşmese de, bu kaza ona Amsterdam yolunu açmıştır. 1844 yılında ticari kariyerinde büyük rol oynayacak olan Amsterdam'da, Schröder & Co. firmasında, yazışmalar ve muhasebeden sorumlu olduğu bir iş bulur. Bu iş sırasında yabancı dil bilgisinin ne kadar önemli ve faydalı olduğunu anlayan Schliemann, burada çalıştığı iki yıl içinde İngilizce, Fransızca, Felemenkçe, İspanyolca, İtalyanca, Portekizce ve Rusça öğrenir ve bu ülkelerle olan ticari yazışmaları ülkelerin kendi dillerinde gerçekleştirir. Başarılı faaliyetleri nedeniyle çalıştığı firma tarafından 1846 yılında temsilci olarak dönemin önemli ticaret merkezi olan St. Petersburg'a gönderilir. Schliemann ticari spekülasyonların yanı sıra, çay, kahve, şeker ve ahşap ticaretiyle bir yıl içinde büyük bir servete sahip olur.

1850-1852 yılları arasında, Sacramento'da altın madeni işletirken ölen kardeşi Ludwig'in işlerini düzenlemek için Kaliforniya'da kalan Schliemann, bu dönemde altın ticaretiyle servetini ikiye katlar.[36] Amerika dönüşünde, 1853 yılında Moskovalı tüccar bir ailenin kızı Ekaterina Lyschin ile Rus-Ortodoks geleneğine göre evlenir. Schliemann'ın bu evliliğinden üç çocuğu olur: Sergej (1855), Natalia (1858) ve Nadezhda (1861).[37] Schliemann, evliliği sonrasında Avrupa ve diğer kıtalara geziler gerçekleştirir. Kuzey Afrika, Çin, Japonya, Hindistan ve Kuzey Amerika gezileri bunlar arasında belli başlı olanlardır. Bu gezilerinden Çin ve Japonya gezisi ile ilgili anılarını 1867 yılında Paris'te yayımlamıştır.[38] Ancak Schliemann hayatında dönüm noktası olan geziyi 1858 yılında yapmıştır. Stockholm, Kopenhagen, Berlin, Frankfurt, Roma, Napoli, Messina, Malta, İskenderiye, Kahire, Kudüs, İzmir ve Atina gezileri ve sonrasındaki deneyimler Schliemann'ı çok etkilemiş-

[35] Gert Jan van Wijngaarden, "Heinrich Schliemann Bilim Adamı veya Romantik?", *Troya Kent Homeros ve Türkiye*, W Books Yayınları, Amsterdam 2012, s. 129-131.

[36] David A. Traill, a.g.e., s. 24.

[37] David A. Traill, a.g.e., s. 25.

[38] Heinrich Schliemann, *La Chine et le Japon au Temps Present*, Paris 1867.

tir.[39] Schliemann 1863 yılında St. Petersburg'daki tüm işini bırakarak kendisini Eski Çağ bilimine adamaya karar verir. 1866 yılında Paris'de arkeoloji ve filoloji eğitimi almaya başlayan Schliemann'ın 1868 yılında çıktığı Batı Anadolu gezisi ona, bir yandan bu gezideki araştırmalarından yola çıkarak yazdığı tezle Rostock Üniversitesi'nden doktor unvanını almasını,[40] diğer yandan ise Truva çalışmaları için dönüm noktası olacak olan Frank Calvert'le tanışmasını sağlar.

2- Schliemann'ın Frank Calvert'le Tanışması: 1868

1868 yılının bahar ayında Schlieman'ın çıktığı Yunanistan ve Batı Anadolu gezisinin ilk durağı Korfu'dur. Buradan İthaka adasına giden Schliemann, orada Odysseus'un sarayını bulmayı düşünmüşse de bir sonuç elde edememiştir. Antik dönem kaynakları ve özellikle Homeros okumalarıyla devam eden gezideki ikinci durak Atina'dır. Atina ve Argolis bölgesini daha önce ziyaret eden gezginlerin yazdıklarını yoğun bir şekilde inceleyen Schliemann, buradan asıl hedefi olan Truva Ovası'na doğru yola çıkmıştır. Schliemann'ın amacı, o dönemde Homeros araştırmacıları ve diğer bilim adamlarının hararetle tartıştıkları Pınarbaşı'daki yerleşmenin Truva olup olmadığını kazarak anlamaya çalışmaktı:

"*Sonunda hayatımın düşünü gerçekleştirme, derin ilgi duyduğum olayların yerini görme, serüvenleri çocukluğumun hayallerini süsleyen ve beni avutan kahramanların anavatanını dilediğim gibi ziyaret etme imkânı doğmuştu. Böylece 1868 Nisan'ında yola çıkarak, Roma ve Napoli yoluyla, Korfu, Kefalonia ve İthaka'ya gittim. Bu meşhur adayı, dikkatlice araştırdım. Burada yalnızca Odysseus'un şatosu denen kulede Aetos Dağı'nın tepesinde kazı yaptım. Orada bulunduğum sürede Odysseia'daki verilerle adada-*

[39] Heinrich Schliemann, *Ilios the City and Country of the Trojans*, New York 1881, s. 18.

[40] David A. Traill, "Schliemann's American Citizenship and Divorce", *The Classical Journal*, Vol. 77, No: 4, 1982, s. 336.

ki yerlerin tümüyle birbirini tuttuğunu gördüm. Daha sonra Peloponnes'i ziyaret ettim ve özellikle Mykenai kalıntılarını inceledim...[Ardından] Atina'yı ziyaret ettim ve Çanakkale için Pire'den yola çıkarak. Truva Ovasının güney ucundaki Pınarbaşı'na gittim."[41]

Truva'yı bulmak üzere, ilk kez 1868 yılının Ağustos ayında Çanakkale'ye gelen Schliemann, Truva'yı Hahn, Ziller ve birçok araştırmacının görüşleri doğrultusunda, Pınarbaşı Köyü yakınlarındaki Ballıdağ'da bulacağına inanıyordu. Fakat bölgede yaptığı araştırmalarda hiç bir sonuç elde edemedi:

"*Pınarbaşı'ndan Ege'ye kadar olan uzaklık, düz bir hat üzerinde, tam sekiz mildir. Buna karşın İlyada'nın verileri İlion'dan Ege'ye olan uzaklığın daha kısa olduğunu ve en fazla üç mili geçemeyeceğini kanıtlar gibi görünür. Aynı şekilde Truva Pınarbaşı'nda bulunmuş olsa, Akhilleus Hektor'u Truva surları çevresinde, ovada kovalayamazdı. Bu nedenle Homeros'un Truva'sının büyük olasılıkla burası olamayacağına kanaat getirdim.*"[42]

Büyük hayal kırıklığı içinde gemiyle Atina'ya geri dönmek için Çanakkale'ye giden ve gemiyi kaçırınca iki gün kentte konaklamak zorunda kalan Schliemann'ın şansı, 15 Ağustos 1868 tarihinde Frank Calvert'le tanışmasıyla değişti.[43] Schliemann'la yaptığı görüşme sonrasında ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlayabileceğini düşünen Calvert, Hisarlık'ın *Homeros'un Truva'sı* olduğuna dair kanıtları Schliemann'a gösterdi. Schliemann Calvert'le yaptığı görüşmeyi 16 Ağustos'ta günlüğüne şu şekilde not etmişti:

"*Dün, Homeros Truva'sının başka yerde, Hisarlık'ta, olduğunu düşünen ünlü arkeolog Frank Calvert ile tanıştım. Orada şiddetle kazı yapmamı öneriyor ve bütün höyüğün insan yapımı*

---

[41] Heinrich Schliemann, *Ilios the City*..., s. 18.

[42] Heinrich Schliemann, *Ilios the City*..., s. 19.

[43] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 8; David A. Traill, "Schliemann's Dream of Troy...", s. 14-15.

olduğunu söylüyor. O bana ayrıca, kazıları süresince bulduğu, geniş vazo koleksiyonunu ve diğer antikaları gösterdi."[44]

Calvert'in söylediklerinden etkilenen Schliemann Hisarlık konusunda ikna olmuştur ve Ballıdağ'da yaşadığı yenilginin bir nevi zafere dönüşmesinden de oldukça memnundur.[45] Yaşadığı heyecanı 22 Ağustos 1868 tarihinde kız kardeşine yazdığı mektupta şu cümlelerle paylaşır:

"...Gelecek Nisan'da [1869] tüm Hisarlık Tepesini kazmaya niyetliyim, orada Pergamos'u yani Truva'nın kalesini bulacağımı düşünüyorum..."[46]

Schliemann, Calvert'le görüştükten sonra 1868 Eylül'ünde Paris'e dönmüştü. Calvert'le bağını koparmak istemeyen Schliemann, bir teşekkür mektubuyla birlikte, Çin ve Japonya'ya yaptığı seyahatine ait gözlemlerini içeren kitabının bir de kopyasını gönderdi.[47] Calvert de Schliemann'ın kazı çalışmalarına bir an önce başlaması için istekliydi. Bu isteğini 23 Aralık 1868 tarihinde Schliemann'a yazdığı mektupta son derece net cümlelerle ifade etmiştir:

"Hisarlık konusunda sana sözümü verdim ve şimdi ferman dışında istediklerimizi yapmak konusunda bir engel kalmadı".[48]

Schliemann, yapmayı tasarladığı kazıya ilişkin hayallerinin çok ötesinde bir destekçi bulduğunun farkındaydı. Paris'te bulunduğu süre içerisinde büyük heyecan yaşamış, planlar yapmıştı. 26 Aralık 1868 tarihinde Paris'ten Calvert'e gönderdiği uzun mektupta, kafasını kurcalayan birçok şeyi sordu:

---

[44] Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy...", s. 393; Susan Heuck Allen, "Principally for Vases...", s. 151.

[45] Susan Heuck Allen, "A Personal Sacrifice in the Interest of Science: Calvert, Schliemann and the Troy Treasures", *The Classical World*, Vol. 91, No: 5, 1998, s. 347.

[46] David A. Traill.a.g.e., s. 56; Susan Heuck Allen, *a.g.e.*, s. 116.

[47] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 116.

[48] Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy...", s. 394.

"Geçen 1'inde ve 11'inde göndermiş olduğunuz ve kendi çalışmamda da büyük ölçüde kullandığım çok ilginç ve değerli yazınıza kısa zamanda teşekkür edemediğimden dolayı özür dilerim. Şimdi rapor da hazırlanmış durumda. Fakat şu andan itibaren Petersburg'a hareket edip 2 Ocak'ta ailemi görmeye karar verdiğimden, Ocağın ortasından önce gösteremeyeceğim. Kitapta büyük ekol Frank Calvert adının -arkeoloji bilimi bu ilginç kazıları ona borçludur- diye geçtiğini göreceksiniz. Size büyük bir zevkle, Hisarlık'taki tüm höyüğü kazacağımı haber veriyorum. Lütfen bana bazı bilgiler veriniz:

1- Çalışmaya en uygun olarak hangi tarihte başlayabilirim?

2- Bahardan önce başlamak uygun olmaz mı?

3- Ateşlenmeye karşı çok hassasımdır. Baharda da ateşlenme ihtimalim var mı?

4- Hangi ilaçları yanıma alayım?

5- Berberimde yardımcı götürmem gerekir mi? Yoksa Atina'da güvenilir birini bulabilir miyim? Türkçe konuşan güvenilir bir Rum daha mı iyidir?

6- Marsilya'dan çadır, demir somya ve yastık alayım mı? Truva'daki tüm evler haşere dolu.

7- Yanıma almamı önereceğiniz tüm gerekli eşyayı, ne tür aletler gerektiğini tam olarak bir rapor halinde veriniz lütfen.

8- Tabanca, bıçak ve sustalı temin edeyim mi?

9- Arazi sahipleri tepeyi kazmamam için engel olabilirler mi?

10- Yeteri kadar işçi bulabilir miyim? Nereden ve ne kadar ücretle bulabilirim?

11- Kaç tane işçi alayım? Rum mu yoksa Türk mü daha iyidir?

12- Tepeyi ne kadar zamanda kazabileceğimi düşünüyorsunuz?

13- Ne kadar masraf olur?

14- İlk önce tünel açmamı istiyorsunuz. Fakat bunun pratik bir yöntem olacağından şüpheliyim. Çünkü tepenin içinde antik tapınak ve duvarlara ait kalıntılar yer almaktadır ve bu devasa taşlar tünel açmak için engel olurlar.

15- Tepenin doğal olmadığını gösteren deliller nelerdir?

16- Ölçüleri 700 ayak kare olarak vermişsiniz; bir Fransız uzunluğu 26 ½ ayak ve genişliğini de daha fazla olarak algılamış. Fakat ben sizin uzunluğu ve genişliği eşit olarak, yani 700 ayak olarak hesapladığınızı tahmin ediyorum. Bu, Fransız hesaplarına göre 490.000 ayak kare eder. Fakat ben kitabımda genişlik ve uzunluk için 233 m. gösterdim ve bu da yaklaşık 54.000 metre kare ediyor.

17- Tepe'de hangi yüksekliğe kadar çalışabiliriz?

18- Ben en iyi yöntemin, Çanakkale'de bir şubeye transfer yapabilecek, İstanbullu bir bankerden kredi almanın olduğunu düşünüyorum. Böylece ihtiyacım olduğu zaman Çanakkale'den çekebilirim.

19- Çanakkale'de korunmak için en iyi şapka hangisidir?..."[49]

Schliemann ve Calvert arasındaki mektuplaşmalar artık kazı yapma konusunda uzlaşıldığını gösteriyordu. Ancak, kazı yapılacak arazinin bir kısmına sahip olan Calvert için önemli bir husus daha vardı; kazılardan çıkacak olan eserler nasıl paylaşacaktı:

"*Höyüğün bir kısmının sahibi olmak için çok zaman harcadım ve bunu da orayı kazmak için yaptım. Fikirlerim Truva'nın*

[49] Ufuk Esin, *Heinrich Schliemann, Kazı Raporları ve Mektuplarından Seçme Parçalarla*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul 1991, s. 62.

duvarlarını bulmak ve de ortaya çıkacak olan mermerler, sikkeler vs. gibi antik eserler bularak, kazının masraflarını ve tarlanın değerini karşılamak. Çünkü kazı yapıldıktan sonra tarla tarıma uygun olmayacak. Truva'nın surlarını bulma isteğinizi bana söylediğinizde ben hemen buna rıza gösterdim. Çünkü gerçeği söylemek gerekirse şu anda höyüğü kazmak için gereken meblağı karşılayamam. Ve de genel olarak anlaşıldığı gibi siz bunun aksine bir şey söylemediğiniz için bulunan eserler mülkün sahibinde kalacaktır. Yine de orta yolda sizinle buluşmak isterim. Eğer bunu kabul ederseniz ki oda şudur, bulunan eserlerin yarısı benim malım olacaktır."[50]

2- Schliemann'ın Hisarlık'taki İzinsiz Kazıları: 1870

Schliemann kız kardeşine yazdığı mektupta, Hisarlık'taki kazılara 1869 yılında başlayabileceğini belirttiyse de, o yıl yaşadığı ailevi sorunlar nedeniyle Truva'ya gelemedi. Bu dönemde kendisini meşgul eden mesele, uzun süredir hayalini kurduğu Yunan bir kızla evlenmekti. Ancak bu hayalini gerçekleştirebilmek için öncelikle uzun süredir anlaşamadığı Rus eşi Katerina'dan boşanması gerekiyordu. Araştırmaya başladığında boşanmak için en uygun şartların Amerika'da olduğunu keşfetti. Bu nedenle Paris'ten ayrılarak, 27 Mart 1869'da New York'a gelen Schliemann, zengin bir tüccar olmasının getirdiği ayrıcalıkla, 2 gün içerisinde, Amerikan vatandaşlığına geçti.[51] 1 Nisan 1869 tarihinde boşanma davalarının daha kolay görüldüğü Indianapolis'e giden Schliemann,[52] 5 Nisan

---

[50] Calvert'in 3 Şubat 1868 tarihli mektubu. Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy...", s. 394.

[51] David A. Traill, a.g.e., s. 60. David A. Traill, Schliemann'ın Amerikan vatandaşlığına kısa sürede geçmek için kendisi adına yalancı şahitlik yapan bir kişiye rüşvet verdiğini belirtmektedir. (David A. Traill, "Schliemann's Mendacity: A Question of Methodology", *Anatolian Studies*, Vol. 36, British Institute at Ankara 1986, s. 93.)

[52] Eli Lilly, *Schliemann in Indianapolis*, Indiana Historical Society, 1961, s. 14.

günü Marion Mahkemesi'ne boşanma dilekçesini verdi.[53] 30 Haziranda gerçekleşecek dava öncesi, yargıçları ülkeye yerleştiğine inandırmak için ise 1.125 dolara bir ev satın aldı ve bir fabrikaya da 12.000 dolar yatırdı.[54]

Schliemann, Amerika'da bir yandan bu işlemlerle uğraşırken, diğer taraftan da kendisine uygun bir eş aramaya başlamıştı. Bununla ilgili olarak Atina'da bulunan eski dostu Theokletos Vimpos'a 13 Nisan 1869'da yazdığı mektubunda, melek karakterli Yunanlı bir kadınla evlenmek isteğini tekrarlayan Schliemann,[55] gelin adayını ise Vimpos'un kendisine gönderdiği fotoğraflar arasından seçti: *Sophia Engastromenos*. Schliemann'ın, Vimpos'un yeğeni ve henüz 18 yaşında olan Sophia ile ilgili düşünceleri ise oldukça ilginçti:

"*Karakteri benimle tamamen uyuşan ve ilimlere benim kadar büyük bir sevda duyma yeteneğine sahip bir kadının bana saygı gösterebileceğini düşünüyorum. Hayatı boyunca benim öğrencim olarak kalacağı için, öncelikle beni seveceğini umuyorum, çünkü aşk saygıdan doğar: ayrıca ben de iyi bir öğretmen olmaya çalışacak ve tüm boş zamanlarımı onun filoloji ve arkeoloji bilgileri edinmesine yardımcı olmaya hasredeceğim.*"[56]

Schliemann, artık yeni eşini bulmanın heyecanı içerisinde mahkeme sonucunu beklemeye başladı. 30 Haziran'da Indianapolis'te gerçekleşen mahkemede her şey umduğu gibi gitmiş ve sorunsuz bir şekilde boşanmıştı. İşlemlerin tamamlanabilmesi için yaklaşık iki hafta daha Amerika'da kaldı ve Temmuz ortalarında New York'tan gemiyle ayrılarak, 24 Temmuz 1869'da

---

[53] David A. Traill, "Schliemann's American Citizenship...", s. 337.

[54] Eli Lilly, a.g.e., s. 49-50; David A. Traill, "Schliemann's American Citizenship...", s. 338.

[55] David A. Traill, a.g.e., s. 66.

[56] Herve Duchene, *Truva Hazineleri veya Schliemann'ın Düşü*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, Mart 2005, s. 48-49.

Fransa'ya döndü.[57] Evlilik hazırlıklarına süratle başlayan Schliemann, Sophia ile 23 Eylül 1869'da evlendi. Ardından Napoli, Roma, Floransa, Venedik ve Münih'i kapsayan bir geziye çıkan Schliemann ve Sophia, ancak 1870 Şubat ayı ortalarında Atina'ya dönebilmişti.[58]

Schliemann ailevi meselelerle uğraşırken, Çanakkale'de bulunan Frank Calvert ise Hisarlık için kazı izni almaya çalışıyordu. Ancak 1869 yılı Osmanlı Devleti açısından da eski eserlerle ilgili yeniden yapılanmanın başladığı yıllardı. İstanbul'da kurulan Müze-i Hümâyûn ve ilk kez çıkarılacak olan Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin hazırlıkları nedeniyle Osmanlı Devleti, kazı izinlerini bekletiyor veya hiç vermiyordu. Nitekim 18 Ocak 1869 tarihinde yaptığı kazı başvurusu, İngiliz elçisi William H. Wrench'in araya girmesine rağmen reddedilen Calvert, 1869 senesinin tümünü bir yandan kazı izni için gerekli olan diplomatik girişimlerle, diğer taraftan ise kendisine bu konuda sürekli sorular soran Schliemann'ı sakinleştirmeye çalışarak geçirmek zorunda kaldı.[59]

Atina'ya döndükten sonra Calvert'ten beklediği haberi bir türlü alamayan Schliemann, önce Syros, Delos, Naksos ve Santorini'yi de kapsayan kısa bir geziye çıktı. Atina'ya tekrar döndüğünde kazı iznine ilişkin hala bir gelişme yoktu. Daha fazla beklemeye tahammülü kalmayan Schliemann, ani bir kararla Çanakkale'ye gitmeye karar verdi.[60] Aslında bu seyahati karısı Sophia ile birlikte yapmayı planlamışsa da, onun bu öneriyi reddetmesi üzerine, 8 Nisan 1870'de Çanakkale'ye tek başına geldi. Doğrudan Frank Calvert'in yanına giderek, son gelişmeler hakkında bilgi alan Schliemann'ın amacı bir an önce araştırmaya başlayabilmekti. Nitekim Calvert'in ferman almadan kazı yapmaması yönündeki

[57] David A. Traill, a.g.e., s. 63.
[58] David A. Traill, a.g.e., s. 72-74.
[59] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 118-119.
[60] David A. Traill, a.g.e., s. 72-75.

uyarısını dikkate almayan ve 9 Nisan 1870 tarihinde Hisarlık'taki ilk kazısına başlayan Schliemann,[61] Calvert'in bu konudaki uyarısında ne denli haklı olduğunu kısa süre içerisinde anlayacaktı. Zira Kumkaleli iki Türk'ün sahibi olduğu arazide başladığı kazılarını, sahiplerinin itirazı ve araziyi satmak istememeleri nedeniyle durdurmak zorunda kalacaktı:

"Bu kazılara Kumkale'deki iki Türk'ün arazisi olması nedeniyle devam edemedim. Bunlar arazide sürülerini otlatıyorlardı. Bana 12.000 kuruşluk tazminat ödediğim ve yasal bir antlaşmayla kazıların bitiminden sonra kazdığım yerleri tekrar kapatacağımı taahhüt ettiğim takdirde, çalışmalarımı devam ettirmek için izin vereceklerini söylediler."[62]

Bununla birlikte, yaptığı bu ilk kazılarda elde etmiş olduğu veriler, 21 Nisan 1870 tarihinde yakın dostu Yargıç Plato'ya gönderdiği mektupta belirttiği gibi, Schliemann'ı oldukça heyecanlandırmıştı:

"... Tepenin üst kısmında, çok sayıda derin ve çok geniş çukurlar açtım ve 15 ayak derinliğe ininceye dek eski yapılara ait duvarlar üzerinde saray ve tapınaklara ait kalıntılar buldum. Böylece 6 ayak genişliğinde olağanüstü bir yapı tarzı ortaya çıktı. 7.5 ayak daha derine indiğimde ise bu duvarların, 8.5 ayak kalınlığında başka bir duvar üzerinde yer aldıklarını gördüm. Bunlar herhalde Priamos Sarayının veya Minerva tapınağının duvarları idi. Fakat arazinin sahipleri olan iki Türk ile sürekli anlaşmazlık içindeyim ve ne yazık ki, belki hemen yarın çalışmalarımı durdurmak zorunda bırakılacağım. Fakat tepeyi satın almak için elimden geleni yapacağım ve Priamos'un tüm Pergamos'unu kazana kadar

---

[61] Susan Heuck Allen, "Finding the Walls of Troy...", s. 397; David A. Traill, a.g.e., s. 78.

[62] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains. A Narrative of Researches and Discoveries Made on the Site of Ilium and in the Trojan Plain*, London 1875, s. 58-59; Ufuk Esin, *a.g.m.*, s. 182.

içim rahat etmeyecek. O zaman bana oraya kadar eşlik ederseniz sevinirim.

... Truva'daki kazılarla ilgili kesin raporu herhalde Paris'teki Fransız Enstitüsü'ne yollayacağım, belki de bir Alman gazetesine de çevirisini..."[63]

Ç- Schliemann'ın Truva'da Gerçekleştirdiği Kazılar (1871-1873)

1- Schliemann'ın Kazı İzni Alması: 29 Haziran 1871

Schliemann'ın gerçekleştirdiği yasadışı kazıya ait raporunu, 24 Mayıs 1870 tarihinde Almanya'da Augsburger Allgemeine Zeitung gazetesinde yayınlaması kendisi için bir saygınlık sağlamışsa da; bu kazının Osmanlı yöneticilerince öğrenilmesi, özellikle Calvert için olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Schliemann'la tanıştığından beri mümkün olan tüm şartları zorlayarak kazı izni almaya çalışan, kişisel kütüphanesiyle evini onun hizmetine sunan Calvert, Schliemann'ın Truva'daki yasa dışı çabaları ile ilişkilendirilmekteydi. Osmanlı hükümeti, haklı olarak onun Schliemann'ın ihlallerinin bir parçası olduğunu düşünüyordu. Nitekim bu olaydan kısa süre önce Calvert, kendisine ait eserleri İstanbul'da yeni kurulan müzeye satmak için görüşmelere başlamışsa da, Schliemann'ın izin almadan gerçekleştirdiği kazı ve ardından yayımladığı makale nedeniyle müze yetkilileri müzakerelerden geri çekilmişti. Calvert yıllardır bölgede yaptığı kazılarla oluşturduğu koleksiyonunu, Osmanlı Müzesine satma şansını kaybetmiş, üstelik hükümet izin almadan bir daha kazı yapmaması konusunda kendisini uyarmıştı.[64] Ağustos 1870'de Schliemann'a yazdığı mektupta Calvert, Türk

[63] Ufuk Esin, a.g.e., s. 62-63.
[64] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 133.

hükümetinin kazı izni verme konusunda artık oldukça isteksiz olduğunu belirtiyordu.[65]

Schliemann açısından da durum pek farklı değildi. Yaptığı izinsiz kazı Osmanlı yöneticilerini oldukça rahatsız etmiş ve bir anda tüm dikkatler Schliemann üzerine çevrilmişti. Zira o tarihlerde eski eser kaçakçılığını önlemek ve kazıları belli kurallara bağlamak üzere yürürlüğe konulmuş olan 1869 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesinin 1. maddesi, kazı yapmak isteyenlerin uymak zorunda olduğu kuralı tartışmaya mahal bırakmayacak netlikte düzenlemekteydi:

"*Bundan böyle Osmanlı Devleti'nde eski eser araştırması yapmak isteyenler, öncelikle Maarif Nezâreti'ne müracaat etmek zorunda olup, resmen izin almadıkça, hiçbir tarafta eski eser araştırması yapamayacaklardır.*"[66]

Bu maddeye göre önce Maarif Nezâreti'nden izin alması gereken Schliemann yürürlükte bulunan nizamnâmeyi açıkça ihlal etmiş ve Hisarlık arazisinde kaçak kazı yapmıştı. Üstelik kazı yaptığı araziyi satın almaya çalışan Schliemann, 1869 Nizamnâmesi'nin 3. maddesindeki "*Bir adamın mülkü içinde çıkan eski eserler kendisinin malı olacaktır*" hükmünü de kendi lehine kullanmak istiyordu. Bu amacında başarılı olması halinde, Osmanlı Devleti buradan çıkacak olan eserlerde hak sahibi olamayacaktı. Bu planını devreye sokmak için Aralık 1870'te tekrar Çanakkale'ye gelen Schliemann'ı bir sürpriz beklemekteydi. Maarif Nâzırı Safvet Paşa, söz konusu arazinin müze adına sahiplerinden satın

---

[65] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 134. Schliemann ise bu durumu, "*...Kazılarımın sürmesi için gerekli olan fermanın verilmesi sırasında büyük zorluklarla karşılaştım. Bu sırada Türk hükümeti İstanbul'da yeni açılmış olan müze için eser topluyordu ve bu nedenle Sultan kazılara artık izin vermiyordu.*" sözleriyle değerlendirmiştir. Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains...*, s. 59; Ufuk Esin, a.g.m., s. 183.

[66] Nizamnâmeyle ilgili geniş bilgi için birinci bölüme bakınız.

alınmasını sağlamıştı.[67] Yıllar sonra, 1876'da Babıâli'ye gönderilen tezkirede Safvet Paşa, bu süreci şu şekilde anlatacaktı:

"*Amerika Devleti tebaasından Doktor Schliemann, Kale-i Sultâniye civarında bulunan Hisarlık isimli arazide, meşhur Truva harabelerini keşfetmek arzusunda bulunduğunu ve bu harabelerin bulunduğu otuz kırk dönüm yeri de sahibinden beş bin kuruş bedel ile satın alacağını ifade etmişti. Bunun üzerine, Schliemann'a haber verilmeden derhal tarafımdan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine telgraf çekilerek, adı geçen arazinin Müze-i Humâyûn adına hızlı bir şekilde satın alınması kararını bildirdim ve sahibi buldurularak arazi üç bin kuruş bedel ile satın alındı.*"[68]

Schliemann böylece, izin verilse dahi, artık kazılarını mülkiyeti devlete ait olan arazi üzerinde yürütmek, dahası bulduğu eserleri müzeye vermek veya paylaşmak zorundaydı. Gerçekleştirmek istediği oyunun farkına varılarak önlem alınması, Schliemann'ı çok sinirlendirmişti. Haberi aldıktan sonra dönemin Müze Müdürü Goold'un[69] yanına giden ve Maarif Nâzırı Safvet Paşa hakkında çok ağır ifadeler kullanan Schliemann, o gün yaşadıklarını bu olaydan yaklaşık üç yıl sonra, 19 Haziran 1873'te, Müze Müdürü Dethier'e yazdığı mektupta şöyle açıklamıştı:

"*...Truva arazisi hükümetiniz tarafından çok alçakça, skandal olacak şekilde benden çekilip alındı. Kumkaleli iki sahibinden satın alabilmek için bir buçuk yıl pazarlık ettim, sonunda 5000 kuruşta anlaştık. Ferman elime geçer geçmez onlara ödemeyi taahhüt ettim. O zaman Maarif Nâzırı Safvet Paşa'ya gittim. Benden arazi hakkında bütün ayrıntıları aldı ve sekiz gün sonra tekrar*

---

[67] BOA, İ.HR., 14863, Lef 1, 20 Haziran 1871.

[68] BOA, MF.MKT., 34/30, 25 Şubat 1876.

[69] Mekteb-i Sultâni'de dersler veren ve 1869'da kurulan Müze-i Hümâyûn'un ilk müdürü olan Goold ile ilgili olarak Remzi Oğuz Arık, Schlieman'ın bir mektubunda Goold'a önünü ardını düşünmeden adeta sövdüğünü belirtir ve şu şekilde devam eder: "*Schliemann'ın mektubunda, Goold'un hizmet ettiği devlet hakkında en ufak bir saygı kokusu bulunmadığını ibretle kaydedelim.*" (Remzi Oğuz Arık, a.g.e., s. 1.)

gelmemi rica etti. Tekrar gittiğimde arazinin hükümet adına 3000 kuruşa satın alındığını ve kazıya izin verilebilmesi için ne bulunursa kendisine verilmesinin şart olduğunu bildirdi. Bu sözleri işitince isyan ettim ve selefiniz Mr. Goold'un huzurunda Safvet Paşa'ya ***böyle güvenilmez, böyle alçak, böyle köpek, böyle ihtiraslı*** *bir Maarif Nâzırına sahip olduğu için bu zavallı memlekete acıdığımı söyleyerek çok ileri gittim ve bir daha dönmemek üzere orayı terk ettim..."*[70]

Aslında Schliemann dönmemek üzere odadan çıktığını belirtmişse de, "*...hayatımın en büyük hayalini gerçekleştirme arzusu birkaç ay sonra kızgınlığıma üstün geldi...*" diyerek kazı izni almak için çalışmalarına devam kararı almıştı. Bu nedenle diplomatik girişimlerin yanı sıra, ikna edici olacağını düşündüğü yeni bir planı uygulamaya koyan Schliemann, 6 Ocak 1871'de Maarif Nâzırı Safvet Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Schliemann bu mektupta oldukça nazik cümleler kullanmıştı:

"*Ekselanslarından arz ve talep ettiğim Truva ovasında tarihi, bilimsel araştırmalar yapabilmem için gerekli olan izindir. İsteğim toprak altındaki antik sanat eserlerini aramak değildir. Hayır, bu tip kazılar beni ilgilendiren tarihi araştırmaya yabancıdırlar ve bu siz Ekselanslarına, Osmanlı Müzesi vasıtasıyla gönderdiğim kitabın sahifelerine bakmakla anlaşılabilir.*

Benim tek isteğim tarihi bir olguyu ortaya çıkarmaktır. Bu olgu hakkında bazı tanınmış tarihçi ve coğrafyacılarla aynı fikirde değilim ve tüm Avrupa'ya benim görüşümün doğru olduğunu ilan ediyorum. Sadece Ekselanslarının izni, ele aldığım bu tarihi anıtın

---

[70] Duygu A. Günay, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivinden Schliemann'ın Bir Mektubu", *Light on Top of the Black Hill.: Studies Presented to Halet Çambel-Karatepe'deki Işık. Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, Yayına Hazırlayan: Güven Arsebük-Machteld J. Melling-Wulf Schirmer, Ege Yayınları, İstanbul 1998, s. 64.

gerçekleşmesini sağlayabilir. Ekselanslarına büyük umut ve saygıyla başvurmamın nedeni budur."[71]

Planladığı oyunu sürdürmeye devam eden Schliemann, Maarif Nâzırı Safvet Paşa'ya 18 Haziran 1871 tarihinde bir mektup daha gönderdi. Bu kez arazinin Safvet Paşa tarafından satın alınmasını öven Schliemann, amacının hazine bulmak olmadığını ve kazı için gerekli olan tüm masrafların kendisi tarafından karşılanacağını belirterek, bulacağı eserleri müze ile yarı yarıya paylaşmayı teklif etti:

"*Ekselanslarına benim için çok önemli olan bir konuda bir teklif sunmak cesaretinde bulunuyorum. Çanakkale yakınlarında Truva'da araştırmalar yaparak, eğer mümkünse, eski Kral Priam'ın Pergamos'unun gerçek durumunu ortaya çıkarmak istiyorum. Hisarlık'taki yapmış olduğum bazı kazılar sonucunda Truva kentinin Pergamus kısmını bulduğumu sanıyorum. Toprak sahipleriyle karşılaştığım zorluklar siz Ekselansları sayesinde giderildi. Ekselansları ben hazine bulmayı beklemiyorum. Araştırdığım çağ bu tür buluntular için çok eski. Benim işim Homer'in yazılarının arkeolojik kontrolünü yapmak. Eğer kıymetli bazı eserler bulmak gibi bir şansım olursa bunları paylaşmaktan sevinç duyarım: yarısının müzeye, yarısının bana verilmesi şeklinde. Böylece harcamalarımın karşılığını almış olurum. Bu eşit paylaştırma müze temsilcisi önünde yapılır ve benim hakkım olan kısmı almam için yetki verilir. Ekselanslarından bu kazıları yapmak için hiçbir parasal destek istemiyorum ve bütün sorumlulukların bana ait olduğunu bildiriyorum...*"[72]

Schliemann'ın teklifi, gerekli önlemleri aldığını düşünen Osmanlı yönetimi açısından da kabul edilebilir hale gelmişti. Üstelik iznin verilmesi hususunda, İstanbul'daki ABD Büyükelçisi

---

[71] Ufuk Esin, a.g.e., s. 63.

[72] David A. Traill, a.g.e., s. 86; Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 137; Ufuk Esin, a.g.e., s. 63.Ufuk Esin, *a.g.m.*, s. 182.

Wyne McVeagh ile ABD elçilik sekreteri John P. Brown da devreye girmiş ve Schliemann'ın tanınmış bir kişi olduğu, Amerika Sefareti'nce Osmanlı yönetimine iletilmişti.[73]

Bunun üzerine Maarif Nezâreti, verilecek iznin şartlarını içeren tezkireyi 19 Haziran 1871 tarihinde Sadârete sundu ve kazı için gerekli olan izin 29 Haziran 1871 tarihinde yayınlanan irâde ile verildi.[74] Hisarlık arazisinde yapılacak olan çalışmaların bilim açısından önemine vurgu yapılan irâdeye göre Schliemann;

1- *Hisarlık arazisinde yapacağı kazılar ve bu kazıları takip edecek olan memurun masraflarını kendisi karşılayacaktı.*

2- *Eski eser bulunması halinde bu eserlerin yarısını müzeye verecek; diğer yarısını ise kendisi alacaktı.*

3- *Kazı sırasında ortaya çıkacak olan kale duvarlarını ise sergilenmek üzere olduğu gibi bırakacaktı.*

Kazı iznine dair işlemler devam ederken Schliemann kısa bir Avrupa turundaydı. Atina'dan önce Paris, oradan da Berlin'e giderek Alman arkeolog Ernst Curtius ile görüşmüş, ardından Londra'da British Museum'u ziyaret etmişti. Schlimann, kazı izninin verildiği haberini de Londra'da alacak ve konuyla ilgili düşüncelerini 12 Ağustos 1871'de Frank Calvert'e yazdığı mektupta dile getirecekti:

"*Bugün haber aldım. Fermanım İstanbul Sefaretinde. Ancak 1-13 Eylül arası Atina'da kendi evime taşınacağımdan, kazılara ancak Eylül sonunda başlamayı umut ediyorum.*"[75]

Atina'daki işlerini hallederek, 27 Eylül'de Çanakkale'ye ulaşan Schliemann, kazılara hemen başlayabileceğini düşünüyordu. Ancak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Ahmet Paşa verilen izinde tam

---

[73] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 59.
[74] BOA, İ.DH., 14863, Lef 1-2, 29 Haziran 1871.
[75] David A. Traill, a.g.e., s. 87.

olarak nerenin kazılacağı belirtilmediği için, Maarif Nezâreti'ne konuyu sorma gereği hissetmiş ve bu nedenle Schliemann kazılarına ancak 11 Ekim'de başlayabilmişti:

"27 Eylül'de fermanımla Çanakkale'ye geldim. Ancak burada yine zorluklarla karşılaştım. Bu kez daha önce sözünü ettiğim Ahmet Paşa, kazacağım tarlanın yerinin evrakta tam belirtilmediğine inanmıştı. Bu nedenle sadrazamdan ayrıntılı bilgi alana kadar, bana kazı izni vermedi. Bu arada meydana gelen nâzır değişimi nedeniyle Bay Brown'un aklına yeni Maarif Nâzırı ekselansları Kâmil Paşa'ya başvurmak gelmeseydi, olasılıkla iş halledilmeden uzun bir süre gecikecekti. Yeni nâzır bilime büyük bir ilgi duyuyordu ve onun Sadrazama ricasıyla Ahmet Paşa'ya gerekli emir verildi. Bunun üstüne yine 13 gün geçti ve ancak 10 Ekim akşamı karımla birlikte Çanakkale'den sekiz saat uzaklıktaki Truva'ya hareket edebildik."[76]

Schliemann, yukarıdaki açıklamalarında, karısı Sophia'nın yanında olduğunu söylemişse de, aslında Sophia 1871 kazılarına katılmamış, Atina'da kalmıştı.[77] Şüphesiz Schliemann, böylesine önemli bir başlangıçta karısını da bu hikâyeye dâhil etmek istemişti ve bu tarz uydurma eklemeler ileride de devam edecekti.

2- İlk Dönem Birinci Sezon Kazıları (11 Ekim-24 Kasım 1871)

Schliemann ilk dönem kazılarının[78] birinci sezonunu 11 Ekim 1871-24 Kasım 1871 tarihleri arasında gerçekleştirdi. Fer-

---

[76] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains...*, s. 59; Ufuk Esin, "19. Yüzyılın Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılar'la İlişkileri", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 183.

[77] David A. Traill, a.g.e., s. 87-88.

[78] Schliemann'ın Hisarlık'taki ilk dönem kazıları; 11 Ekim-24 Kasım 1871, 1 Nisan-14 Ağustos1872 ve 2 Şubat-14 Haziran 1873 tarihleri arasında toplam 3 sezon devam etti. (Donald F. Easton, *Schliemann's Excavations at Troia 1870-1873*, Von Zabern, Mainz am Rhein 2002, s. 28-72.)

man uyarınca maaşını kendisinin ödeyeceği ve kazıyı denetlemekle görevli olan bir memur, Georgios Sarkis de kendisine eşlik ediyordu. 11 Ekim günü sekiz işçi ile başlayan kazılarda, işçi sayısı iki gün içerisinde yetmiş dört kişiye ulaşmıştı.

"*Ayın 11'inde, Çarşamba günü 8 işçiyle kazıya başladım. İşçilerin sayısı ertesi gün 35'e, ayın 13'ünde de 74'e ulaştı. Bunlar günlük 9 kuruş alıyorlardı. Ne yazık ki, Fransa'dan yalnızca 8 el arabası getirdim ve benzerlerini burada bulamadım. Çevrede de bu tür arabalar imal edilmediğinden, molozu taşımak için 52 sepet kullandım. Ancak molozu uzun bir mesafe taşımak gerektiğinden, bu iş çok yorucu ve çok yavaş devam ediyor. Bu nedenle öküzler tarafından çekilen ve her biri günlüğü 20 kuruşa mal olan dört araba kullandım. Büyük bir enerjiyle çalışıp, her an gelebilecek olan kış yağmurlarından önce ana toprağa erişebilmek için hiçbir masraftan kaçınmıyorum. Böylece, Truva Kalesi'nin Hisarlık Tepe olduğuna inandığım büyük bilmeceyi sonunda çözeceğimi umuyorum.*"[79]

Schliemann ayrıca ilk sezonunda kendisine uzun yıllar sadakatle hizmet edecek bir yardımcı da buldu: Erenköy'lü Nikolaos Zaphyros Yannakis.

"*Her gün 30 kuruş ödediğim Renköy'lü [Erenköy] uşağım Nikolaos Zaphyros [Yannakis], işçilerin günlük ödemelerinde bana çok yardımcı oluyor. Ayrıca işçilerin her birini tanıyor ve dürüst.*"[80]

İlerleyen dönemlerde Yannakis, Schliemann'ın sağ kolu olarak hizmet verecek ve hazinelerin Atina'ya kaçırılmasında da kilit rol oynayacaktı:

Ancak büyük bir hırsla başladığı ilk sezon kazılarında Schliemann hayal kırıklığına uğradı. Özellikle bitmek tükenmek

---

[79] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 60.
[80] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 63.

bilmeyen yağmurlar çalışmaları aksatıyor, işçilerini genellikle bölgedeki Rumlardan temin eden Schliemann, pazar günleri çalışmadıklarından işçi sıkıntısı çekiyordu.[81] Üstelik sezon ilerlemesine rağmen Truva'ya ilişkin gözle görülen hiçbir şey bulamamıştı. Bunun yerine, tarihsel döneme (MÖ 7. yüzyıldan sonrasına) ait enkazın altında, düzensizlikleri ve karmaşık yapılarıyla sayısız sır barındıran, çok sayıda daha eski kültür katmanlarının bulunduğunu gördü. Schliemann bunları dönemsel olarak nasıl sınıflandıracağını tam olarak bilemiyordu. Sonunda, Homeros'un Truva'sını karşısında duran dev kalıntı dağının en altlarında araması gerektiğine karar verdi.[82] Ancak doğa koşullarının elverişsiz olması nedeniyle birinci sezon kazılarına 24 Kasım 1871 tarihinde son vermek zorunda kaldı:

"*Maalesef 1 Nisan 1872'de tekrar devam etmek üzere kış kazılarıma ara vermek zorunda kalıyorum. Burada Aralık ortasından önce kışın bastırması olası değil. Özellikle de Truva harabelerine ulaştığıma inandığım sırada yağmuru dikkate almadan o zamana dek çalışmayı isterdim.*"[83]

3- İlk Dönem İkinci Sezon Kazıları (1 Nisan-13 Ağustos 1872)

İlk kazı sezonunu kapatmasının ardından baharda dönmek üzere Atina'ya giden Schliemann, bu süre içerisinde ilk sezonun kazı raporlarını düzenleyerek, sonuçları Almanya ve Yunanistan'daki gazetelerde yayınladı.[84] Artık ilk dönem kazılarının ikinci sezonu için hazır olan Schliemann, 1 Nisan 1872 günü Hisarlık'a geri döndü. Erenköy, Kalafat ve Yenişehir'den bulduğu yüz Rum işçiyle kazı çalışmalarına başlayan Schliemann'a, bu kez başyar-

---

[81] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 63.

[82] Birgit Brandau, *Troya: Bir Kent ve Mitleri Yeni Keşifler*, Arkadaş Yayınları. Çeviren: Vedat Çorlu, 2. Baskı, Ankara 2007, s. 29.

[83] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 90; Ufuk Esin, a.g.e., s. 26.

[84] David A. Traill, a.g.e., s. 92.

dımcısı Nikolaos Yannakis'in yanısıra, üç ustabaşı Theodorus Makrys, Spyros Demetrious ve Georgios Photidas ile yaklaşık bir ay Hisarlık'ta kalacak olan Fransız mühendis Adolphe Laurent de eşlik etmekteydi.[85] Schliemann açık bir şekilde eşi Sophia'nın da Nisan ayı başından beri onunla beraber olduğunu belirtmekteyse de, Sophia aslında 24 Mayıs'a kadar Hisarlık'a gelmemişti.[86]

Bu kazı sezonuna bir öncekine oranla daha donanımlı başlayan Schliemann, Hisarlık Tepesi üzerinde kuzey-güney doğrultusunda, yaklaşık 20 metre genişliğinde, 14 metre derinliğinde ve tepenin 40 metre içerisine giren bir yarık kazdı. Burada gerçekten de Truva'ya ait en eski katmanlara rastladı. Ne var ki Yunan-Roma kutsal alanına ve özellikle de MÖ 13. yüzyılda orada bulunan önemli (daha sonraki bilgiler ışığında Truva VI olarak anılan) kente de büyük zararlar verdi.[87] Schliemann bu olaydan duyduğu pişmanlığını daha sonra "*...Truva'yı ana toprakta ve onun hemen üstünde arama şeklindeki yanlış fikrim yüzünden 1871 ve 1872'de kentin maalesef büyük bölümü tahrip edildi.*" sözleriyle açıklamıştır.[88]

İkinci sezon kazılarında çalışmalar ilerledikçe yeni buluntular da gün yüzüne çıkmaya başlamıştı.[89] Ancak Mart 1872'de İstanbul'daki Amerikan Elçilik Sekreteri John P. Brown'ın: "*herhangi bir altın veya gümüş bulması halinde, onları cebine koyması ve sessiz kalması gerektiği*" yönündeki tavsiyesine uyan Schliemann, bulduğu nesneleri Osmanlı idarecilerinden ve hatta Frank

---

[85] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains...*, s. 98.

[86] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 145; David A. Traill, a.g.e., s. 92.

[87] Birgit Brandau, a.g.e., s. 29-30.

[88] Ufuk Esin, a.g.e., s. 42.

[89] Nitekim Schliemann 1872 sezonuyla ilgili olarak, 100 binden fazla buluntu olduğunu rapor etmiş ve höyüğün bütün derinliklerindeki nesnelerden oluşan koleksiyonunu övmüştür. (Susan Heuck Allen, "Principally for Vases...", s. 155.)

Calvert'ten bile gizlemeye başladı.[90] Maarif Nezâreti Schliemann'ın bulduğu eserleri, müze hissesini vermeden yurt dışına kaçırmaya başladığını aldığı duyumlardan tahmin etmekteyse de, elde somut kanıtlar mevcut değildi. Osmanlı yönetimi bunun üzerine, Nisan 1872'de, yürürlükteki nizamnâme gereğince bulunan eserleri hiçbir şekilde yurt dışına çıkaramayacağını Schliemann'a hatırlattı. Şimdi Schliemann'dan beklenen, Osmanlı yönetiminin durumun farkında olduğunun anlamasını sağlayarak, bu faaliyetlerine, hatta belki de kazılara son vermesi veya bulduğu eserleri müzeyle paylaşmaya zorlanmasıydı. Ancak süreç Osmanlı yönetiminin istediği istikamette gelişmedi. Schliemann Osmanlı yönetiminin yaptığı hatırlatma üzerine ne çok şiddetli bir şekilde itirazda bulundu ne de kazı yapmaktan vazgeçti. Osmanlı hükümetinin bulduğu eserleri yurt dışına çıkaramayacağına dair aldığı kararı, bir hakkın elinden alınması olarak değerlendiren Schliemann, ortaya çıkan bu yeni durumu kazıların başından beri müzeyle paylaşmadan kaçırdığı eserlerin vicdani sorumluluğunu ortadan kaldırmanın ve kamuoyuna kendisini haklı göstermenin gerekçesi olarak son derece maharetli bir şekilde kullanacaktı:

"*...Yeni uygulamayla Türk hükümeti yazılı anlaşmamızı sözün tam anlamıyla bozuyor ve beni sorumluluklarımdan kurtarıyordu. Kesinlikle bir suçum olmadan bozulan anlaşmadan sorumlu değildim; bulduğum değerli şeylerin hepsini kendime saklayarak onları bilim adına kurtardım. Tüm uygar dünya yaptıklarım yüzünden beni alkışlayacaktır...*".[91]

Nitekim Schliemann, kazıya başladığı andan itibaren Osmanlı Müzesine hiçbir şey verme niyetinde olmadığını yazdığı kitabında "*...Tüm fermanlar bulunan eski eserlerin yarısının müzeye teslim edilmesi kaydıyla verilmesine rağmen, müze şimdiye kadar hiç kimseden bir şey almadı. Müze kamuya açık olmadığın-*

[90] Susan Heuck Allen, "A Personal Sacrifice...", s. 349; David A. Traill, a.g.e., s. 101.

[91] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains...*, s. 53; Ufuk Esin, *a.g.e.*, s. 43.

dan ve müdür dahi bekçinin izni olmadan içeri giremediğinden, oraya yollanan antikaların bilim için ebedi bir kayıp olduğunu herkes biliyor..."[92] sözleriyle itiraf edecek; Alman dilbilimci Otto Keller'e 10 Ocak 1875'te yazdığı mektupta ise, yaptığı hırsızlıkların kendisini ne kadar yorduğundan bahsedecekti:

"*Gözlerinizi kör eden sürekli mevcut olan toz ve korkutucu, hiç durmayan kuzey rüzgârı altında 150 inatçı işçiyi yönetmek, hiç rüşvet yemeyen ve sürekli orada duran bir muhafızın daimi yönetimine rağmen binlerce antik buluntuyu saklamak, gizlice çizimlerini yapmak ya da fotoğraflamak, onları günlüğe kaydetmek, işçilere ödeme yapmak, eserleri geceleri sepetlere kutulamak, onları uzaktaki Çanakkale Boğazı'na nakletmek ve bekleyen gemiye yüklemek çok güç ve yorucuydu...*"[93]

Bununla birlikte, Osmanlı yönetiminin 1872'de yaptığı uyarı Schliemann'ı tedirgin etmişti. O artık daha dikkatli davranması gerektiğinin farkındaydı. Yakından takip edildiğini bildiğinden, bulduğu eserlerin bazılarını, kazı şartnamesine uyduğu izlenimi yaratmak için, Osmanlı müzesiyle paylaştı. Nitekim 28 Temmuz 1872'de Maarif Nezâreti, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne gönderdiği tezkirede, Schliemann'ın bulduğu sekiz adet küpeden sağlam olan altısının teslim alınarak müzeye konulduğunu belirtmekte ve başka eserler bulunması halinde ise Osmanlı Devleti'nin hakkı olan kısmının vakit kaybedilmeden müzeye gönderilmesini istemekteydi.[94]

İkinci sezonun ilk büyük keşfi ise 12 Haziran günü gerçekleşti. Bu tarihte 2 m uzunluğunda 86 cm yüksekliğinde, Hellenistik döneme ait bir Metop bulundu. Ateş püskürten dört at ile birlikte güneş tanrısı Helios'u betimleyen bu eser, Hisarlık Tepe'nin ku-

---

[92] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 53-54; Ufuk Esin, *a.g.e.*, s. 47.

[93] David A. Traill, "Priam's Treasure: Clearly a Composite", *Anatolian Studies*, Vol. 50, British Institute at Ankara 2000, s. 18.

[94] BOA, MF.MKT., 3/26, 28 Temmuz 1872.

zeydoğu kesiminde, Büyük İskender'in ardıllarından biri olan Lysimakhos'un Athena Tapınağını yaptırdığı yerde çıkarılmıştı. Bu bölge Schliemann'a, buluntuların yarısını vermesi karşılığında kazı iznini veren Frank Calvert'in toprakları içinde kalıyordu ve yaptığı anlaşmaya göre Schliemann, Calvert'le bu eseri paylaşmak zorundaydı.[95] Nitekim Metop'un bulunması iki önemli sorun yarattı: Eser, Schliemann ve Calvert arasında nasıl eşit bölünecek ve böyle ağır bir blok nasıl kaçırılacaktı?

Schliemann, Metop bulunduğunda Calvert'in payını satın almak için ona ne düşündüğünü sordu. Frank Calvert abisi Frederick ile konuyu tartıştıktan sonra, 16 Temmuz 1872'de şu cevabı verecekti:

"*Bize göre bu güzel mermere bir amatör tarafından 500 pound verilebilir. Bunu taşımak için masraflarınız olacak. Örneğin Londra'ya götürmek için 20 pound. Bu yüzden buradaki değeri 480 pound olur. Bunun 240 poundu da benim payımdır. Ancak bana 125 pound verirseniz onu almanıza izin veririm.*"[96]

Schliemann iki gün sonra, çocukluğundan beri en iyi yaptığı iş olan tüccar yaklaşımıyla Calvert'e, istediği fiyatın üçte birinden daha azını *40 pound* teklif etti.[97] Schliemann'la tanışmasından itibaren Hisarlık'taki kazılar için onu sürekli teşvik eden ve talep ettiği her isteği karşılamaya gayret gösteren Calvert, bu yaklaşıma kırılmakla birlikte başka şansı olmadığını anlamıştı.

"*Bu mermerin tahmin ettiğim değerinden çok farklı görüşleriniz var. Bence bana vermeniz gereken en düşük teklif, 50 pound'dan aşağı olmamalıdır. Bu miktarı da yalnızca ben kabul ede-*

---

[95] David A. Traill, a.g.e., s. 95; Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 148; Birgit Brandau, a.g.e., s. 30.

[96] David A. Traill, a.g.e., s. 96.

[97] David Trail, "Schliemann's Dream of Troy...", s. 16; David A. Traill, a.g.e., s. 96; Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 150.

bilirim. Eğer bu size uygun geliyorsa, hazırlıkları uygun şekilde yapın."[98]

Anlaşmanın avucunun içinde olduğunu hisseden Schliemann, Calvert'in yaklaşımında ikinci sorunu çözmek için de bir fırsat gördü. 21 Temmuz tarihli mektubunda 40 pound'dan fazla veremeyeceğini yineleyen Schliemann, ancak eseri Atinaya gidecek Yunan vapuruna kadar taşıması karşılığında 50 pound verebileceğini teklif etti. Calvert gönülsüz de olsa, Schliemann'ın bu önerisini de kabul etmişti. Metop, 2 Ağustos'ta Hisarlık'ın 4 kilometre kuzeyindeki Karanlık Limanda Yunan gemisi Taxiarches'e konuldu. Osmanlı yetkilileri, Kum Kale'de gemiyi gözaltına almışsa da, Frederick Calvert'in diplomatik girişimleri sayesinde eser sorunsuz bir şekilde Atina'ya kaçırıldı.[99] Aylar sonra Calvert, İstanbul'a yaptığı bir ziyaret sırasında oradaki uzmanlardan Schliemann'ın, Metop'un piyasa değerinin 6000 bin pound olduğunu söyleyerek övündüğünü öğrenecekti.[100] Gerçekten de Schliemann, 24 Ağustos 1872'de Atina'dan Ernst Curtis'e yazdığı mektupta, bahçesini süsleyen Metop'un değeri ve gösterilen ilgiden duyduğu memnuniyeti aktaracaktı:

"*...Burada birçok kişinin ilgisini çeken bu muhteşem eseri, şimdi bahçede sergiliyorum. Profesör Kumanudes bir saatten fazla, büyük bir hayranlıkla karşısında durduktan sonra tarihte, şimdiye kadar atların bu kadar mükemmel bir şekilde tasvir edilmediğini ve bu tasvir için 40.000 frank değer biçtikten sonra da, bunun bir tapınağın köşe taşından bile daha değerli olduğunu söyledi.*"[101]

---

[98] David A. Traill, a.g.e., s. 97.

[99] David A. Traill, a.g.e., s. 97.

[100] Marcelle Robinson, "Pioneer, Scholar, and Victim..." s. 160; David Traill, "Schliemann's "Dream of Troy...", s. 16; Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 150.

[101] Ufuk Esin, a.g.e., s. 66.

Schliemann ikinci sezonda, pek çok değerli buluntu ortaya çıkarmış olsa da,[102] sıcakların bastırması ve yardımcılarının hastalığı nedeniyle beklediğinden daha kısa sürede, 14 Ağustos 1872'de kazılarına son vermek zorunda kaldı.

"*Bu akşam işçileri çıkarmak zorunda kaldım. Çünkü üç ustabaşım [Makrys, Demetrious ve Photidas] ve kasadarım olan yardımcım [Yannakis] sıtmaya yakalandı. Ben ve karım güneşin korkunç yakıcı ışınları altında bütün gün yönetimi üstlenmekten rahatsız oluyoruz. Bu yüzden iki ahşap evimizi, bütün makine ve aletlerimizi bir bekçinin gözetimine bırakarak, yarın Atina'ya döneceğiz.*"[103]

İkinci kazı sezonunu 14 Ağustos 1872'de sonlandıran ve Atina'daki evine geri dönen Schliemann,[104] yaklaşık bir ay sonra 10 Eylül 1872'de, eşi Sophia, topograf G. Siselas ve Çanakkale'den bir fotoğrafçı E. Siebrecht ile tekrar Hisarlık'a geldi. Burada sekiz gün kalan ve bir sonraki kazının planlarını yapan Schliemann, ayrıca çeşitli açılardan açmaları fotoğrafladı:

"*10 Eylül'de karım ve topograf Siselas eşliğinde, üzerinde tüm açmalarımın ve derinliklerde tarafımdan bulunmuş ölümsüz eserlerin resimlerini içeren, Pergamos'un yeni planını yapmak için Truva'ya döndüm. Ayrıca Çanakkale'den de, kazılarımın fotoğraflarını çekmek üzere, fotoğrafçı Siebrecht'i aldım.*"[105]

Ancak Hisarlık'a geldiğinde Schliemann'ı bir sürpriz beklemekteydi. Kazıları sırasında ortaya çıkarılan taşların bir kısmı, çevre köy ahalisi tarafından çalınmıştı.

---

[102] Schliemann 23 Temmuz 1872'de Ernst Curtis'e yazdığı mektupta, ikinci sezon kazılarında, ilk kazı sezonuna göre 100 misli daha çok şey bulduğundan bahsetmiştir. (Ufuk Esin, a.g.e., s. 66.)

[103] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 212.

[104] Susan Heuck Allen, a.g.e., s. 152.

[105] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 220. Schliemann 22 Eylül'de Ernst Curtis'e yazdığı mektupta fotoğrafçı Siebrecht'in 12 fotoğraf çektiğini belirtecektir. Ufuk Esin, a.g.e., s. 67.

"Oraya vardığımda, bıraktığım bekçinin sadık olmadığını ve kazılarımdan çıkardığım büyük miktarda işlenmiş taşı çalıp götürdüğünü korkuyla gördüm. Bu taşlardan, attığımız toprağın akıp gitmemesi için, çeşitli yerlerde duvarlar yaptırmıştım. Bekçi taşların, Hristiyan köyü Yenişehir'de ki bir çan kulesi ve Türk köyü Çıplak'ta ki evlerin yapımında, iyi bir amaç için kullanılmış olduğunu söyleyerek kendisini mazur göstermeye çalıştı."[106]

Schliemann, kendisinin ustalıkla gerçekleştirdiği bir durumun başına gelmesinden oldukça şaşkındı. Olayı süratle Maarif Nezâreti'ne bildirerek yardım istedi. Maarif Nezâreti, bu tür hadiselerin kabul edilemez ve burada çıkarılan taşınmaz eserlerin devlete ait olduğunun altını çizerek, ahali tarafından nakledilmiş olan taşların derhal bulunarak geri alınması ve bir daha bu tarz olaylara meydan verilmemesi hususunda Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne gerekli uyarıları yaptı.[107]

Bu olaydan sonra tekrar Atina'ya dönen Schliemann, üçüncü sezon için çalışmalarına hemen başladı. Buluntular fotoğraflandı, bazıları çizildi. Daha sonra her nesnenin veya grubun üzerine kısa açıklayıcı notlar yazdı. Schliemann, Priamos Hazineleri'ni bulacağı üçüncü sezon kazılarına başlamak için hazırdı.[108]

4- İlk Dönem Üçüncü Sezon Kazıları (2 Şubat-14 Haziran 1873)

Schliemann, tarihe *Priamos Hazineleri* olarak geçen ünlü buluntuların ortaya çıkarıldığı dönem olarak damgasını vuran üçüncü sezondaki kazı çalışmalarına, yaklaşık 150-160 işçiyle başlamıştı. Schliemann bu kazı sezonunda, çok eski uluslara ait devasa enkaz yığınlarının alttan ikinci katmanında heybetli duvar-

---

[106] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 220-221.

[107] BOA, MF.MKT., 6/96, 17 Ekim 1872; BOA, Ayniyat, No: 860, Numara: 195, 29 Ekim 1872.

[108] David A. Traill, a.g.e., s. 101.

lar ve büyük bir yangından kalıntılar olduğunu keşfetti. Yunan orduları, Homeros'ta aktarıldığına göre, ancak Odysseus'un hilesi sayesinde, tahta atın içine gizlenerek Truva'yı ele geçirebilmişler, sonra da burayı küle çevirmişlerdi. Bu nedenle Schliemann, bütün bu izleri taşıyan bir kent arıyordu ve ikinci katmandaki yanmış kente ulaştığında, hedefe vardığını düşündü.[109]

"*Bu kazılar farklı zamanlara ait iki büyük yapıyı ortaya çıkardı. Yeni bina eski binanın üzerine yapılmış. Her iki yapı da korkunç bir yangında zarar görmüş. Yapıların duvarları yangının açık izlerini taşıyor. Evlerin tüm mekânları siyah, kırmızı ve sarı odun külü ve kömürleşmiş molozlarla dolu.*"[110]

Hisarlık'ın batısında, önceleri yanlışlıkla kule olarak tanımladığı, kale duvarını ve bunun biraz kuzeyinde büyük bir taş rampayı bulduğunda daha da emin oldu. Bu rampa İliada'daki Skaiai Pylai'nin (Batı Kapısı) rampası olmalıydı. Daha sonra bu rampanın üzerinde Homeros'un anlattığı türde gerçekten de ikili bir kapı olduğunu ortaya çıkarması, Homerik kentin varlığına dair aradığı nesnel bir kanıt oldu. Yine bu çalışmalarda ortaya çıkarılan kulenin arkasındaki büyük yapıyı, Homeros'un bildirdiği ihtişamdan hiçbir iz taşımadığı halde, *Priamos'un Sarayı* olarak tanımlamakta beis görmedi.[111]

"*Çift kapıdan ve büyük kuleden kabaca 65 derecelik bir açıyla ovaya kuzeydoğu yönünde ulaşan cadde ikinci bir kapıya ulaşamaz ve bu yüzden tarafımdan açılan çift kapı Skaia kapısı olmalıdır. Kapı çok iyi korunmuş, bir taşı bile eksik değil... Yapay yükseltide kapının hemen üzerindeki yapının durumu ve sağlam*

---

[109] Birgit Brandau, a.g.e., s. 31. Ayrıntılı bilgi için bkz. Göksel Sazcı, *Troia Hazineleri*, İstanbul 2007.

[110] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains...*, s. 301-302; Ufuk Esin, a.g.e., s. 31.

[111] Birgit Brandau, a.g.e., s. 31. Ayrıntılı bilgi için bkz. Manfred Korfmann, "Priamos'un Hazinesi'ne Yeni Bakış Açıları", *Düş ve Gerçek Troia*, Rehber Kitap, İstanbul 2002, s. 373-382.

inşaatı onun Truva'nın en seçkin yapısı olduğuna kuşku bırakmıyor. Evet. belki de bu Priamos'un Sarayı..."[112]

Ancak her şey Schliemann'ın istediği gibi de gitmiyordu. Kazının geniş bir alana yayılması, bu alanda çalışan yüzlerce işçi, özellikle de kendisini yakından takip etmeye çalışan kazı denetçisi Emin Efendi nedeniyle Schliemann, bir takım değerli nesneleri sağ kolu Yannakis'in tüm çabalarına rağmen, gözden kaçırabiliyordu. Nitekim Mart ayında, iki işçinin bulduğu altın takılardan bir kısmı *-bir çift altın bilezik, bir çift küpe, bir altın zincir ve gerdanlık-* şans eseri de olsa Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş ve diğerlerinin bulunması için de hemen geniş çaplı bir soruşturma başlatılmıştı.[113] Söz konusu mücevherlerin geri kalanlarından bir kısmı da aynı yılın Aralık ayında, bu mücevherlerden kendi payına düşeni Erenköy'de bir kuyumcuya eriterek modern takılar yaptıran, bir işçide bulunarak müzeye teslim edildi. Günümüzde *İşçi Hazinesi* adıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bu takıları kaçırma fırsatı yakalayamaması, şüphesiz Schliemann için büyük hayal kırıklığı yaratmıştı.

"*Aralık ayında Kumkale zaptiyesi, iki işçimin bulmuş olduğu bir miktar altın takıya el koydu. İşçiler bunları bir önceki Mart'ta Hisarlık sondajlarında benim için çalışırken, yaklaşık 30 ayak derinlikte ve tepenin üç farklı yerinde bulmuşlardı. Mücevherlerin çoğu baykuş başlı bir vazonun içinden çıkmıştı. Maalesef işçilerden biri ganimetten kendi payına düşeni Ren Köy'den [Eren Köy]bir kuyumcuya eritmiş ve sonra da günümüz Türk modasına uygun takılar yaptırmıştı. Tüm bu altın takılar, hem eritilip yeniden yapılanlar hem de gerçek olanlar, şimdi İstanbul İmparatorluk müzesinde bulunmaktadır.*[114]

---

[112] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains...*, s. 304, 306; Ufuk Esin, a.g.e., s. 32.

[113] BOA, Ayniyat Maarif, No: 1070, 16 Nisan 1873, s. 166.

[114] Henry Schliemann, *Ilios the City...*, s. 43.

Bununla birlikte kazılar sırasında bulduğu değerli nesneleri büyük bir maharetle kaçırma girişiminden hiç vazgeçmeyen Schliemann, bu kazı döneminin ilk büyük ölçekli kaçakçılığını 1873 yılı Nisan ayında gerçekleştirdi. Schliemann kazılar sırasında çıkarılan, ancak içeriğini bilmediğimiz buluntuları, 22 sepet, 3 çanta ve 5 sandık içerisinde gizlice Karanlık Liman'dan bir Yunan gemisine yükleyerek, önce Siroz Adasına ve oradan da Atina'ya gönderdi. Eserlerin kaçırılışı sırasında, kayınpederi George Engastromenos'un tanıdığı ve Siroz Adasında gümrük işiyle uğraşan Tzerlent'in şirketinden yardım alınmış, eserlerin adadan kontrol edilmeden Atina'ya ulaşması sağlanmıştı.[115]

Ancak kazı sezonunun sonuna yaklaşıldığında, kayınpederinin ölüm haberi büyük üzüntü yarattı. Babasının bu ani ölümü sonrası sezon başından beri Schliemann'ın yanında kazılara eşlik eden Sophia, 7 Mayıs'ta Hisarlık'tan ayrılarak, Atina'ya gitti ve kazı sonuna kadar da dönmedi.[116]

Bununla birlikte Schliemann, Atina'ya kaçırdığı buluntulardan ve Homeros'un Truva'sına ait o ana kadar ortaya çıkarılan kanıtlardan memnundu. Önemli olan her şeyi kazdığı düşüncesiyle 24 Mayıs 1873'te *Ausburger Allgemeine Zeitung'a* gönderdiği bir yazıda şunları söylemişti: "*...böylelikle Truva'daki kazı çalışmalarına, bu yılın 15 Haziranın'da sonsuza dek nokta koyuyorum.*" Ancak Schliemann, Priamos Hazineleri ismini verdiği en sansasyonel keşfini asıl bundan sonra yapacağını tahmin edememişti.[117]

---

[115] David A. Traill, "How Schliemann Smuggled Priam's Treasure from the Troad to Athens" *Hesperia*, Vol. 57, No. 3, 1988, s. 275.

[116] David A. Trail, "Schliemann's Mendacity"..., s. 92; David A. Traill, a.g.e., s. 109.

[117] Birgit Brandau, a.g.e., s. 32.

D- Truva Hazinelerinin Bulunuşu ve Atina'ya Kaçırılışı

1- Truva Hazinelerinin Bulunuşu: 31 Mayıs 1873

"...Kazıyı sürdürürken Priamos'un evinin yanında büyük, bakırdan çok tuhaf biçimli bir nesneye rastladım. Ben bunun arkasında altın bulunduğunu sandığımdan daha da çok dikkatimi çekti... Hazineyi işçilerimin açgözlülüğünden korumak ve arkeoloji adına kurtarmak için çok çabuk olmak zorundaydım. Kahvaltı zamanı olmamasına rağmen hemen paydos ettirdim. Adamlar yemek yiyip dinlenirken, hazineyi büyük bir bıçakla çıkardım. Bu da çok güç harcayarak ve korku içinde yaşam tehlikesiyle karşı karşıya mümkün oldu. Çünkü, altını kazdığım sur duvarı her an üstüme yıkılabilirdi. Fakat her biri arkeoloji bilimi için paha biçilmez değer taşıyan bunca nesnenin görünüşü, beni soğukkanlı yapmıştı ve hiçbir tehlikeyi düşünmüyordum. Bununla birlikte, hazinenin oradan çıkarılması, yanımda her zaman duran ve çıkardığım şeyleri şalına sarıp onları taşıyan sevgili eşimin yardımı olmadan gerçekleşemezdi."[118]

31 Mayıs 1873'te ortaya çıkarılan bu hazineler, Schliemann tarafından Priamos Hazinesi olarak adlandırılan, günümüzde ise *Hazine A* adıyla anılan buluntulardır. Schliemann bu hazineyi Hisarlık Tepesi'ndeki en eski ikinci yerleşim katmanına ait kale duvarının bir girintisinde bulmuştu. Buluntu toplam 8831 parçadan oluşmaktaydı; parçalar altın, gümüş, bakır tunç ve elektrondan yapılmıştı. İçlerinde en muhteşem görünenleri filigran sarkaçlı iki diyadem, dört küpe, kolyeler, bilezikler ve 8700 boncuktu ve hepsi de altındandı. Ayrıca bir alınlık, 56 adet halka ya da küpe, altın ve gümüşten yapılmış çeşitli kap ve vazolar da vardı. Buluntular arasında çeşitli büyüklükte kaplar ve tunçtan yapılmış başka parçalarda yer almaktaydı.[119]

---

[118] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains...*, s. 323-324.

[119] Manfred Korfmann, "Priamos'un Hazinesi'ne...", s. 380-82; Birgit Brandau, a.g.e., s. 32. 1988'de Korfmann'ın başlattığı yeni dönem kazılarında,

Schliemann, sabah 9.30 civarında bulduğu hazineyi[120] bir hırsız gibi saklayarak, yakındaki barakasına taşıdı. Schliemann tüm bunları yaparken karısı Sophia'nın da kendisine yardım ettiğini belirtmekteyse de, Sophia Schliemann babasının 7 Mayıs 1873'teki ani ölümü nedeniyle Hisarlık'tan ayrılarak Atina'ya gitmişti.[121] Hazinenin bulunması sırasında Schliemann'ın yanında olan kişi ise aslında sağ kolu Yannakis'ti. Nitekim antikacı William C. Borlase, 1878 yılı Ocak ayında *Frasers Magazine*'de çıkan yazısında, 1875 yılında Truva'yı ziyareti sırasında Schliemann'nın en önemli işçisi Erenköylü Yannakis'le konuştuğunu ve onun hazineyi Schliemann'la ikisinin çıkardıklarını kendisine aktardığını belirtecektir.[122]

2- Hazinelerin Atina'ya Kaçırılışı: 6 Haziran 1873

Schliemann, hazineleri kimse görmeden gizlice saklamaya çalışsa da, bazı işçiler, hazinelerin varlığını kazı denetçisi Emin Efendi'ye bildirmişti:

"*Hazine, Emin Efendi başka bir kazı alanını denetlerken bulunduğu için, onları kurtarmayı başardım. Ancak bir hazine bulup onu sakladığımı işçilerden öğrendiğinde kızgın bir şekilde odama daldı ve bağırarak Sultan adına bütün sandıkları ve dolaplarımı*

Schliemann'ın hazineleri bulduğu kent olan Troia II kenti tabakalarında, buluntuları tarihleme amaçlı kazılar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu çalışmalarda Schliemann'ın hazine buluntularının M.Ö. 2500-2300 yılları arasına tarihlendiği kesinleşmiştir. Ayrıca Schliemann'ın hazine buluntularındaki altın küpenin bir benzeri de aynı tabakada ele geçmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Göksel Sazcı, a.g.e., s. 122.

[120] David A. Traill, "How Schliemann Smuggled...", s. 274; David Traill, a.g.e., s. 118.

[121] Emil Ludvig, *Schliemann The Story of a Gold-Seeker*, Boston 1932, s. 144.

[122] Donald F. Easton, "Priam's Treasure", *Anatolian Studies*, Vol. 34, British Institute at Ankara 1984, s. 145; Aynı Yazar, "Priam's Gold: The Full Story, *Anatolian Studies*, Vol. 44, British Institute at Ankara 1994, s. 223; David A. Traill, a.g.e., s. 178; Rüstem Aslan-Ali Sönmez, "Die Entdeckung und der Schmuggel Priamos-Schatzes von Hisarlık (Troia) nach Athen anhand osmanischer Quellen", *Studio Troica*, Band: 19, Mainz 2011, s. 47.

hemen açmamı söyledi. Bu sırada benim verdiğim tek karşılık, onu evden kovmaktı. Zavallı adamın çaresiz bir şekilde kalışını görseydin ona acırdın."[123]

Schliemann'ın tepkisiyle karşılaşan Emin Efendi, muhtemelen daha fazla yardım alabilmek için kazı alanından ayrılarak Çanakkale'ye gitti.[124] Schliemann, Emin Efendi geri dönmeden hazineleri kazı alanından bir an önce uzaklaştırmayı ve daha önce defalarca yaptığı gibi Atina'ya kaçırmayı düşündü. Hazineyi üstün körü bir incelemeden geçiren Schliemann, onları hızlıca altı sepet ve bir çanta içine koyduktan sonra, günbatımında sağ kolu Yannakis ile Frederick Calvert'in çiftliğine gönderdi. Yannakis, hazinelerle birlikte yanında Schliemann'ın Frederick Calvert için yazdığı bir de mektup getirmişti:

"Size üzülerek bildiririm ki, yakından takip ediliyorum ve bana neden kızgın olduğunu bilmediğim Türk denetçisinin, yarın evimi arayacağını düşünüyorum. Bu yüzden size 6 sepet ve bir çanta göndermeye cüret ediyorum. Onları nazikçe kilitlemeniz ve Türklerin hiçbir şekilde onlara dokunmamalarını sağlamanız için size yalvarıyorum. Köylüler beni Türklere ihbar ettiler, bu nedenle atlarını alamam. Sepetleri taşımak istediğim zaman, yalvarırım bana gece üç saatliğine üç at ödünç verin. Bu hizmetinize içtenlikle teşekkür edeceğim ve size her at için 40 kuruş ödeyeceğim. Lütfen beni reddetmeyin, çünkü oldukça ümitsiz bir durumdayım. Burada yüz bin frank'tan daha fazla bir harcama yaptığım için, yalnızca küçük bir kırık çömlek parçası götüremem. Yalvarırım eşyalarımı bir an önce kilit altına alın."[125]

Schliemann, oldukça hareketli geçen günün sonunda, bir yandan hazineleri Hisarlık'tan güvenli bir şekilde uzaklaştırmayı başarmış, diğer yandan ise kazı denetçisi Emin Efendi'nin duyum-

---

[123] David A. Traill, a.g.e., s. 118.
[124] David A. Traill, a.g.e., s. 119.
[125] David A. Traill, "How Schliemann Smuggled...", s. 274-275.

larını boşa çıkarmayı sağlayabilmişti. Şimdi hazinelerin Atina'ya götürecek geminin gelmesini beklemek zorundaydı.

Hazinelerin bulunmasından yaklaşık bir hafta sonra, 6 Haziran akşamı Schliemann, Yannakis ve Spyros Demetriou'yu Frederick Calvert'in çiftliğine gönderdi. Calvert, Schliemann'ın 31 Mayıs tarihli mektubunda istendiği gibi, Yannakis ve Demetriou'ya üç at tedarik etmişti. Altı sandık ve bir çantadan oluşan hazine dikkatlice atlara yüklendi ve Hisarlık'ın 5 km kuzeyinde ve Erenköy'ün hemen altındaki Karanlık Limana doğru yola çıkıldı. Karanlık Liman'a geldiklerinde onları, Siroz Adasına gidecek olan bir Yunan gemisi Taxiarches bekliyordu. Demetriou ve Yannakis atların üzerindeki sandıkları ve çantaları gemiye yükledi. Demetriou kargoya eşlik etmek üzere gemiye binerken, Yannakis ise atları alarak Calvert çiftliğine geri döndü. [126]

Bundan sonraki süreç aslında geçmiş dönemde yaşananlarla aynıydı. Hazineleri taşıyan Yunan gemisi Taxiarches Siroz Adası'na geldi. Gemi adaya yanaşır yanaşmaz, hazinelerle birlikte gemide bulunan Demetriou, Tzerlent'in yanına giderek, Schliemann'ın tarafından 6 Haziran 1873'de yazılmış mektubu kendisine verdi:

"*Sevgili Bay Tzerlent*

Size Truva antikalarını barındıran 6 sandık ve bir çantanın taşıma senedini göndermekten şeref duyarım. Sizden 130 franktan oluşan taşıma ücretini, Atina'daki kayınbiraderim Bay Spyros Kastromenos'un hesabına yatırmanızı rica ediyorum. Ustabaşım Spyridon Demetriou, Atina'ya dönmekte olduğu için onu yukarıda bahsi geçen antikalara eşlik etmek ve onları Atina'daki evime götürmekle görevlendirdim. Bundan dolayı kargoyu, vapurun Pire'ye doğru yola çıkacağı güne kadar, Taxiarches'te bırakmanızı ve

[126] David A. Traill, "How Schliemann Smuggled...", s. 277; Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 225; David Traill, a.g.e., s. 121.

sonra da adamlara onları gümrük binasına taşımaları için emir vermenizi gönülden rica ediyorum. Gümrük binasının müdürüne benim Yunanistan için yardımsever birisi olduğumu açıklarsanız, bana çok büyük bir iyilik etmiş olursunuz. Çünkü herkes Yunanistan'dan antik eser çalıyor; ama ben üç yıldır Truva'da Yunanistan'ın ihtişamı için çalışmaktayım ve kazılarda bulduğum bütün antik eserleri Yunanistan'a göndererek bunları Yunan Ulusuna miras bırakıyorum. Bu yüzden de gümrük binasında sandıkları açmamanız için size yalvarıyorum; çünkü sandıkların tamamı mühürlüdür. Size yemin ederim ki, içlerinde Truva antik eserleri dışında hiç bir şey bulunmamaktadır.

Onların bu sandıkları açmamalarını sağlayarak bana bu iyiliği yapacağınızı ümit ediyorum. Lütfen gümrük binasından kargonun Truva antik eserlerini içeren 6 sandık ve 1 çanta olduğuna ilişkin bir makbuz alın. Eğer onlar açmadan makbuz vermeyi kabul etmezlerse, onların makbuz vermemelerini sağlayın. Zira korkarım ki, sandıkları mühürsüz bir şekilde göndermem gerekebilir.

Yapması gereken bütün küçük harcamaları, örneğin kaptan için vs. kendi adamım ödeyecektir ve lütfen sevkiyatı Atina'ya götürmesi için onun gözetimine bırakın.

Eğer Avusturya vapuru Yunan vapurundan önce kalkarsa, adamım sevkiyatla birlikte Avusturya vapuruyla birlikte yola çıkacaktır.

Size yarattığım sorun için affınızı diliyorum ve size hizmet etmeye her zaman hazırım."[127]

Tzerlent, Schliemann'ın mektubunda istediği gibi, hazinelerin kontrol edilmeden gümrükten geçişini sağladı ve buluntular güvenli bir şekilde Atina'ya, Schliemann'ın evine ulaştı.[128] Schliemann ise büyük bir soğukkanlılıkla yaklaşık yirmi

[127] David A. Traill, "How Schliemann Smuggled...", s. 274.
[128] Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 226.

gün daha Çanakkale'de kaldı. Bu süre içerisinde, hatırlayabildiği kadarıyla, 31 Mayıs'ta bulduğu hazinelerle ilgili bir rapor hazırladı ve bu raporun bir kopyasını basılması için 10 Haziranda Alman yayıncı Brockhaus'a gönderdi.[129] Muhtemelen 18-19 Haziran'da Çanakkale'den ayrılan Schliemann, hazineleri ayrıntılı inceleme fırsatını ise ancak Haziran sonlarında Atina'ya vardığında bulabildi.[130] Notlar aldı ve buluntuları listeleyerek, hatırlayabildiği tüm ayrıntıları not etti. Ancak yeni rapor, acele ile hazırladığı önceki rapordan oldukça farklıydı. Bu nedenle, 27 Haziran tarihinde yayıncısı Brockhaus'a bir telgraf daha çekerek, eski raporun yayınlanmamasını ve yenisini hazırladığını bildirdi.[131] Nihayet 5 Temmuz tarihinde raporunu tamamlayan Schliemann, onu yayınlanmak üzere göndermeden önce, metin üzerine *Truva, 17 Haziran 1873* tarihini ekledi. Schliemann bu şekilde okuyucunun, onun bu satırları Truva'da kaleme aldığını düşünmesini istemişti.[132]

Schliemann, büyük bir hevesle Priamos Hazinesi'nin keşfine dair hazırladığı raporu kamuoyuna sunmanın hazırlıklarını yaparken, bir taraftan da bu raporun yayınlanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin atacağı adımlardan endişe duyuyordu. Bu nedenle durumun hukuki boyutu üzerine araştırma yaptığında biraz rahatladı. Zira Osmanlı Devleti, Yunanistan'da kendisine karşı bir dava açsa bile, hiçbir ülkede bir mahkemenin iki tarafın da vatandaşı olmadığı bir davada, hüküm vermeyeceği bilgisi kendisine söylenmişti.[133] Ancak o yine de yasal işlemlerin aleyhine gerçekleşmesi ihtimaline karşı temkinliydi. Bu nedenle Paris'te kendisine ait finans işlerini

---

[129] David A. Traill, a.g.e., s. 121.

[130] David A. Traill Schliemann'ın muhtemelen 26 Haziran'a kadar Atina'ya gelmiş olamayacağını düşünmektedir. David A. Traill, "How Schliemann Smuggled...", s. 277.

[131] David A. Traill, "How Schliemann Smuggled...", s. 277.

[132] Ancak bu yazı 5 Ağustos 1873 tarihli *Ausgbruger Allgemeine Zeitung*'da, *17 Haziran 1873 Priamos Hazinesi* ismiyle yayınlanmak yerine, bir basım hatası nedeniyle *17 Temmuz 1873 Priamos Hazinesi* adıyla yayınlanmıştır. Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 227.

[133] Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 228.

yürüten P. Beaurain'e 28 Haziran 1873'te bir mektup yazdı. Mektubunda yasal işlemlerden korku duyduğunu belirten Schliemann, böyle bir hadisenin gerçekleşme ihtimaline karşı, Osmanlı Devleti'ne verilmek üzere, güvenilir bir kişiye ve makul bir fiyata hazinelerin sahtesini yaptırıp yaptıramayacağını sordu:

"*Ben kesinlikle eminim ki. Priamos Sarayı'nda bulduğum hazineyi satın aldığımı ve bunu yalnızca şan şöhret edinebilmek için yazdığımı söyleyerek kendimi Yunan mahkemelerinde savunabilirim. Ancak yine de korkuyorum ve sizden tam olarak güvenilir bir kuyumcu olup olmadığını bana söylemeniz için yalvarıyorum. Bu kişiye öyle güvenebilelim ki, ona bütün eşyaları emanet edebilelim.*

...Antika eser görüntüsü verilen fakat kuyumcunun kendi damgası olmayan eserler üretilsin. Ancak şu kesinlikle önemlidir ki, bana ihanet etmemeli ve işçiliği makul bir fiyatla yapmalı. Belki gümüş sürahileri de galvanize edilmiş bakırdan yapabilir; bunları da karartabilir. Araştırmalarınız sırasında lütfen Norveç'te bulunmuş eserlerden bahsedin ve Tanrı aşkına Truva kelimesini hiç ağzınıza almayın."[134]

Schliemann ayrıca, büyük müzelerden birine onun koleksiyonunu devretmenin veya satmanın yollarını da aramaya başlamıştı. İlk düşündüğü yer Yunanistan'dı. Henüz Hisarlık'taki kazıları devam ederken, Mykenai ve Olympia'da kazı yapmak üzere Yunanistan makamlarıyla pazarlığa başlamış, bütün buluntuları devletin mülkü haline getiren Yunan kanunundan muafiyet istemişti. Muafiyet karşılığında, onun adını taşıyacak bir müze kurmak için Yunanistan'a 200.000 frank vermeye de söz vermişti. Şimdi ise bu önerisini, tüm Truva koleksiyonunu Yunan milletine hediye olarak vermek istediğini belirterek genişletiyordu. Ancak Yunanistan,

[134] David A. Traill, "Priam's Treasure: Schliemann's Plan to Make Duplicates for Illicit Purposes", *Myth, Scandal, and History. The Heinrich Schliemann Controversy and a First Edition of the Mycenaean Diary*, Edited: William M. Calder-David A. Trail, Detroit 1986, s. 111; David Trail, *a.g.e.*, s. 122.

böylesine bir olayda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya kalmamak için öneriyi reddetti. Yunanistan'dan olumlu cevap alamayan Schliemann, tazminat ödeme yükümlülüğüne girme ihtimaline karşı, 4 Eylül 1873'te Charles Thomas Newton'a yazdığı mektupta, 50.000 frank karşılığında, tüm Truva koleksiyonunu satmak için British Museum'un ilgisini çekmeyi denedi.[135] 18 Ekim 1873'te E. Burnouf'a yazdığı mektupla Louvre Müzesine de aynı teklifi yaptı; ancak iki girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı.[136]

E- Hazinelerin Kaçırılması ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

1- Soruşturmalar ve Cezalar

Schliemann'ın Atina'da hazırladığı rapor 5 Ağustos 1873 tarihli *Ausgbruger Allgemeine Zeitung*'da yayınlandığında, arzuladığı ün, saygınlık ve bilimsel itibarı sağlamışsa da, Osmanlı tarafında büyük bir hayal kırıklığı ve öfkeye neden oldu. Osmanlı Devleti durumun farkına varır varmaz neyin, ne zaman, nasıl ve kimlerin yardımıyla Truva'dan kaçırıldığını anlamak için, 21 Eylül 1873'te Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti Evrak Müdürü İzzeddin Efendiyi soruşturma yapmakla görevlendirdi. Ancak İzzeddin Efendinin aktardığına göre bu soruşturma, bir öncekinin yeterli görülmemesi üzerine başlatılmıştı. O halde ilk soruşturma ne zaman yapılmıştı?

İlk soruşturma tarihine ilişkin ipucu, Schliemann'ın Müze-i Hümâyûn Müdürü Anton Dethier'e, Çanakkale'den ayrılmasından üç gün sonra, 19 Haziran 1873'te, yazdığı mektuptur:

"*Müdür Bey,*

Ilion'un Büyük Kulesi'ni, çifte Skaiai Kapısını'nı, Ilion Minervası'nın sunağını. Priamos'un Sarayını ve bu kralın hazine-

---

[135] J. Lesley Fitton, *Heinrich Schliemann and British Museum*, British Museum Press, 1991, s. 14.

[136] Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 230; David Traill, a.g.e., s. 123-124.

sini, Neptün ve Apollon'un büyük çevre duvarını ve pek çok Truva evini ortaya çıkardığımı size bildirmekten şeref duyarım. Buradaki görevimin son bulduğuna inanıyor ve bu yörelerden tamamen ayrılıyorum. Yunan kolonisi olan Ilion'un bulunduğu bu yerde açtığım 20 sondaj ile Truva yerleşmesini açığa çıkarmayı başardım ve burasının topoğrafik haritasını yapabildim. Kent büyük değildi, İlyada'daki verilere göre olması gerekenin ancak yirmide biri kadardı. Onu yüz misli daha büyük göstermek isterdim, fakat her şeyden önce gerçeği söylemek zorundayım. Ümit etmek isterim ki tüm uygar insanlar benimle birlikte Truva'nın bir ozanın hayal ürünü olmadığının, gerçekten var olduğunun sevincini duysunlar. Ben tam üç yıllık inanılmaz çalışmalar sonucu üçte ikisinden fazlasını kazabildim. Bu konuda Allgemeine Zeitung'a (Ausgbur) uzun bir makale yazdım, sizin de özellikle dikkatinize sunarım. Bir yazı da bu günlerde bulduğum ***küçük hazine*** *hakkında yazacağım.*[137] *Priamos'un Sarayı'nda bulduğum hazineyi açgözlü işçilerimden korumak için çok acele ortadan kaldırmak zorunda kaldım, neler içerdiğini ben bile halen bilmiyorum, ama emin olduklarım şunlar: Diğerlerinin arasında kadehler, som altından büyük bir depas amphikypellon, balta biçiminde sanırsam dört ya da altı yassı gümüş parça ki kanımca bunlar Homeros'un talentleri, sonra birçok kap ve birkaç düzine mızrak ucu vs. Bu buluntular hakkında Ephemeris ton Sugeteseon'da yayınlayacağım makaleyi size göndereceğim, tüm ayrıntıları orada bulacaksınız. Bu sarayda bulduğum üzeri yazıtlı bir taşın ekte çizimini gönderiyorum. Bu dilin ne olduğunu öğrenirsem rahatlayacağım.*

Hazineyi Osmanlı Hükümeti ile paylaşmam mümkün değil, çünkü onu ben üç yıllık çalışma sonucu 150 işçi ile 200 000 frank harcayarak buldum... ve üç yıl boyunca hakkımda casusluk yapan

---

[137] Schliemann kaçırdığı Priamos'un Hazinesi'nden küçük bir hazine olarak bahsetmesi iki nedenden kaynaklanabilir. Bunlardan ilki, hazineyi bulduğu zaman ayrıntılı inceleme fırsatı bulamayıp sakladığından hazineyi küçük bir buluntu topluluğu olarak algılaması; İkinci neden ise, daha kapsamlı bir tanımı o gün için sakıncalı bulma ihtimalidir. Duygu A. Günay, a.g.m., s. 63, not 4.

bir Türk'e [Kazı denetçi kastedilmektedir] her gün 24 kuruş ödemeye mecbur oldum.

Müdür Bey rica ediyorum siz benim yerimde olsaydınız bu buluntuların bulunduğu yeri sizden en kaba, en çirkin tarzda çalan o hükümete bulduklarınızın yarısını verir miydiniz? Benim bu hakkımdan en ufak bir kuşkunuz varsa durumu lütfen Ekselanlasları Ludolf Kontu'na [Avusturya Büyükelçisi] ya da Ekselansları Amerikan Sefirimiz Mr. Baker'e bildiriniz, zira bana darılmanız beni çok üzecektir.

Şimdi Truva keşfedilmiş olduğuna göre girişmek isteyeceğiniz kazılar için emrinizdeyim. Bu kazılar benim için hiç büyük değildir, yeter ki bulduklarımın yarısı benim olsun ve ben bu yarıyı dışarı çıkarabileyim. Yeni kazılarda bana bizzat refakat edebilir misiniz? Çok yerler biliyorum. Mesela Pella'daki gibi pek çok güzel heykel çıkarmak için bana bir ay yeterli olacaktır. Ne dersiniz?...

Ebedi bir zaferin gün ışığına çıkardığım sayısız anıtlarını bu günden sonra ancak iki ay daha koruyabilirim. Bu süre size taşları kaldırmalarını ve başka zararlar vermelerini önlemek üzere Çanakkale ve Kumkale'deki yetkililere kesin emirler vermeniz için yeterli zamanı sağlayacaktır..."[138]

Bu mektup sonrası Dethier'in, dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin, bazı eserlerin kaçırıldığından haberi olduğunu ve ilk soruşturmanın da Haziran sonları veya Temmuz ayı başında açılmış olduğu ihtimalini akla gerektirmektedir. Ancak Schliemann'ın bu mektubundan kısa bir süre sonra, Temmuz ayı içerisinde, müze müdürü Dethier'in Schliemann'a yazdığı ve taraflar arasında hiçbir problem olmadığı izlenimi yaratan mektubu, karmaşaya sebep olmaktadır. Dethier, mektubunda Schliemann'dan İstanbul'daki müze için baykuş başlı heykellerden birkaç örnek göndermesini

[138] Duygu A. Günay, a.g.m, s. 63-64.

istemektedir.[139] Donald F. Easton'a göre Dethier ve dolayısıyla Osmanlı Devleti, buluntuların gerçek değerini kaçırıldığı andan itibaren biliyorlardı ve Dethier'in bu mektubu, Schliemann'ın eserleri saklama ve satmasına karşı bir oyalama taktiği olarak tasarlanmıştı.[140] Nitekim Schliemann, Osmanlı Devleti'nin yaptığı hırsızlığı önemsemediğini düşünmüş olmalıydı ki, 30 Temmuz 1873'te Dethier'e verdiği cevapta, masrafları kendisine ait olmak üzere 100-150 işçiyle Hisarlık'ı üç ay daha kazmak istediğini ve çıkaracağı tüm buluntuları Müze-i Hümâyûn'a vermeyi teklif etti. Buna karşılık Osmanlı Devleti de o zamana kadar bulduğu her şeyi, Truva hazineleri de dâhil, Schliemann'ın mülkiyeti olarak onaylamak zorundaydı.[141]

Oysa bu tarihlerde Osmanlı Devleti, Schliemann'ın eserleri nasıl kaçırdığına ilişkin ikinci bir soruşturma hazırlığı içerisindeydi. Zira Sadâret, 21 Eylül 1873'te Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine gönderdiği tezkirede, Schliemann'ın eserleri kaçırmasından sonra yapılan ilk soruşturmada, eserlerin iskeleden vapur veya gemiye yüklediğinin anlaşılmasına rağmen, sorgulamanın tam anlamıyla yapılamadığını gerekçesiyle, yeni ve daha kapsamlı bir soruşturma yapılmasını istedi.[142]

Bu kapsamlı soruşturmayla görevlendirilen kişi ise Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Evrak Müdürü İzzeddin Efendiydi.[143] İzzeddin Efendi tarafından 27 Temmuz 1874 tarihinde tamamlan-

---

[139] David Traill, a.g.e., s. 123.

[140] Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 228.

[141] Andrew R. Dyck, "Schliemann on the Excavation of Troy: Three Unpublished Letters", *Greek Roman and Byzantine Studies*, Vol. 31, No: 3, 1990, s. 335; David Traill, a.g.e., s. 123.

[142] BOA, Ayniyat, No: 862, 21 Eylül 1873, s. 42-43.

[143] İzzeddin Efendi 1884 senesinde yazdığı başka bir raporunda, bu konuya atıf yaparak, söz konusu soruşturmaya 21 Eylül 1874'te atandığını belirtmektedir. (BOA, Y.PRK.UM., 6/125, 3 Mayıs 1884.)

dığı anlaşılan soruşturma raporu,[144] günümüze kadar Schliemann'ın rapor, günlük, mektup ve kitaplarından yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerden farklı ve önemli ipuçları vermesi bakımından önemlidir:

"Tezkire-i Sâmiyeye Cevap

Schliemann, hükümet tarafından tayin edilen Emin Efendinin memuriyeti zamanında çıkarılmış olan eşyaları, 1289 (1873) senesi Nisan ayı başında ve aynı senenin Mayıs ayı sonunda olmak üzere iki kez, Kumkale nahiyesinde bulunan Karanlık Liman isimli yerde, kereste yüklemek üzere gelmiş olan Yunanlı kaptan Andreya'nın gemisine koyarak kaçırmıştır. Hafif olup da koyun ve koltuğa sığabilen altın mücevherleri ise bir kasa içerisinde ve kendisi ile ailesinin ceplerinde olarak Kumkale iskelesinden Abdullah Reisin kayığıyla Kale-i Sultaniye gümrük idaresine getirip oradan Atina'ya götürmüştür. Bu nedenle bahsedilen konu hakkında bilgisi olduğu anlaşılan Kumkale Müdürü Rüstem Ağa, gümrük memuru Emrullah Efendi ve Çanakkale gümrük memurları hakkında ceza davası açılmış, ancak Çanakkale gümrük müdürü Halit Efendi ile ona bağlı çalışan memurlar için herhangi bir işlem yapılmamıştır. Hatta sorgularının yüzeysel bir soruyla geçiştirilip layıkıyla icra edilmediği anlaşılmıştır. Bunun üzerine konu yeni baştan incelenmek üzere Maarif Meclisine havale edilmiş ve yapılan incelemede Emrullah Efendi, Abdullah Reis ve gemi mürettebatından İsmail; sözü edilen kasa ile Schliemann ve yakınlarının ceplerinde olan eşyanın gündüz 3-4 sıralarında çarşı içerisinden Çanakkale gümrük idaresine götürüldüğünü, yarım saat kadar iskelede durduklarını ve ardından da muayeneleri yapılmaksızın buradan geçmelerine izin verildiğini ısrarlı bir

[144] Soruşturmada gösterdiği başarı dolayısıyla Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Evrak Müdürü İzzeddin Efendinin Rütbe-i Sâlise ile taltif edilmesi Maarif Nezâreti'nce talep edilmişti. BOA, MF.MKT., 17/188, Lef 2, 29 Mart 1874. Bu talebin uygun görüldüğü 17Nisan 1874'te Sadâretten Maarif Nezâreti'ne bildirilmiştir. BOA, Ayniyat Maarif, No: 1071, 17 Nisan 1874, s. 224.

şekilde beyan etmişlerdir. Şüphesiz ki eşyaların geçişine ilişkin Çanakkale gümrük müdürüyle, idare memurlarının haberlerinin olması gerekirken, sorgulamalarında bunun tam aksi ifade vermeleri kabul edilebilir bir husus değildir. Bu nedenle müdür ve memurlarının tarafsız bir şekilde sorgularının yapılarak çıkacak sonuca göre işlem yapılması; aynı şekilde eski eserlerin geçirilişinde ihmalleri görülen Emrullah Efendi ve Rüstem Ağanın da ceza kanunu hükmünce cezalarının verilmesi yerinde olacaktır.

Bu arada Kalkanlı köyü ahalisinden Kostandi ile Aleksandri ve Erenköylü kuyumcu Yannaki arasında davalık olan üç kıyye altın maddesinden dolayı yakalanmalarının uygun olacağı; yine yukarıda bahsedilen araştırmanın hızlı bir şekilde tamamlanarak neticesinin bildirilmesi ve Hisarlık arazisinin gerekli görülen yerlerinde Müze adına araştırma yapmak üzere ileride uygun memurlar gönderileceğinden, bu zamana kadar söz konusu yerde kimsenin gizli veya açık kazı yapmasına izin verilmemesi hususlarına dikkat edilmesi hakkında vilayete emir verilmiştir. Kazı sırasında işçilerin elinde kalan ve daha sonra ele geçirilip bir kutu içine konularak gönderilen eski eserler ise Müze-i Hümâyuna gönderilmiş olup, yukarıda bahsedilen hususların uygun görüldüğü takdirde Divan-ı Ahkâm-ı Adliyeye havalesi bâbında emr-ü ferman.

9 Cemâziyelâhir 1291/24 Temmuz 1874[145]

Raporda dikkat çekici hususların başında, hazinelerin kaçırılışına dair ayrıntılar gelmektedir. Soruşturmaya göre Schliemann, kendi anlatılarının aksine, hazineyi tek seferde değil üç defada kaçırmıştı. Bunlardan ilk ikisi Nisan ayının ortası ve Mayıs ayının sonunda Karanlık Liman'dan Yunanlı kaptan Andreya'nın gemisiyle gerçekleşmişti. Üçüncü kaçırma hadisesi ise hafif olup, rapordaki ifadeye göre *koyun ve koltuğa sığabilen* küçük mücevherlerin, bir kasa içerisinde ve ayrıca kendisi ile yanındakilerin üstüne

[145] BOA, MF.MKT., 18/147, 24 Temmuz 1873; Rüstem Aslan-Ali Sönmez, a.g.m., s. 46-47.

saklayarak Kale-i Sultâniye gümrük idaresinden çıkarılmasıydı. Küçük mücevherlerin kaçırılması sırasında Schliemann, Kumkale iskelesinden Abdullah Reis'in kayığıyla Kale-i Sultaniye gümrük idaresine gelmiş ve oradan da sorunsuz bir şekilde Atina'ya doğru yola çıkmıştı. Bu rapordan Çanakkale gümrüğündeki görevlilerin ya rüşvet aldığı ya da işlerini iyi yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Rapordan çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise hazinenin Schliemann'ın iddia ettiği gibi tek bir buluntudan mı, yoksa muhtelif buluntuların bir araya getirilmesiyle mi oluşturulduğuna ilişkindir. Şüphesiz bu tartışma çok uzun zamandır Schliemann üzerine yapılan çalışmalarda değerlendirilmiş ve Schliemann'ın dikkat çekecek şekilde bazı günlük ve raporlarını manipüle ettiği ortaya konulmuştur. Schliemannn kişilik sorunları yüzünden (tarihe geçme, bilimsel saygınlık kazanma vb.) olayları farklı şekilde aktarabilmektedir.[146] Örneğin Schliemann, 29 Mart 1869'da New York'ta Amerikan vatandaşlığını elde ettiğini doğru bir şekilde yazmaktaysa da, vatandaşlığı almak için onun adına yalancı şahitlik eden birisine rüşvet verdiğini söylemekten kaçınmıştır. Schliemann yine, Truva'nın Hisarlık'ta olabileceğine dair ilk bilgiyi 15 Ağustos 1868 tarihinde Frank Calvert'ten öğrenmesine rağmen, 1869'da yayınladığı *Ithaka, der Peloponnes und Troja* isimli kitabında, Hisarlık'ın Truva olduğuna dair tespiti kendisinin yaptığını belirtmiştir.[147] Ancak Schliemann'ın en maharetli yaptığı işlerden birisi, kazılarına dair hikâyeyi daha çekici hale getirmek için, hazineleri aynı anda bulunmuş gibi gösterme çabasıdır. Nitekim 4 Ağustos 1872 tarihli raporunda Schliemann, bir iskeletin yanında mücevher bulduğunu kaydetmiştir: "*İskeletin yan tarafında bir yüzük, üç*

---

[146] Rüstem Aslan-Ali Sönmez, "Priamos Hazinesinin Keşfi ve Kaçırılması", *Troya Kent Homeros Türkiye*, W Books Yayınları, Amsterdam 2012, s. 137.

[147] Marcelle Robinson, "Frank Calvert and the Discovery of Troia", *Studia Troica*, Band: 5, Mainz 1995, s. 333; David A. Traill, "Schliemann's Mendacity...", s. 93-94.

küpe ve saf altın bir elbise iğnesi buldum."[148] Raporundan iki gün sonra 6 Ağustos 1872'de John Wood'a yazdığı mektupta da, "*Ben 15 metre derinlikte bir bayan iskeleti ile bulunan bazı Truva mücevherlerinden onlara söz etmedim.*" diyerek iddiasını sürdürmüştür.[149] Buna karşılık, mücevherler iskelet ile aynı anda bulunmamıştır. Schliemann'ın bizzat kendi günlüğüne yazdığı gibi mücevherler 17 Mayıs'ta, İskelet ise 16 Temmuz'da keşfedilmiştir.[150] Ancak, Schliemann bunları birleştirerek tek bir buluntuymuş gibi kamuoyuna açıklamıştır.

Bütün bu değerlendirmeler neticesinde Schliemann, kaleme aldığı tüm yazılarında Priamos Hazinesi ismini verdiği mücevherlerin tek bir buluntudan ibaret olduğunu vurgulamaktaysa da; İzzeddin Efendinin yaptığı soruşturmaya göre hazinelerin bir kısmı Nisan ayı ortalarında bulunmuş ve kaçırılmıştır. Nitekim Schliemann'ın, Nisan 1873'te içeriğini bilmediğimiz yüklü miktarda buluntuları, 22 sepet, 3 çanta ve 5 sandık içerisinde gizlice Karanlık Liman'dan bir Yunan gemisine yükleyerek kaçırdığı bilinmektedir ve bu eserlerin en azından bir kısmının hazinelerle ilişkili olma ihtimali de son derece yüksektir.

İzzeddin Efendi hazırlamış olduğu raporda ayrıca, Schliemann'ın sağ kolu Erenköylü Yannakis ile Kalkan köyünden Kostandi ve Aleksandri isimli iki Rum arasındaki 4 kiloluk altın davasının sonuçlandırılması gerektiğinden bahsetmiştir. Ancak, Yannakis ile iki Rum köylü arasındaki 4 kg. altın için çıkan tartışmanın sonucunun ne olduğu şu an için bilinmemektedir. Acaba bu iki Rum Truva'da çalışan işçiler miydi? Yannakis bunların Truva'da ya da başka bir yerde buldukları altınları Schliemann adına satın mı alıyordu? Yannakis ve iki Rum neden anlaşamadılar? Schliemann, hazinelerin 6 Haziran 1873'de Türkiye'den kaçırılma-

---

[148] Heinrich Schliemann, *Troy and Its Remains*..., s. 209-210; David A. Traill, "Schliemann's Mendacity...", s. 94.

[149] Andrew R. Dyck, a.g.m., s. 332.

[150] David A. Traill, "Schliemann's Mendacity...", s. 93-94.

sından sonra, neden yaklaşık 20 gün daha Truva'da kaldı? Bu konuda cevaplanması gereken çok fazla soru mevcuttur. Schliemann'nın Anton Dethier'e yazdığı mektuptan, hazineleri kaçırdıktan sonra bazı küçük işleri için birkaç gün daha Truva'da kalması gerektiğini öğrenmekteyiz. Ancak bu işlerin ne olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte, daha önce bu konuda yapılan çalışmalar ve İzzeddin Efendi'nin konuyla ilgili raporundaki bilgileri bir araya getirdiğimizde, 1873 yılında gelişen olayların muhtemel kurgusunu şu şekilde yapabiliriz:

1872 yılından itibaren Schliemann'nın Truva kazılarındaki II. kent katmanlarında küçük hazineler çıkmıştır. Bu arada Hisarlık'ın Truva olduğunu kamuoyuna ispatlamaya çalışan Schliemann, 120 işçiyle hızlı bir şekilde kazı yapmakta olduğundan ve bu nedenle kontrolü tam olarak sağlayamadığından, işçiler bazı hazine buluntularını Schliemann'dan gizlemişlerdir ve sağ kolu Yannakis de, işçilerin bulduğu bazı hazineleri büyük bir olasılıkla Schliemann adına satın almak için çaba göstermektedir. Schliemann, ilk büyük ölçekli kaçakçılığı Nisan 1873'de gerçekleştirmiştir. Bu tarihte içeriğini bilmediğimiz yüklü miktarda buluntuları 22 sepet, 3 çanta ve 5 sandık içerisinde gizlice Karanlık limandan kaçırmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra ise 31 Mayıs 1873'de Schliemann, Yannakis'in yardımıyla Priamos Hazinelerini bulmuştur. Kazıları denetlemekle görevli Emin Efendi'nin kontrollerinden korkan Schliemann, bulduğu hazineyi 6 sepet ve bir çanta içerisinde Frederik Calvert'in Truva yakınlarındaki çiftliğine yollamıştır. Eserler 6 Haziran 1873'de yine Karanlık Liman'dan Yannakis ve Spiridon Demetrio'un yardımıyla Yunanistan'a kaçırılmıştır. Bu arada Yannakis, diğer bazı altın buluntuları, olasılıkla Schliemann adına işçilerden geri satın almıştır. Ancak para ödemede tartışma çıkması üzerine olay daha sonra mahkemeye intikal etmiştir. Bu arada Schliemann ise, son hazine buluntularını da üstüne saklayarak Çanakkale gümrüğünden Atina'ya kaçırmış ve Truva'nın farklı yerlerinden bulunan bu hazineleri, bir tek büyük

hazine buluntusu gibi 5 Ağustos 1873'te *Ausgbruger Allgemeine Zeitung*'da yayınlamıştır.[151]

Schliemann'ın hazineleri Atina'ya kaçırmasından sonra Osmanlı Devleti; bölgede kazı yapılmasını yasaklamış,[152] İzzeddin Efendi'nin yürüttüğü soruşturma kapsamında verilecek cezalar da 29 Mart 1875'te belli olmuştur. Sadâretten Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti ve Maarif Nezâretine gönderilen tezkireye göre; kazıyı denetlemekle görevli Emin Efendinin Schliemann'ın kazı sırasında bulduğu eserleri gizlediğini haber vermesine rağmen, Kumkale Müdürü Rüstem Ağa'nın bu ihbara kayıtsız kalmasının eserlerin kaçırılmasına sebebiyet verdiği belirtilerek, Kumkale Müdürü Rüstem Ağa'ya ceza kanunnamesinin 90. maddesi gereğince 3 ay hapis cezası verilmesi kararlaştırılmıştır. Schliemann'ın ve beraberindekilerin üstlerinde saklayarak Kumkale İskelesi'nden geçirdiği mücevheratla ilgili ise, bunların koyun ve koltuğa sığar şeyler olması ve diğer eşyalar gibi aranmasına imkân olunamayacağının gümrük memurları tarafından belirtilmesi göz önüne alınarak, Gümrük Müdürü Halid Efendi ile gümrük memuru Emrullah Efendi için her hangi bir cezai işleme gerek görülmemiştir.[153]

2- Hukuk Mücadelesi Başlıyor: 6 Nisan 1874

Osmanlı Devleti kaçırılan eserlerin kendisine ait olan kısmını geri alabilmek için Schliemann'a karşı bir hukuk mücadelesi başlattı. Davayı açmak ve yürütmek için Maarif Nezâretince teklif edilen isim, o dönemde Müze-i Hümâyûn Müdürü olan Anton Dethier'di:

---

[151] Rüstem Aslan-Ali Sönmez, "Priamos Hazinesinin...", s. 140-141.

[152] BOA, MF.MKT., 18/94, 4 Haziran 1874.

[153] BOA, Ayniyat. No: 859, 29 Mart 1875, s. 278; BOA, Ayniyat Maarif, No: 1069, 29 Mart 1875, s. 53. Hüseyin Karaduman, a.g.e., s. 164.

"Amerikalı Schliemann'ın Hisarlık arazisinde yaptığı kazılar sonrası Atina'ya kaçırmış olduğu eserler, satılmak üzere hâlâ orada bulunmakta ve Schliemann bu eserlerin devlete ait olan hissesini vermeyi kabul etmemektedir. Bu nedenle, Atina Sefareti vasıtasıyla dava açılmak üzere, Müze Müdürü Dethier'in hemen Atina'ya gitmesi ve Dethier Atina'ya giderken yanına Schliemann'ın Hisarlık'ta kazı yapmasına dair verilen ruhsat ile bu tarihe kadar yapılan yazışmaların birer suretinin verilerek, şimdilik müze ödeneğinden olmak üzere kendisine harcırah olarak 300 frank ödenmesi..."[154].

Maarif Nezâreti'nin harcırah olarak belirlediği miktarı az bulduğu anlaşılan Dethier'e, 5 Nisan 1874'te Maarif Veznesinden ödenmek üzere 800 frank harcırah verildi.[155] Osmanlı Devleti adına Atina'ya giden Dethier, Schliemann'la son bir kez konuşarak, eserlerin Osmanlı Devletine ait olan kısmının verilmesi konusunda onu ikna etmeye çalıştıysa da başarılı olamadı.[156] Nitekim Schliemann, Dethier'le yaptığı bu görüşmeyi, 7 Nisan 1874'te Wood'a yazdığı mektupta şöyle açıklamıştı:

"Sayın Dethier, Osmanlı Devleti'ni temsilen şimdi burada. Truva kazılardan kalan hazinenin 1/3'ü için benimle anlaşmaya geldi. Fakat 4 ay boyunca 150 işçi ile birlikte yalnızca onun müzesinin kazancı için karşılıksız olarak işimi yapmamdan tatmin olmadı. Hazinenin bir parçasının yanı sıra başka taleplerde de bulunduğu için korkarım ki onunla uzlaşmaya varamayacağım. Çünkü koleksiyonumdan hiçbir parçadan vazgeçmiyorum."[157]

---

[154] BOA, MF.MKT., 17/98, 12 Mart 1874. İzzeddin Efendi, Schliemann ile ilgili soruşturmayı yürütmesine rağmen, Atina'daki dava sürecine kendisinin yerine Dethier'in atanmasına şaşırdığını belirtmektedir. (BOA, Y.PRK.UM., 6/125, 3 Mayıs 1884.)

[155] BOA, MF.MKT., 18/5, 5 Nisan 1874.

[156] BOA, ŞD., 207/19, Lef 3, 4 Mayıs 1874.

[157] Andrew R. Dyck, a.g.m., s. 335.

Son uzlaşma girişiminin de olumsuz sonuçlanması üzerine, Atina'da 6 Nisan 1874'te başlayan[158] davanın ilk günlerinde, Detheir'den gelen haberler nedeniyle, Osmanlı yönetiminin beklentisi oldukça olumluydu. Nitekim Dethier, 2 Mayıs 1874 tarihinde Maarif Nezâreti'ne göndermiş olduğu yazıda, bir avukatın tutulduğunu ve davanın kısa süre içerisinde kazanılacağını ifade etmekteydi.[159]

Dava süreci başladıktan sonra Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın hukuk mevzuatlarının farklılığından kaynaklanan bazı sıkıntılar ortaya çıktı. Osmanlı Devleti adına davayı yürütmekle görevli avukatlardan olan Paparigopoulos, Maarif Nezâreti'ne gönderdiği yazıda; Yunanistan'da devlet ve kişiler arasında ortaya çıkan ihtilafın Maliye Nezâreti'nce dava edildiğini, Osmanlı Devleti'nde ise her bir daire başkanının kendi dairesinin hukuk ve menfaatlerini muhafazayla görevli olduğunu belirterek, Maarif Nezâreti'nin bu hususu dava etmeye yetkili olduğuna dair Şûrâ-yı Devlet'ten bir tasdikname çıkararak acilen Atina Sefareti'ne göndermesini talep etti.[160]

Ancak bu yazışmalar devam ederken, 15 Mayıs 1874'te mahkeme kararı Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlandı.[161] Schliemann, büyük merak ve endişe ile beklediği mahkeme neticesinin kendi lehine sonuçlanmasından duyduğu memnuniyeti, karardan bir gün sonra, 16 Mayıs 1874'te, arkadaşı Max Müller'e yazdığı mektupta şöyle ifade etmiştir:

"*Burada son 7 hafta boyunca Türk hükümeti ile korkunç bir savaş vardı. Benden tüm Truva eserlerinin yarısını koparıp almak*

---

[158] Ernst Meyer, "Schliemann's Letters to Max Müller in Oxford", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 82, 1962, s. 86; Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 228.

[159] BOA, MF.MKT., 18/73, 2 Mayıs 1874.

[160] BOA, MF.MKT., 18/78, 16 Mayıs 1874; BOA, ŞD. 207/19, Lef 2, 16 Mayıs 1874.

[161] David Trail, a.g.e., s. 130.

ve bana karşı yasal işlem yapmak için İstanbul'daki müze müdürünü [Dethier] buraya gönderdiler. En son dün mahkeme oybirliğiyle onların haksız iddiasını reddetti. Ben bu nedenle, 100-150 işçi ile 3 ya da 4 ay boyunca tüm masrafları kendim karşılamak ve her şeyi müzeye bırakmak şartıyla Truva kazılarına devam etmek şeklindeki eski önerimin kabul olacağını düşünüyorum."[162]

Mahkemenin kaybedilmesi Osmanlı hükümetini büyük hayal kırıklığına uğratmış, umutlar azalmıştı. Konuyla ilgili hükümete bir yol haritası çizilebilmesi için Maarif Meclisi 25 Mayıs 1874'te bir toplantı yaptı. Toplantıda ilk ele kalınan konu, mahkeme kararına dair müze müdürü Dethier'in görüşleriydi. Mahkemenin Osmanlı Devleti aleyhine karar vermesini, Yunanistan'ın Schliemann'a verdiği desteğe bağlayan Dethier, davanın bir üst mahkemeye götürülmesi halinde dahi kazanılamayacağı düşüncesindeydi. Ona göre Schliemann tarafından kaçırılan eserlerin satılmasına mani olabilmek için yapılması gereken, bir protesto kaleme alarak Avrupa ve yerel gazetelere ilan vermek ve Yunanistan'ın bu konudaki sorumluluğuna vurgu yapmaktı:

"*...Yunanlılar kendileriyle bağlantılı olduğunu düşündükleri bir takım eski eserlerin Schliemann'ın elinden çıkmasını istemediklerinden, dava bir üst mahkemeye götürülse dahi bir yarar sağlamayacaktır. Bu nedenle söz konusu eserlerin kimse tarafından satılmasına izin verilmemek üzere bir protesto kaleme alınıp gerekli yerlere tebliğ olunmalı ve Avrupa ile burada gazetelere ilan verilmelidir. Ayrıca Yunan mahkemelerinin aldığı karardan dolayı devletin uğrayacağı zarardan, Yunanistan'ın sorumlu tutulması doğru ise de tüm bunların neticelerinin ne olacağı kestirilememektedir.*"

Maarif Meclisi, Dethier'in Yunanistan'ın sorumlu tutulması önerisine Amerika'yı da dâhil etmeyi düşündü:

---

[162] Ernst Meyer, a.g.m., s. 86.

"Schliemann, Hisarlık'ta kazı icrası için arzuhal takdim eylediğinde kendisine hangi devlet tebaasından olduğu sorulmuş ve Amerika tebaasından olduğunu söylemesi üzerine de Amerika Sefareti'nin aracılığı olmadıkça kendisine ruhsat verilemeyeceği ifade olunmuştu. Bunun üzerine Schliemann, Amerika Sefareti'ne müracaatla, sonrasında Amerika baş tercümanı bu husus için birkaç defa Maarif Nezâreti'ne gelip gitmiş ve tarafımıza bir yazı yazarak Schliemann'ın Hisarlık'a varmasından önce Hisarlık arazisinin Müze-i Hümâyûn adına satın alındığını bildiklerinden bahisle, şayet kendilerine kazı izni verilirse bunların yarısını devlete takdim ve diğer yarısını ise yapacakları masraflara mukabil kendisi için alacağını belirtmişti. Şimdi ise bu söylediklerinin tam tersini yapan bu kişiyi söz verdiği işleri yerine getirmeye zorlama işi mensup olduğu ve bu iş için bizlere aracılık eden Amerika Sefaretine aittir. Nitekim Amerika Sefirine bu hususlar anlatılmış, ancak kendisi de diğer devlet sefaretleri gibi Schliemann'a baskı yapmaya sefaretinin yetkili olmadığını beyan etmiş olup, buna göre devam eden dava sürecinde mahkemenin bu hususlar için Amerika Sefareti'ni mazur tutup tutmayacağı konusuna itiraz gerekli olacaktır."

Maarif Meclisi tüm bu görüşler doğrultusunda kararını vererek, konunun çözümü için Bâbıâlî'ye üç teklif sundu:

"...Davanın yeniden görülmesini istemek, yaşanan olaya ilişkin bir protesto kaleme almak ya da bu hususta yalnız Amerika Sefaretini sorumlu tutmak."[163]

Bâbıâlî, Maarif Nezâreti'nden gelen görüş doğrultusunda konuyu, bu tür olaylarda karar almaya yetkili olan Yunan Kraliyet Mahkemesine taşıma kararı aldı. Aslında sonucun ne olacağı hakkında hiçbir öngörü yoktu ve genel kanı, Dethier'in de düşündüğü gibi, mahkemenin kaybedileceği yönündeydi. Ancak sonuç tam tersi gerçekleşti. Kraliyet Mahkemesi, ilk mahkemenin aldığı kara-

[163] BOA, MF. MKT., 18/81, 25 Mayıs 1874.

rı 1874 yılının Haziran ayı başında feshederek, hazinenin Osmanlı Devletine ait olan hissesinin iadesine hükmetti. Osmanlı yöneticilerinde büyük sevinç ve şaşkınlık hâkimdi. Ancak bu kez de, mahkemenin vereceği kararı önceden öğrenerek hazineleri başka bir yere naklettiğinden, eserler Schliemann'ın evinde bulunamadı.

Maarif Nezâreti bu gelişme üzerine 9 Haziran 1874'te toplanarak, hükümete oluşan durumla ilgili yeni öneriler getirdi:

"*Atina Sefareti'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen telgrafta Yunan Sorgu Mahkemesi, Bidayet mahkemesinin daha önce vermiş olduğu kararı fesh ile adı geçen eşyaların buldurularak tevkifine karar vermiştir. Bu nedenle artık işin rengi değişmiş ve uyuşma yolu kapanmıştır. Fakat mahkemenin aldığı kararı önceden haber alan Schliemann eşyaları başka bir yere* ***aşırmış*** *olduğundan, bunların toptan veya tek tek şuna buna satılması ihtimalini akla getirmektedir. Bunun mümkün mertebe önlenebilmesi için bir protestoname kaleme alınmış olup gerek burada ve gerekse Viyana, Berlin, Paris ve Londra'daki gazetelere bastırılması münasip görünmektedir.*

Jurnallere Derc ile İlan Olunmak Üzere Kaleme Alınan Protestodur

Schliemann nam kimesne Kal'a-i Sultâniye'de Hisarlık nâm mahalde bulmuş olduğu altın ve gümüş ve bakır ve taştan ve mermerden masnû' Âsâr-ı Atikayı hafiyyen kaçırmış ve eşyâ-yı mezkûrenin Müze-i Hümayûn ile kendi beyninde nısfiyyet üzere taksimini icra etmemiş olduğundan eşyâ-yı mezkûrenin her nev' hibe ve bey'i keen lem yekûn hükmünde olduğunu ve her nerede bulunur ise da'vâ ve ahz olunacağını Devlet-i Aliyye cümleye ilân eder."[164]

Bu arada Schliemann'a gerekli yaptırımların uygulanabilmesi için de Atina'da yeni bir dava açılmasına karar verildi:

---

[164] BOA, MF. MKT., 18/97, Lef 1-2, 9 Haziran 1874.

"Atina Sefareti tarafından Hariciye Nezâreti'ne takdim kılınan yazıda, Kraliyet mahkemesi Doktor Schliemann olayında ilk mahkemenin vermiş olduğu kararı feshederek, gizlice sakladığı eski eserlerin zaptına hükmetmiş ise de, Schliemann mahkemenin bu kararını daha önceden haber alarak elinde bulunan eşyayı diğer bir haneye götürmüştür. Bu nedenle adı geçen eserlerin ele geçirilmesi hususu güvenlik güçlerine ifade olunmuş, ayrıca bazı hafiye memurlarına dahi 500 frank vaat edilerek, Schliemann'ın hanesi gözetim altına alınmıştır. Bundan başka Schliemann ve emniyeti suiistimal edenler hakkında mahkemeye şikâyette bulunulmuştur. Ancak ilk olarak gerek Maarif Nezâretinin Müze-i Hümâyûn namına olarak davaya bakma hakkı olduğuna dair Şûrâ-yı Devletten yazı alınması, ikinci olarak Kale-i Sultâniye'de Müze-i Hümâyûn için satın alınmış olan Hisarlık arazisi satış sözleşmesinin Maliye Nezâreti tarafından gönderilmesi ve üçüncü olarak ise açılan bu dava için yüklü miktarda masraf ortaya çıktığından Atina Sefareti'nin elinde bulunmak üzere birkaç bin franklık poliçenin yazılması kararlaştırılmıştır. Tüm bu hususlar nedeniyle Şûrâ-yı Devlet ve Maliye Nezâretinden alınacak yazıların Atina Sefaretine gönderilmesi ve bütün bu işlerin masraflarında kullanılmak üzere 4-5 bin frank miktarında akçenin Maarif Müze-i Hümâyûn masrafı olarak Bank-ı Osmani tarafından Atina'ya havalesi için Maliye Nezâretine emri hususunda gereğinin yapılması."[165]

Osmanlı Devleti, Schliemann'a karşı açılan yeni davada tazminat miktarını 1.000.000 frank olarak belirlerken,[166] eserleri mahkeme kararına rağmen vermeyen Schliemann'ın 5000 frank değerindeki evi, Helios Metop ve Atina'da bir bankada biriken menkul kıymetlerine, taraflar arasındaki dava sonuçlanıncaya ka-

[165] BOA, MF.MKT., 18/101, 16 Haziran 1874. Atina sefaretine gönderilmesi düşünülen 5 bin frank, ancak Ağustos ayında gönderilebilmiştir. Ödeme konusunda yapılan yazışmalar için bkz. BOA, MF.MKT., 18 /117, 23 Haziran 1874; BOA, MF.MKT., 18 /146, 19 Temmuz 1874; BOA, MF.MKT., 19/71, 21 Ağustos 1874.

[166] BOA, MF.MKT., 26/153, 3 Nisan 1875.

dar el konuldu. Mahkeme ayrıca, koleksiyonun değerini belirlemek için, Schliemann'ın yayımladığı hazine fotoğraflarına dayanılarak üç uzmandan oluşan bir de komite atadı.[167] Osmanlı Devleti'nin bu girişimleri karşısında Schliemann ise hemen yürütmenin durdurulması için karşı dava açarak ilk hamlesini yapmıştı. Şimdi iki taraf da, Haziran 1874-Nisan 1875 arası yaklaşık on ay sürecek olan yeni dava sürecinin neticesini beklemek zorundaydı.

3- Osmanlı Yönetiminin Schliemann'la Uzlaşması ve Truva Hazinelerinin Kaybedilişi: 3 Nisan 1875

Schliemann bu süre içerisinde, mahkeme sonucunu lehine çevirebilmek için, elindeki maddi imkânlar da dâhil olmak üzere, tüm diplomatik girişimleri kullandı.[168] Bu arada Nisan 1874'ten beri süren dava yavaş yavaş Osmanlı kamuoyunun da dikkatini çekmeye başlamıştı. Nitekim 18 Nisan 1874 tarihli Basiret gazetesinde *Âsâr-ı Atîka* başlığıyla çıkan yazıda, Avrupa müzelerinin Osmanlı coğrafyasından götürülen eserlerle zenginleştiği vurgulanarak, Schliemann'ın kaçırdığı eserlerden bahsediliyordu: "*Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti dâhilinde Hisarlık nâm mahalde Doktor Schliemann nâmında bir Amerikalı. sekiz on bin keselik*[169] *kadar atîka bulup götürmüş ve bunlardan istihsâl ettiği ma'lumât üzerine şimdi de beherini 100 franka satıp bu yüzden dahi başkaca bir servete mâlik olmuştur.*"[170]

La Turquie gazetesinde 11 Temmuz 1874'te çıkan bir haberde ise, Schliemann'ın Hisarlık'taki evini kazıdan çıkan taşlarla yapmış olması eski eserlere saygısızlık olarak değerlendirilmek-

---

[167] David A. Traill, a.g.e., s. 130.

[168] Schliemann, mahkeme süreci ve hazineyi gizlemek için yüz bin Frank harcadığını ve bu olayların kendisini beş yıl yaşlandırdığını söylemiştir. (Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 228.)

[169] Bir kese 500 kuruş olup, hazinenin değeri 4-5.000.000 kuruş tahmin edilmektedir.

[170] *Basiret*, Sayı: 1208, 18 Nisan 1874; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 287.

teydi.[171] Ancak en çarpıcı örneklerden biri 9 Eylül 1874'te yayınlanan *Hayâl Dergisi*'nde yayımlandı. Schliemann ve eşi Sophia'nın karşılıklı konuştuğu bir karikatür yayımlayan dergi, olayı mizahi bir dille ancak son derece kinayeli ifadelerle resmediyordu:

"-***Madam Schliemann:*** *Onları Devlet-i Aliyye'ye, bunları Yunan'a vaat etmişsin. Şunları da Amerika elçisine vaat edeceğim diyorsun. Ama bize ne kalacak?*

-Mösyö Schliemann: *Hepsi!!!*"[172]

Üstelik eleştiriler sadece kaçırılan eserlerle sınırlı değildi. Birinci bölümde ele alındığı üzere 1869 Nizamnâmesinin yerine yürürlüğe konan 1874 tarihli Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi de,[173] eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına izin veren 3. ve 32. maddeleri nedeniyle eleştiriliyor ve bu maddelerin yeni baştan düzenlenmesi gerektiği vurgulanıyordu.[174] Dönemin basınında ortaya konan bu eleştiriler neticesinde Maarif Nezâreti 1 Aralık 1874'te, aralarında Musul'da kazı yapan George Smith, Ayasuluk'ta (Efes) kazı yapan John Turtle Wood ve Hisarlık'ta kazı yapan Schliemann'ın da yer aldığı yabancıların buldukları eserleri yurt dışına kaçırmalarını gerekçe göstererek, eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan bir tasarısı hazırladıysa da,[175] özellikle yabancı devletlerin baskısı nedeniyle bu tasarı yürürlüğe konamadı.[176]

Bununla birlikte artık dava sürecinin de sonuna yaklaşılmıştı. Ancak on ay devam eden üçüncü mahkemenin tazminat bedeli

---

[171] *La Turquie*, 11 Temmuz 1874'ten aktaran; Nur Akın, a.g.m., s. 235.

[172] *Hayâl Dergisi*, Sayı: 97, 9 Eylül 1874.

[173] *Düstur*, Tertib-i Evvel, C. 3, İstanbul 1289, s. 426-430. Nizamnâme hakkında geniş bilgi için ise bkz. Ahmet Mumcu, *a.g.m.*, s. 70-73; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 328-331; Hüseyin Karaduman, a.g.e., s. 75-77. Halit Çal, *a.g.m.*, s. 234-270.

[174] Dönemin basını bu maddeleri 1869 Nizamnâmesine göre bir geri adım olarak nitelendirmekteydi. Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 330.

[175] BOA, MF.MKT., 21/143, 1 Aralık 1874; Kâmil Su, a.g.e., s. 52-54.

[176] Eserlerin yurt dışına çıkışının tekrar yasaklanması, ancak Osman Hamdi Bey döneminde hazırlanan 1884 tarihli nizamnâmeyle mümkün olmuştur. *Düstur*, Tertib-i Evvel, Zeyl: 4, İstanbul 1302, s. 89-97.

olarak sadece 10.000 franka hükmetmesi bütün ümitleri sona erdirdi. Schliemann oldukça sıkıntılı geçen davanın bu şekilde sona ermesinden şüphesiz çok mutluydu. Hatta belirlenen tazminat bedeli 10.000 frank olmasına rağmen 50.000 frank vermeyi ve yeni bir kazı anlaşması yapmayı teklif etti. Dönemin Maarif Nâzırı Safvet Paşa,[177] o günlerde yaşanan gelişmelerin özetini şu şekilde açıklayacaktı:

"*Schliemann bulduğu bazı küpe ve gerdanlık vs. nesnelerin yarısını mukavelesi gereğince Osmanlı Devleti'ne vermesi gerekirken, bu şarta riayet etmeyerek hepsini Atina'daki ailesinin yanına göndermiş ve kendisinde mevcut olan bu çeşit eşyayı dahi onlara ilave ederek, hepsini Truva şehrinde bulmuş olduğunu yayımlanmıştır. Osmanlı Devletine ait olan kısmının verilmesine ise itiraz ettiğinden, kendisi Atina'da mahkemeye verilmiştir. Mahkemede ise Schliemann'a hak verilip mesele bir müddet öylece kalmış, bulmuş olduğu eserler ise mahkemece işin uzmanları tarafından incelendiğinde 20.000 frank değer takdir olunmuştur. Bunun üzerine davanın temyiz mahkemesine havalesi düşünülmüş ise de bir önceki kararın aleyhimize alınmış olması nedeniyle, buna cesaret olunamamış ve Schliemann Atina Sefirimiz Fotyadi Bey tarafına müracaat ederek, bulmuş olduğu ufak tefek eşyanın taksimine girişmemesinin sebebinin kıymeti itibarıyla olmadığını, "mücerred birbirinden tefriki antika meraklısı bir âdemin elinden gelemeyeceğinden kaynaklandığını belirtmiştir." Schliemann ayrıca eğer müsaade edilirse masrafları kendisi tarafından karşılanmak üzere, Hisarlık'ta üç ay müddet ve yüz elli beş işçi ile ortaya çıkarılacak her nevi eski eseri devlete terk edeceğini ifade ve beyan etmiştir. Ayrıca evvelki sene görevli olarak Kıbrıs'a giden müze müdürü Dethiere, oradan döndüğünde Hisarlık'a uğrayarak kazı yapılan mahalli incelemesi tavsiye olunmuştur. Kendisi kazı alanını ince-*

[177] Safvet Esad Mehmed Paşa, 1 Aralık 1875-8 Mayıs 1876 tarihleri arasında üçüncü kez Maarif Nâzırlığı görevini yürütmekteydi. (Mehmed Süreyya, a.g.e., C. 5, s. 1433.)

lemiş ve İstanbul'a döndüğünde, Schliemann'ın kazı yaptığı alanın on altı metre derinliğinde olduğunu, bunun kazılmasının ve çıkan toprağın elekten geçirilmesinin ise ancak sekiz on bin lira masrafla yapılabileceğini belirterek, bundan dolayı Schliemann'ın tarihe büyük hizmet etmiş olduğunu ifade etmiştir. Bu arada Schliemann ise tekrar Atina Sefiri Fotyadi Bey'e müracaat ederek, kazı yapılması için kendisine müsaade olunmasını istemiş ve ayrıca hazinelerin devlete ait olan kısmı için de müzeye 50.000 frank vereceğini ifade etmiştir. Schliemann'ın teklifi Atina Sefareti'nce Hariciye Nezâretine bildirilerek, anlaşma yapılmasının hayırlı olacağı beyan olunmuş ve mesele Meclis-i Maarif tarafından da uygun görünerek Schliemann'ın teklif ettiği meblağ kabul olunmuştur."[178]

Maarif Nâzırı Safvet Paşa Osmanlı yönetimini Schliemann'la uzlaşmaya iten sebepleri, Atina Sefiri Fotyadi Bey ile müze müdürü Dethier'in Schliemann'la uzlaşma konusunda takındıkları olumlu tavıra[179] ve davanın büyük masraflara yol açmasına bağlamaktaydı. Nitekim Osmanlı yönetimi Schliemann'ın uzlaşma çağrısı üzerine, Atina Sefiri Fotyadi Bey vasıtasıyla Schliemann'la görüşmeye karar vererek, yaptığı 50.000 franklık teklifi değerlendirmeye karar verdi. Konu Maarif Meclisi'nin 3 Nisan 1875 tarihinde yaptığı toplantıda ayrıntılarıyla tartışıldı ve hükümete sunulmak üzere şu kararlar alındı:

"Schliemann'ın Hisarlık arazisinden kaçırmış olduğu eski eserlerle ilgili olarak Yunanistan'da davaya bakan mahkemece, devlete ait olan hissenin tazminatı olarak 10.000 frank ödenmesine karar verilmiş ise de, Schliemann tazminat bedeli ve dava masrafı olarak 20.000 ve Hisarlık'ta kazıya devam etmek için ise, 15.000 işçi yevmiyesi olmak üzere 30.000 frank daha ki toplam 50.000 frank ödemeyi taahhüt etmiş; ayrıca istenildiği takdirde devam edecek olan kazılara bizzat nezâret etmek istediği Atina Sefareti

[178] BOA, MF.MKT., 36/30, Lef 1, 25 Şubat 1876.

[179] Donal F. Easton da taraflar arasındaki uzlaşmada Fotyadi Bey'in yardımını vurgulamıştır. Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 229.

tarafından bildirilmiştir. Gerçi Schliemann'dan devlet hissesi iadesi için istenilen eski eser bedeli yaklaşık 1.000.000 frank civarında olmakla birlikte, olumlu bir netice çıkmasının çok zor olduğu anlaşılmış ve mahkeme harcı, vekil ücreti gibi bir takım masraflar ödeneceğine mahkemenin sulhen sonuçlandırılması daha münasip görülmüştür. Ancak, Schliemann'ın ***hırsızlıkları*** *devletimiz müzesine zarar verdiğinden, kendisine bundan sonra kazı ve araştırma yapma izni verilmeyip, yalnızca bulunacak eski eserlerin müzeden resimlerini alabilecektir. Buna göre söz konusu olan 50.000 frankın Maarif Nezâreti veznesine bir defada ödenmek üzere kendisiyle irtibata geçilerek davanın neticelendirilmesi...*" uygun görülmüştür.[180]

Alınan karar sonrası Atina Sefiri Fotyadi Bey, 13 Nisan 1875'te Schliemann'la bir araya gelerek belirtilen şartlar çerçevesinde anlaşmayı imzaladı.[181] Schliemann, yapılan anlaşma sonrası bir muhabirin, neden mahkeme kararını beklemediği yönündeki sorusuna:

"*Ben konuyu yasal seyrine bırakmış olsaydım, mahkeme 10.000 frank ödeme ile bitmiş olurdu. Ama korkarım ki, eğer mesele sulhen neticelenmiş olmasaydı, Türkler bana tekrar kazmam için izin vermezdi.*"[182]

F- Truva Hazinelerinin Sergilenmesi

Schliemann hiç şüphesiz, Osmanlı Devleti'yle yapılan uzlaşmanın ve fazladan ödediği 40.000 frank'ın kendisine Hisarlık'a tekrar dönmesini sağlayacak kapıyı araladığını düşünüyordu. Aslında haksız da sayılmazdı. Maarif Meclisi "*Schliemann'ın* ***hırsızlıkları*** *devletimiz müzesine zarar verdiğinden, kendisine bundan sonra kazı ve araştırma yapma izni verilmeyip, yalnızca bulunacak*

[180] BOA, MF.MKT., 26/153, 3 Nisan 1875.
[181] Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 229.
[182] David A. Traill, a.g.e., s. 135.

eski eserlerin müzeden resimlerini alabilecektir" sözleriyle, Schliemann'a bir daha kazı izni vermeyeceğini belirtmiş ise de, dönemin siyasi, mali ve diplomatik atmosferinde alınan kararlar değişebilmekteydi. Nitekim böylesine ciddi bir süreçten ve hırsızlığının tescillenmesinden çok kısa bir süre sonra Schliemann, 1876'da, Osmanlı Devleti'nden yeni bir kazı izni çıkarmayı başarmıştı.[183] Ancak, Schliemann için en büyük sorunlardan biri de, kaçırdığı paha biçilmez koleksiyonun nerede sergileneceği idi?

Schliemann, hazineleri Atina'ya kaçırdığı andan itibaren, bu koleksiyonu büyük müzelerden birine yerleştirmenin yollarını arıyordu. Henüz 1873 yılında Yunanistan'a yaptığı teklif reddedilmiş, mahkeme süreci içerisinde İngiltere, Fransa, Amerika ve Rusya'dan da umduğu cevabı alamamıştı. Mahkeme sonrası girişimlerini daha da hızlandırdı. Onun ilk umudu koleksiyonunun İngiltere'de British Museum'da sergilenmesiydi. Bu öneri 14 Ekim 1876'da British Museum yöneticileri tarafından değerlendirildiyse de, uygun yer olmadığı gerekçesiyle kabul edilmedi.[184] Bir Alman olarak koleksiyonunun Almanya'da sergilenmesini ise ilk planda hiç düşünmemişti. Zira Alman bilim çevrelerinin sürekli düşmanca ve kuşkulu yaklaşımı, Schliemann'ı özellikle rahatsız ediyordu. Ağustos 1876'da Prusya Bilimler Akademisi üyesi ve devlet adamı Rudolf Virchow'a (1821-1902) yazdığı mektupta, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, İngiltere'de kendisine saygı duyulduğunu ve sevildiğini belirtmişti.[185] Gerçekten de gerek Truva gerekse Yunanistan'da yaptığı kazılara ilişkin yayınları ve İngiliz gazetelerine verdiği demeçler onu İngiltere'de tanınan bir kişi haline getirmişti. Üstelik koleksiyonunu British Museum'da sergileme isteği reddedilse de, İngiltere Başbakanı'ndan South

---

[183] BOA, MF.MKT., 34/30, 25 Şubat 1876. Schliemann, ölüm tarihi olan 1890 yılına kadar, Truva için 1878, 1882, 1888 ve 1890 olmak üzere dört kez daha kazı izni almıştır.

[184] J. Lesley Fitton, a.g.e., s. 41; Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 230.

[185] David A. Traill, a.g.e., s. 166.

Kensington Müzesi için bir teklif almıştı.[186] Nitekim 22 Mart 1877'de Arkeoloji Derneği'nin düzenlediği geceye katılmak üzere Londra'ya gelen Schliemann o gece, Yunanistan'da sürdürdüğü kazılarla ilgili bir konuşma yaptı. Geceye katılan İngiltere Başbakanı da Schliemann'ın başarılarından övgüyle bahsetmiş ve gecenin bitiminde Schliemann derneğin fahri üyesi yapılmıştı. Schliemann daha sonra Britanya Krallığı Mimarlar Enstitüsüne onur üyesi olacak ve İngilizler kendisini bir anlamda toplumun bir üyesi olarak kabul edeceklerdi.[187]

1877'de Schliemann'ın İngiltere'de ünü zirveye ulaşmıştı. 16 Ağustos 1877'de *Times*'ta yayınlanan mektubunda, minnettarlığını göstermek için Priamos Hazinesi'nin de içerisinde bulunduğu koleksiyonunu Londra'ya getirmeyi ve South Kensington Müzesi'nde sergilemek istediğini belirtti.[188] Nitekim yapılan hazırlıklar sonrasında içerisinde Truva'ya ait buluntuların da yer aldığı ve yaklaşık 4000 objeden oluşan koleksiyona ait sergi 20 Aralık 1877'de Londra'da South Kensington Müzesi'nde açıldı.[189] Koleksiyon 1878, 1879 ve 1880 yılları içerisinde South Kensington'da kaldı.

Ancak Aralık 1880'de, Yunanistan'da bulunduğu sırada, South Kensington Müzesi'nden aldığı mektup kendisinde şok etkisi yarattı. Muhtemelen yapılacak yenileme çalışmaları nedeniyle müze Schliemann'dan, koleksiyonu yılsonuna kadar çıkarıp çıkaramayacağını sormakta, ayrıca yenileme çalışmaları sırasında meydana gelebilecek herhangi bir hırsızlık vakasına karşı da sorumluluk kabul etmeyeceklerini bildirmekteydi. Hazineleri İngiltere de güvenli bir şekilde tutamayacağını anlayan Schliemann, yeni bir ülke arayışına girdiğinde tek alternatifin, Almanya olduğunu fark etti. Üstelik uzun yıllardır hazinelerin Almanya'da sergilenmesi konusunda istekli olan ve kendisine destek vereceğini düşün-

[186] J. Lesley Fitton, a.g.e., s. 40; Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 230.
[187] David A. Traill, a.g.e., s. 166.
[188] David A. Traill, a.g.e., s. 175.
[189] Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 231.

düğü bir arkadaşı da vardı: Rudolf Virchow. Nitekim Virchow'a yazdığı mektupta Schliemann, İngiltere'deki durumu özetleyerek Prusya Etnoloji Müzesi tamamlanıncaya kadar koleksiyonunu yerleştirmek için Berlin Kraliyet Müzesi'nde iki odanın boşaltılması hususunda ne düşündüğünü sordu. Virchow, 1874 yılında tanıştığı ve 1879'da Truva'da ziyaret ettiği Schliemann'ın bu çaresiz durumunu kaçırmak istemedi. Ancak, bu konuyu müze ve hükümet yetkilileriyle görüşen Virchow, tüm çabalarına rağmen Berlin Kraliyet Müzesi'nde uygun bir yer bulamadı. Bununla birlikte Schliemann'a, Prusya Etnoloji Müzesi tamamlanıncaya kadar daha az prestijli olan Kunstgewerbe Müzesini öneren Virchow, yerinde inceleme yapması için Schliemann'ı Berlin'e davet etti. Schliemann beklentilerinin oldukça altında kalan bu teklif karşısında çaresizlik içinde 26 Aralık 1880'de Berlin'e gelerek binaları kontrol etti ve isteksiz bir şekilde hazinelerin sergilenmesi için gerekli onayı verdi. Ardından Londra'ya dönen Schliemann, hazinelerin toplanması ve sigorta işlemlerini tamamladıktan sonra, Truva hazinelerinin de içerisinde bulunduğu koleksiyon 1881 yılının ilk günlerinde kırk büyük sandığa konularak Londra'dan Berlin'e doğru yola çıktı.[190]

Schliemann, Virshow'un büyük gayretiyle koleksiyonunu mülkiyet hakkı sonsuza dek Alman halkında kalmak üzere bağışlamıştı. Kayser I. Wilhelm de, 1881 Ocağında, sonsuza dek Schliemann'ın adıyla sergilenmesi koşuluyla koleksiyonun bağışlanmasını kabul etti ve ardından Schliemann'a 6 Mayıs 1881'de önce 2. Sınıf Kraliyet Nişanı, 7 Temmuz 1881'de ise Berlin Şehri Onursal Vatandaşlık Nişanı verildi.

Koleksiyon 1885 yılına kadar Kunstgewerbe Müzesi'nde, daha sonra ise bitirilen Prusya Etnoloji Müzesinde sergilendi.[191] 1921 yılında eski Kunstgewerbe Müzesi'ne geri taşınan koleksi-

---

[190] David A. Traill, a.g.e., s. 206; Donald. F. Easton, "Priam's Gold...", s. 232.
[191] Birgit Brandau, a.g.e., s. 48-49.

yon, 2. Dünya Savaşına kadar orada kaldıysa da, 1945 yılında Rusların Berlin'e girmesinden sonra kayboldu. 1992 yılında hazinelerin savaş ganimeti olarak Rusya'ya götürüldüğü ve 1993 yılına kadar Puşkin Müzesi'nde saklandığı anlaşıldı. Söz konusu buluntular 1995 yılından beri Puşkin Müzesi'nde sergilenmektedir.[192]

[192] Geniş bilgi için bkz. Wlademir P. Tolstikov-Michail J. Trejster, *Der Schatz aus Troia. Schliemann und der Mythos des Priamos-Goldes. Katalogbuch Ausstellung in Moskau*, Stuttgart-Zürich 1997.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin toplanması ve kaçakçılıkla ilgili ilk ciddi düzenlemeler 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında bürokrat aydın grubun öncülüğünde başlatılmıştır. Yaklaşık bir asırdır Osmanlı Devleti'nin Batı ile olan ilişkilerinde Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulan ve Tanzimat döneminde siyasi, mali, askeri ve sosyal alanlarda belirleyici unsur olarak ön plana çıkan bu aydın zümre, Yunan-Roma eserlerinin Avrupa'nın kültürel değerleri açısından sahip olduğu önemin farkındadır. Osmanlı topraklarından çıkarılan tarihi eserlere 19. yüzyıldan itibaren Avrupalıların artan ilgisi ve bu ilginin giderek dış siyasetin önemli bir aracı haline gelmeye başlaması da, Tanzimat sonrasında Osmanlı aydınlarının yeni düzenlemeler yapmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, 1840'tan itibaren eski eser politikasını, bir yandan zaten sahibi olduğu Yunan-Roma eserlerini kadim dünyanın kültürel mirasçıları olduklarını savunan uluslar kulübüne girmek, diğer taraftan ise Osmanlı toprağında gün ışığına çıkarılan eski eserleri Osmanlı mirasına dâhil etmek olarak benimseyecektir.

Bununla birlikte, Osmanlı'da eski eser bilincinin oluşmaya başladığı dönem, aynı zamanda Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik etkinliklerini yoğunlaştırdığı sürece denk gelmekteydi. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren batılı devletlerin büyük çoğunluğu, eski eserlerin toplanması, sergilenmesi ve kamuya teşhirinde daha geniş programları yürürlüğe koymaya başladığında dikkatlerini, bu konuda hukuki bir engel bulunmayan Osmanlı topraklarına çevirmeye başlamıştı.

Nitekim eski eserlerin korunmasına yönelik hukuki düzenleme ve cezalandırma sisteminin olmadığı yıllarda (1839-1868) yabancı araştırmacılar paha biçilmez değerdeki eserleri ya - Osmanlı belgelerinin diliyle- doğrudan aşırarak, ya da vatandaşı

oldukları ülkelerin gücüne göre veya padişahın kendilerine hediye vermesi şeklinde götürmeyi başarmıştı.

Eski eser mevzuatına dair 1869 ve 1874 tarihlerinde ardı ardına yürürlüğe giren nizamnâmeler ise, eski eserlerin belli hukuk prensipleri doğrultusunda araştırılması, korunması ve kaçakçılığın ortadan kaldırılması adına önemli gelişmeler olmakla birlikte, gerek düzenlemelerin içeriğinde yer alan boşluklar gerekse de eserlerin batılı devletlerle olan siyasi ilişkilerde bir pazarlık unsuru gibi kullanılmaya çalışılması nedeniyle, beklenen faydayı tam anlamıyla sağlamaktan uzak kalmıştır. Bu nizamnâmelerinin yürürlüğe girmesiyle aslında Maarif Nezâreti bu konularda en önemli karar mercii olarak yer almışsa da, uygulamada görülen yöntem çoğu zaman Maarif Nezâreti'nin devre dışı bırakılarak, doğrudan Padişah'ın karar verdiği bir mekanizmaya dönüşmüştür. Nitekim yabancı bir devletin koruyuculuğu altında kazı izni alan hafirler, Padişah'ın bu konudaki belirleyici rolünü siyasi ilişkiler ve diplomatik baskıyla birleştirerek kendileri lehine eserleri ülke dışına çıkarmanın vasıtası olarak kullanmayı başarmışlardır. Üstelik bu dönemde Heinrich Shliemann örneğinde görüldüğü üzere doğrudan kendi şahsına ait kazı yapanlar da bu hususu değilse de ustalıkla yaptıkları bir diğer yöntemi hırsızlığı kullanarak eserleri kaçırmaya devam etmişlerdir.

Osman Hamdi Bey'in 1881'de Müze-i Hümâyûn Müdürü olmasıyla başlayan süreç ise, Osmanlı müzeciliği ve eski eser politikasının belli bir sisteme oturtulmasına dair önemli sayılabilecek gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Eski eserlerin yurt dışına çıkarılması, bizzat Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanarak yürürlüğe konulan 1884 nizamnâmesiyle kesin bir ifadeyle yasaklanmış, 1906 tarihli nizamnâmeyle de ilk kez, daha yakın geçmişe ait, özellikle içerisinde İslam eserlerinin de olduğu tarihi eserler de koruma altına alınmış ve müzelerde sergilenmeye başlanmıştır.

Bu dönemde ayrıca, Müze-i Hümâyûn adına milli kazılar olarak adlandırabileceğimiz süreç başlatılmış, müzenin idari teşki-

latı 1889'da çıkarılan yönetmelikle düzenlenmiş ve vilayetlerde kurulmaya başlanan müzeler ile cumhuriyet dönemine de intikal edecek bir kurumsal kimlik oluşturulabilmiştir ki,1906 tarihinde çıkarılan Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi, 1973 yılına kadar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından bazı ufak değişikliklerle kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

Ayniyat Defterleri

Bâbıâli Evrak Odası (BEO)

Cevdet Maarif (C.MF)

Hâriciye Mektûbi Kalemi (HR.MKT)

İrâde Dâhiliye (İ.DH)

İrâde Hâriciye (İ.HR)

İrâde Hususî (İ.HUS)

İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İrâde Meclis-i Vâlâ İ.MVL

İrâde Mesâil-i Mühimme (İ.MSM.)

İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD)

Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT)

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Sadaret Amedî Kalemi (A.AMD.)

Sadaret Düvel-i Ecnebiye Kısmı (A.DVN.DVE.)

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.)

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL.)

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet (A.MKT.UM.)

Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT.)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.)

Süreli Yayınlar

Basiret

Düstur

Hayâl

Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis

Servet-i Fünûn

Şark

Takvim-i Vekâyi

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. 6-7-8, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, C. 11, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Akın, Nur, "Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atîka Nisamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve DönemiSempozyumu 17-18 Aralık 1992*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 233-239.

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara 1997.

Akyürek, Göksun, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Allen, Susan Heuck, "Finding the Walls of Troy: Frank Calvert, Excavator", *American Journal of Archaeology*, Vol. 99, 1995, s. 379-407.

Allen, Susan Heuck, "Principally for Vases, Etc.": The Formation and Dispersal of the Calvert Collection", *Anatolian Studies*, Vol. 46, British Institute at Ankara 1996, s. 145-165.

Allen, Susan Heuck, "A Personal Sacrifice in the Interest of Science: Calvert, Schliemann and the Troy Treasures", *The Classical World*, Vol. 91, No: 5, 1998, s. 345-354.

Allen, Susan Heuck, *Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*, University of California Press, 1999.

Arık, Remzi Oğuz, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.

Arslan, Ali, *Darülfünûn'dan Üniversiteye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.

Aslan, Rüstem – Thumm, Diane, "Bir Düş ve Sonuçları Troia ve Arkeolojinin Başlangıcı", *Düş ve Gerçek Troia*, Rehber Kitap, İstanbul 2002, s. 191-197.

Aslan, Rüstem, "İntepe (Erenköy) ve Troia Kazıları", *İntepe Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 30-31 Ağustos 2008, s. 5-18.

Aslan, Rüstem, "Erenköy Hastanesi ve Troia Kazıları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 10-11, Çanakkale 2011, s. 87-94.

Aslan, Rüstem -Sönmez, Ali, "Die Entdeckung und der Schmuggel Priamos-Schatzes von Hisarlık (Troia) nach Athen anhand osmanischer Quellen", *Studio Troica*, Band: 19, Mainz 2011, s. 43-56.

Aslan, Rüstem -Sönmez, Ali, "Priamos Hazinesinin Keşfi ve Kaçırılması", *Troya Kent Homeros Türkiye*, W Books Yayınları, Amsterdam 2012, s. 137-141.

Atam, Şenay, "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkmazı: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 2012, 119-138.

Bahrani, Zainab, "Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış Öyküsü", *Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 125-155.

Bayraktar, Kaya, "Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, Sivas 2011, s. 281-302.

Bean, George E., *Karia*, Çeviren: B. Akgüç, Cem Yayınları, İstanbul 1987.

Bilsel, Can, *Antiquity on Display Regimes of the Authentic in Berlin's Pergamon Museum*, Oxford University Press, 2012.

Brandau, Birgit, *Troya: Bir Kent ve Mitleri Yeni Keşifler*, Çeviren: Vedat Çorlu, Arkadaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2007.

Bowen, Harold, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, Tercüme: Orhan Burian, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

Cezar, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Yayını, İstanbul 1995.

Cobet, Justes, "Schliemann Homeros'u Okuyor", *Düş ve Gerçek Troya*, Yayına Hazırlayan: Manfred Korfmann, İstanbul 2001, s. 112-117.

Çal, Halit, "Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, S. 1-2, Ankara 1990, s. 353-380.

Çal, Halit, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Nizamnâmeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 26, Ankara 1997, s. 391.

Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Çeviren: Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Diaz-andreu, Margarita, *World History of Nineteenth-Century Archeology: Nationalism, Colonialism, and the Past*, Oxford University Press 2007.

Donkow, Izabella, "The Ephesus Excavations 1863-1874, in the Light of the Ottoman Legislation on Antiquities", *Anatolian Studies*, Volume: 54, Ankara 2004, s. 109-117.

Duchene, Herve, *Truva Hazineleri veya Schliemann'ın Düşü*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, Mart 2005.

Dyck, Andrew R., "Schliemann on the Excavation of Troy: Three Unpublished Letters", *Greek Roman and Byzantine Studies*, Vol. 31, No: 3, 1990, s. 323-337.

Easton, Donald F., "Priam's Treasure", *Anatolian Studies*, Vol. 34, British Enstitute at Ankara 1984, s. 141-169.

Easton, Donald. F. "Priam's Gold: The Full Story, *Anatolian Studies*, Vol. 44, British Institute at Ankara 1994, s. 221-243.

Easton, Donald F., *Schliemann's Excavations at Troia 1870-1873*, Von Zabern, Mainz am Rhein 2002.

Ebcioğlu, İsmet, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1983, s. 76-80.

Eldem, Edhem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2010.

Eldem, Edhem, "Huzurlu Bir İlgisizlikten Sıkıntılı Bir Kaygıya: Osmanlıların Gözünde Eski Eserler, 1799-1869", *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 281-329.

Eldem, Edhem, "Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola ile Mücadelesi (1874)", *Sanat Tarihi Araştırmaları*, S. 2, İstanbul 2013, s. 24-38.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. 2, İstanbul 1940.

Esin, Ufuk, *Heinrich Schliemann, Kazı Raporları ve Mektuplarından Seçme Parçalarla*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul 1991.

Esin, Ufuk, "19. Yüzyılın Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılar'la İlişkileri", *Osman Hamdi Bey Dönemi ve Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 179-191.

Eyice, Semavi, "İstanbul Arkeoloji Müzelerinin İlk Müdürlerinden Dr. PH. Anton Dethier Hakkında Notlar", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, No: 9, İstanbul 1960, s. 45- 52.

Eyice, Semavi, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1596 - 1603.

Eyice, Semavi, "Çinili Köşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 337-341.

Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Çeviren: Zülal Kılıç, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Fitton, J. Lesley, *Heinrich Schliemann and British Museum*, British Museum Press, 1991.

Flaubert, Gustave, *Voyage en Orient (1849-1851)*, Paris 1925.

Gerçek, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Günay, Duygu A., "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivinden Schliemann'ın Bir Mektubu", *Light on Top of the Black Hill,: Studies Presented to Halet Çambel-Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, Güven Arsebük-Machteld J. Melling-Wulf Schirmer, Ege Yayınları, İstanbul 1998, s. 57-69.

Hovhannesyan, Sarkis Sarraf, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Çeviren: Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. 2, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

Karaer, Nihat, *Paris, Londra, Viyana; Abdüzlaziz'in Avrupa Seyahati*, Phoenix Yayınları, Ankara 2003.

Karaduman, Hüseyin, "Belgelerle İlk Türk Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 25, S. 29, Ankara 2004, s. 73-99.

Karaduman, Hüseyin, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, ICOM Türkiye Milli Komitesi, Ankara 2008.

Karakoç, Sarkis, *Âsâr-ı Atîka ve Müze Nizamnâmeleri*, İstanbul 1341.

Kelder, Jorrit, "Troya Döngüsünün Kökenleri", *Troya, Kent, Homeros ve Türkiye*, W Books Yayınları, Amsterdam 2012, s. 16-18.

Kocabaş, Rezan, "Müzecilik Hareketi ve İlk Müze Okulunun Açılışı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 21, İstanbul 1969, s. 74-78.

Koçak, Alev, *The Ottoman Empire and Archaeological Excavations*, The Isis Press, İstanbul 2011.

Korfmann, Manfred, "Troia: Düş ve Gerçek", *Troia Rüzgarı M. Osman Korfmann'dan Seçme Makaleler*, Editör: Rüstem Aslan-Fecri Polat, İstanbul 2012, s. 80-99.

Korfmann, Manfred, "Troia-Anadolu: Geleceği Olan Geçmiş" *Troia Rüzgarı M. Osman Korfmann'dan Seçme Makaleler*, Editör: Rüstem Aslan-Fecri Polat, İstanbul 2012, s. 52-78.

Korfmann, Manfred, "Priamos'un Hazinesi'ne Yeni Bakış Açıları" *Düş ve Gerçek Troia*, Rehber Kitap, İstanbul 2002, s. 373-382.

Koşay, Hamit Zübeyr-Orgun, M.E. Zarif-Bayram, Sadi-Tan, Erdoğan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Eren Yayınları, İstanbul 1988.

Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, Türkçesi: Karolidi, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

Kundakçı, Gül "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, C. 3, Kısım: 2, Ankara 2002, s. 1083-1094.

Kuzucu, Kemalettin, "Osmanlı Başkenti'nde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Osmanlı*, C. 5, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.687-699.

Ludvig, Emil, *Schliemann The Story of a Gold-Seeker*, Boston 1932.

Lilly, Eli, *Schliemann in Indianapolis*, Indiana Historical Society 1961.

Madran, Emre, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler", *Belleten*, C. 49, S. 195, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s. 503-546.

Malley, Shawn, "Layard Girişimi: Kraliçe Viktorya Döneminde Arkeoloji ve Mezopotamya'da Gayrı Resmi Emperyalizm", *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 99-123.

Mansel, Arif Müfid, "Osman Hamdi Bey", *Belleten*, C. 24, S. 94, Ankara 1960, s. 291-301.

Marchand, Suzanne L., *Down from Olympus, Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*, Princeton University Press 1996.

Meyer, Ernst, "Schliemann's Letters to Max Müller in Oxford", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 82, 1962, s. 75-105.

Mumcu, Ahmet, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4, Ankara 1969, s. 45-78.

Muşmal, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası, Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*, Kömen Yayınları, Konya 2009.

Newton, Charly Thomas, *Travels and Discoveries in the Levant*, Vol. I, London 1865.

Ogan, Aziz, *Aya İrini Kilisesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1946.

Ortaylı, İlber, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1599-1600.

Öz, Tahsin, *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.

Öz, Tahsin, "Yurdumuzda Müzeler Nasıl Kuruldu. Neler Yapıldı? Neler Yapılması Gerekli?", *VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 951-960.

Özkan, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 2, İzmir 2004, s. 65-84.

Özkan, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 449-478.

Paksoy, İsmail Günay, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 201-221.

Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Rathmann, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Belge Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2001.

Robinson, Marcelle, "Pioneer, Scholar, and Victim: An Appreciation of Frank Calvert (1828-1908)", *Anatolian Studies*, Vol. 44, British Institute at Ankara 1994, s. 153-168.

Robinson, Marcelle, "Frank Calvert and the Discovery of Troia", *Studia Troica*, Band: 5, Mainz 1995, 323-342.

Robinson, Marcelle, *Schliemann's Silent Partner: Frank Calvert (1828-1908) Pioneer, Scholar and Survivor*, Xlibris Corporation, 2006.

Sazcı, Göksel, *Troia Hazineleri*, İstanbul 2007.

Schliemann, Heinrich, *Troy and Its Remains, A Narrative of Researches and Discoveries Made on the Site of Ilium and in the Trojan Plain*, London 1875.

Schliemann, Heinrich, *Ilios the City and Country of the Trojans*, New York 1881.

Serbestoğlu, İbrahim-Açık, Turan, "Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümâyûn Okulu", *Gazi akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 12, Ankara 2013, s. 157-172.

Sertoğlu, Midhat, "Abdülaziz Devrinde Yapılan Çeşitli İşler", *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, C. 6, İlâve:185, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 3183-3192.

Shaw, Wendy M.K., *Osmanlı Müzecliği Müzeler, Arkeoloji ve Osmanlı Tarihinin Görselleştirilmesi*, Çeviren: Esin soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Shaw, Wendy M.K., "Museums and Narratives of Display from the Late Ottoman Empire to the Turkish Republic", *Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the İslamic World*, Edit: Sibel Bozdoğan-Gülru Necipoğlu, Vol. 24, Brill, London 2007, s. 253-280.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Sönmez, Ali, "Truva Hazinelerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası", *OTAM*, S. 29, Ankara 2011, s. 215-228.

Sönmez, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, Isparta 2012, s. 39-50.

Sönmez, Ali, "Osmanlı'da Bürokratik Tartışmalar ve Mali Sorunların Gölgesinde Çemberlitaş'ın Tamiri Meselesi", *Tarihin Peşinde*, S. 11, Konya 2014, s. 1-26.

Stoevesandt, Magdalene, "İliada'nın Aynasında Troia Savaşı Destanı. Kahramanlar ve Tanrılar", *Düş ve Gerçek Troia*, Yayına Hazırlayan: Manfred Korfmann, İstanbul 2001, 88-97.

Su, Kâmil, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, İstanbul 1965.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 2, İstanbul 1996.

Szemethy, Hubert, "Arkeoloji ve Kültür Politikaları: Osmanlı-Avusturya İlişkileri", *Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, Editörler: Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, İstanbul 2011, s. 331-375.

Şahin, Gürsoy, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, Ankara 2007, s. 101-126.

Şapolyo, Enver Behnan, *Müzeler Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1936.

Şimşek, Fatma-Dinç, Güvenç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Bursa 2009, s. 101-127.

Şinasi, Abdülhak, "Müzelerimiz ve Hamdi Bey", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. 3, Ankara 1934.

Tanyeli, Uğur, "Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik", *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*, Editörler: Selim İlkin-Orhan Silier-Murat Güvenç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 505-537.

Thevenot, Jean, *Thevenot Seyahatnamesi Stefanos Yerasimos'un Anısına*, Editör: Stefanos Yerasimos, Çeviren: Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

Traill, David A., "Schliemann's American Citizenship and Divorce", *The Classical Journal*, Vol. 77, No: 4, 1982, s. 336-342.

Traill, David A., "Schliemann's Dream of Troy": The Making of a Legend", *The Classical Journal*, Vol. 81, 1985, s. 13-24.

Traill, David A., "Schliemann's Mendacity: A Question of Methodology", *Anatolian Studies*, Vol. 36, British Institute at Ankara1986, s. 91-98.

Traill, David A. "Priam's Treasure: Schliemann's Plan to Make Duplicates for Illicit Purposes", *Myth, Scandal, and History. The Heinrich Schliemann Controversy and a First Edition of the Mycenaean Diary*, Edited: William M. Calder-David A. Trail, Detroit 1986, s. 111.

Traill, David A., "How Schliemann Smuggled Priam's Treasure from the Troad to Athens" *Hesperia*, Vol. 57, 1988, s. 273-277.

Traill, David A., *Schliemann of Troy: Treasure and Deceit*, New York 1995.

Traill, David A., "Priam's Treasure: Clearly a Composite", *Anatolian Studies*, Vol. 50, British Enstitute at Ankara 2000, s. 17-35.

Tolstikov,Wlademir P. - Trejster, Michail J., *Der Schatz aus Troia. Schliemann und der Mythos des Priamos-Goldes*, Katalogbuch Ausstellung in Moskau, Stuttgart-Zürich 1997.

Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Hazırlayan: Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977

Türkoğlu, Sabahattin, *Efes'in Öyküsü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992.

Türkseven, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümâyun'un Kuruluşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2010.

Vahid, *Rehnümâ*, Konstantiniye 1330.

Wijngaarden, Gert Jan van, "Heinrich Schliemann Bilim Adamı veya Romantik?", *Troya Kent Homeros Türkiye*, W Books Yayınları, Amsterdam 2012, s. 129-131.

Yıldırım, Recep-Martal, Abdullah, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", *XIII. Türk Tarih Kongresi. Ankara 4-8 Ekim*

1999, C. 3, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 1095-1102.

Zintzen, Christiane, "Heinrich Schliemann, Gerçek ve Kurgu Arasında Bir Gezgin", *Düş ve Gerçek Troya*, Yayına Hazırlayan: Manfred Korfmann, İstanbul 2001, s. 430-439.

EKLER

İ.MMS.00085

1886 yılında Bergama kazılarında çıkan ve Almanya'ya verilen 1917 parça eserin listesi BOA, İ.MMS, 85/3683, Lef 2, 14 Ekim 1886.

Heinrich Schliemann'a Hisarlık'ta kazı izni verilmesine dair irâde

BOA, İ.DH. 14863, Lef 1-2, 29 Haziran 1871.

Heinrich Schliemann'ın Truva Hazinelerini Atina'ya kaçırmasından sonra eşi Sophia ile yaptığı konuşmayı hicveden karikatür

Hayâl Dergisi, Sayı: 97, 9 Eylül 1874.

ISBN: 978-605-5863-80-9

0389657 BCA